

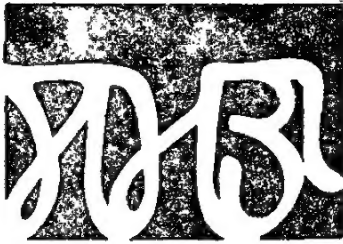
ਸਮਤਾ

ਨਵੰਬਰ 1981 (ਅੰਕ 18)

ਸੰਪਾਦਕ: ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ (1929-2011)

ਇਹ ਪੀ ਡੀ ਐਫ ਫਾਈਲ ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ ਨੇ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਮੈਗਜ਼ੀਨ “ਵਤਨ” ਦੇ ਵੈੱਬਸਾਈਟ 'ਤੇ ਪਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ।

ਸੋਤ: ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ ਅਤੇ ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚੋਂ।

ਸੰਪਾਦਕੀ ०

ਜਮਹੂਰੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਚੈਲੰਜ :

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਖੱਬੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਬੁਲਾਰੇ ਅਖ਼ਤਾਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਫ਼ਿਰਕਾ-ਪ੍ਰਸਤ ਜਨੂੰਨੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਫ਼ਿਜ਼ਾ ਨੂੰ ਖਰਾਬ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਸੱਚ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਅੰਦਰ ਖਾਤੇ ਆਪਣੀ ਗੰਦੀ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਏਨਾ ਫ਼ਿਰਕਾ ਪ੍ਰਸਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿ ਦੇਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਸਹੀ ਤੇ ਮਪਸ਼ਟ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਹੈ। ਲਾਲਾ ਜਗਤ ਨਰਾਇਨ ਦਾ ਕਤਲ, ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਚੌਂਕ ਮਹਿਤਾ, ਜਲੰਧਰ, ਤਟਨ ਤਾਰਨ ਆਦਿਕ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਰ ਕਤਲ, ਸੰਤ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਫਤਿਆ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਫੇਰ ਛਡਿਆ ਜਾਣਾ — ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਦਾ ਦਮਨ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਫ਼ਿਰਕਾ-ਪ੍ਰਸਤ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਚੁਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਸਮਰਥਕ ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲੇ ਅੱਗ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਬੀਬੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅੱਗ ਬੁਝਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸੰਤ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਸਾਥੀ ਪਹਿਲੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਧਰਮ ਯੁਧ ਛੇੜਦੇ ਹਨ। ਸਿਵਲ ਨਾ ਫੁਰਮਾਨੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫੇਰ ਇਸੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠੀ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਦੀ ਧੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡੀ ਸਿੱਖ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਦਿਸਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੌਰਾਨ ਸਾਧਾਰਨ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਆਰਥਕ ਤੌਰ ਤੇ ਕਚੂਮਰ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੋਨੇ ਦੀ ਫਸਲ ਇਸ ਸਾਲ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਈ, ਪਰ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਰਾਹਤ ਵਾਸਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਕ ਕਦਮ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚੁਕਿਆ। ਬਨਸਪਤੀ ਘਿਰੇ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਸਿਖਰਾਂ

ਛੋਹ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸਿੱਧੀ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ੀ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਸਮੁੱਚੇ ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੈ ਤੇ ਜਮਹੂਰੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਇਹ ਚੈਲੰਜ ਬੜਾ ਡੱਟ ਕੇ ਕਬੂਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਫ਼ਿਰਕੂ ਜਨੂੰਨੀ ਝੰਡੇ ਚੁਕ ਕੇ ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵੀ ਕੋਈ ਥੋੜੇ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਦੀਵਾਨ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵੀ ਰੈਲੀਆਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਇਸ ਜਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ 5 ਅਕਤੂਬਰ ਪੰਜਾਬ ਸਟੂਡੈਂਟ ਯੂਨੀਅਨ ਵਲੋਂ ਜਥੇਬੰਦ ਕੀਤੀ ਮੋਗੇ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਕ ਦੀ ਰੈਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉਥੇ ਨਿਰੰਕਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਫ਼ਿਰਕੂ ਜਨੂੰਨੀਆਂ ਨੂੰ ਮੌਜੂਦਾ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਭੈੜੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਇਆ ਅਤੇ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਨਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਿੱਖ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿੰਘ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਨਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਰਬਤ ਦੇ ਭਲੇ ਵਾਲੀ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਲੜਨ ਵਾਲੀ ਦਲੇਰੀ ਹੈ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਹਦਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰਿਆ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਮੋਗੇ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਰੈਲੀਆਂ ਐਤਕੀ ਫ਼ਿਰਕਾ-ਪ੍ਰਸਤ ਜਨੂੰਨੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਮੁਹਿੰਮ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕੀਤੀਆਂ। ਨੌਜਵਾਨ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵੀ ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਨਾਲੇ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਨੇ 10-17 ਨਵੰਬਰ ਵਾਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਹੀਦ ਸਰਾਭਾ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਹੈ, ਇਸੇ ਮੰਤਵ ਲਈ ਰੈਲੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਹਨ। 3 ਨਵੰਬਰ ਮਜ਼ਦੂਰ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਹੋਰ ਮੰਗਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਫ਼ਿਰਕਾ ਪ੍ਰਸਤੀ ਵਿਰੁਧ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਜਮਹੂਰੀ ਅਧਿਕਾਰ ਸਭਾ ਦੇ ਸਾਥੀ ਵੀ ਇਸੇ ਮੰਤਵ ਲਈ ਪਿੱਛੇ

ਇਸ ਅੰਕ ਵਿਚ — 1. ਜਮਹੂਰੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਚੈਲੰਜ, ਪੰਥ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਾ ਕਿਵੇਂ ਹੈ — ਕਿਵੇਂ ਹੈ ? ; ਕਹਾਣੀਆਂ — ਸ਼ਰਣ ਕੁਮਾਰ ਵਰਮਾ, ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਹਮਦਰਦਵੀਰ ਨੌਸ਼ਹਿਰਵੀ, ਐਸ. ਤਰਸੇਮ; ਕਵਿਤਾਵਾਂ — ਨਿਰਮਲ ਕੌਰ, ਕੁਮਾਰੇਦੁ ਪਾਰਸਨਾਫ ਸਿੰਘ; ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਹਿਰਾਮ, ਸੁਰਜੀਤ ਬਰਾੜ, ਦਰਸ਼ਨ ਬੁਲੰਦਵੀ, ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ; ਲੇਖ — ਰਾਜੀਵ ਭਿਵਾੜੀ, ਪ੍ਰੋ. ਐਮ.ਪੀ. ਭਾਰਦਵਾਜ; ਪਾਠਕ, ਲੇਖਕ, ਫੋਰਮ।

ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੋਰ ਯਤਨ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਉਘੀ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਕੁਝ ਨੌਜਵਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਇਕ ਕੰਧ ਪੋਸਟਰ ਕਢਦੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਨੇ 'ਹਾਕ' ਨਾਂ ਦਾ ਰੋਲਰ ਟੈਕਨੀਕ ਨਾਲ ਇਕ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਅਖਬਾਰ ਵੀ ਕਢਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵਹਿਮਾਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਕ ਜਨੂੰਨੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਵਧੀਆ ਲਾਮਬੰਦੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਮੂਹ ਕਦਮ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਮਹੂਰੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਫ਼ਿਰਕੂ ਜਨੂੰਨੀਆਂ ਦਾ ਚੈਲੰਜ ਕਬੂਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਸ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ, ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਭੰਨ-ਤੋੜ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿ ਤੇ ਫੇਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਕਸਲੀਆਂ ਤੇ ਮੜ੍ਹ ਦੇਣੀ, ਵੀ ਨੀਂਗਿਆਂ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਨਕਸਲਵਾਦੀ ਕੋਈ ਚੋਰ ਡਾਕੂ ਨਹੀਂ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬਾਕਾਇਦਾ ਇਕ ਇਨਕਲਾਬੀ ਫਲਸਫਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਦੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਐਸੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਜਨ-ਵਿਰੋਧੀ ਹੋਵੇ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਨਕਸਲੀ ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂਪ ਹਨ, ਜਮਹੂਰੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਕ ਅੰਗ ਹਨ ਅਤੇ ਫ਼ਿਰਕੂ ਜਨੂੰਨੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਅਨਸਰ ਹਨ। ਸਮੁੱਚੀ ਜਮਹੂਰੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਮਿਲ ਕੇ ਹੋਂਦਲੇ ਅਤੇ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਗੇ ਲਿਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਪੰਥ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਕਿਵੇਂ ਹੈ - ਕਿਥੋਂ ਹੈ ?

ਇਹ ਸਵਾਲ 28 ਸਤੰਬਰ, 1981 ਦੀ ਸਪਤਾਹਕ 'ਕੌਮੀ ਏਕਤਾ' ਵਿਚ ਉਠਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਐਡੀਟਰ ਸ੍ਰ: ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ ਹੈ, ਜੋ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਇਕ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਪਬਲੀਸਿਟੀ ਦਾ ਇੰਚਾਰਜ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਵਾਲ ਉਠਾਕੇ ਸ੍ਰ: ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ ਆਪ ਹੀ ਜਵਾਬ ਦੇਂਦਾ ਹੈ "..... ਰਾਜਨੀਤਕ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ, ਨਿਰਲੇਪ ਹੋ ਕੇ ਜੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਰਥਕ, ਸਮਾਜਕ ਜਾਂ ਧਾਰਮਕ ਸਾਧਨਾਂ ਵਲ ਵੀ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਇਤਹਾਸ ਗਵਾਹੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ ਵਿਚ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਾਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਥਿਰ ਤੇ ਕੁਝ ਕਰਨ ਲਈ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮੌਕਾ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਕੇਵਲ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਬੱਜਟ ਸਭ ਕਰੋੜ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦਿਲੀ ਕਮੇਟੀ ਕਰੋੜ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਹੈ। ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ, ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ, ਹੋਰ ਵਡੀਆਂ-ਵਡੀਆਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ, ਇੰਗ-ਲੈਂਡ-ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤਥਾ ਸੰਤ-ਮਹਾਂ-ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਘਟੇ ਘਟ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਸੋ ਕਰੋੜ ਰੁਪਿਆ ਹਰ ਸਾਲਾ ਪਰਮ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਖਿਚਦੇ

ਹਨ। ਪਰ ਸਰਵੇਖਣ ਕਰੋ। ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੀ ਹੈ?....." ਭਾਟੀਆ ਸਹਿਤ, ਸਵਾਲ ਤੁਸਾਂ ਉਠਾਇਆ ਹੈ, ਜਵਾਬ ਲਭਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਕੁੱਕਲ ਵਿਚ ਸੁੰਹ ਪਾ ਕੇ ਝਾਕੋ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ? ਉਹਦਾ ਇਕੇ ਕਾਰਨ ਹੈ - ਕਿਉਂਕਿ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਤਿੰਦੇ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਗਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 15ਵੀਂ-16ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਚੱਖਟੇ ਵਿਚ ਜੜਤਿਆ ਹੋਏ ਹੋ। ਇਹ ਭਦੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਜਨੂੰਨ ਤੋਂ ਜਿਵਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਤੁਹਾਡਾ ਰਾਜਸੀ ਮੁਢਾਦ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਅਵਾਮ "ਮਸਿਆ ਦੇ ਮੇਲੇ" ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਆਉਣ। ਉਹ ਲੋੜ ਜੋ ਆਪਣੀ ਮੇਹਨਤ ਅਤੇ ਸਿਆਣਪ ਕਾਰਨ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਉੱਤਮ ਕਾਮੇ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ - ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਯੂ.ਐਨ.ਓ. ਦੇ ਇਹ ਅਦਾਰੇ ਦੇ ਅੰਤੜੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿਸ਼ਨ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿਚ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ਾਤਰੀ ਹਨ - ਉਹ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀ ਵਿਚ ਆਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਜਾਂ ਸੂਝ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਣ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਪੰਨ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ - ਪੰਨ ਨੀਲੋ ਘੋੜੇ ਵਾਲਾ, ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲਾ ਖਾਜ਼ਾਂ ਵਾਲਾ - ਇਹੋ ਹੀ ਸਿਮਰਨਾ ਕਰਕੇ, ਗੱਪਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰ-ਦੁਆਰੇ ਤੋਂ ਉਠ ਆਂਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਜਹੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਜਦੋਂ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਸੂਝ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰ ਖਾ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ? ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਿਆ ਖਰਚਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਨਹੀਂ ਕਾਇਮ ਪਏ ਰਖਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕਸੂਰ ਕਿਸ ਦਾ ਹੈ? ਅਜ ਤੁਹਾਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦੀ ਕਿਥੇ ਮਨਾਹੀ ਹੈ - ਜਿਥੇ ਮਰਜ਼ੀ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਲਖਾਂ ਲੋਕ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਲਵੇ। ਸਵੇਰੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਧੜ੍ਹ ਲਗਾ ਕੇ ਜਿਨੀ ਮਰਜ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨੀਂਦ ਹਰਾਮ ਕਰ ਲਵੇ। ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਟਰੈਫਿਕ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਜਿੰਨੇ ਮਰਜ਼ੀ ਕੀਰਤਨ ਦਰਬਾਰ ਕਰ ਲਵੇ, ਜਗਰਾਤੇ ਕਰ ਲਵੇ ਕੋਈ ਮਨਾਹੀ ਹੈ? ਫੇਰ ਇਹ ਸਭ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਕਾਹਦੇ ਲਈ? ਕਿਹਦੇ ਵਿਰੁੱਧ? ਜਗ ਸੱਚੇ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਸੋਚੋਗੇ? ਤੁਹਾਡੇ ਹਿੱਤ ਤਾਂ ਇਸੇ ਵਿਚ ਹਨ ਕਿ ਲੋਕ ਮਸਿਆ ਨਹਾਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਰਸਾਏ ਚਲਦੇ ਰਹਿਣ। ਕੌਨੋ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਦੁਹਾਈ ਪਾਂਦੇ ਰਵੇ, ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਹੈ - ਪੰਥ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਹੈ - ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਜੋ ਵਾਲ ਵੀ ਵਿੰਗਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬੱਚਾ-ਬੱਚਾ ਕੱਟ ਮਰੇਗਾ - ਉੱਥੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਇਕ ਵੀ ਬਚਾ ਨਹੀਂ ਮਰੇਗਾ ਉਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਡਾਲਰ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਵਾਸ ਵਿਚ ਲੁਕਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਜਾਧਾਰਨ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਹੀ ਹੋਣਗੇ? - ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ

ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਯਾਦਗਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਵਾਸਤੇ ਕੋਲਾਸ਼ ਕੌਰ - ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਛਪਵਾਇਆ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ। ਛਪਾਈ ਰੋਕਸ਼ੋਨਾ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ, ਪੁਤਲੀਘਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਸਿਰਨਾਵਾਂ: ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਨਿਵਾਸ ਡਾਕਖਾਨਾ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ - 143002 : ਵਾਰਸ਼ਿਕ ਚੰਦਾ 15 ਰੁਪਏ, ਵਿਦੇਸ਼ ਹਵਾਈ ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ 80 ਰੁਪਏ।

ਮੁਸਾਫਿਰ

੦

ਸਰਵਣ ਕੁਮਾਰ ਵਰਮਾ

ਉਹ ਡਿੱਗਦਾ ਢਹਿੰਦਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਪੁੱਜ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੱਕ ਉਹਨੂੰ ਇਕ ਲੰਮਾ ਤੇ ਔਖਾ ਪੈਂਤਾ ਤੈਅ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਚਿੱਕੜ, ਕੰਢਿਆਂ ਤੇ ਪੱਥਰਾਂ ਤੋਂ ਲੰਘਣਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਪਹੁੰਚ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਵਿਛਾਉਣ ਦਾ ਪਰੋਗਰਾਮ ਸੀ, ਸਟੇਸ਼ਨ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਦੱਸਣ ਵਾਲੇ ਏਨਾ ਦੱਸ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇੰਜ ਵੇਖਣ ਲੱਗੇ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਗੇ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਉਹਦਾ ਕੰਮ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਇਹ ਸਭ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਘਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਘਰ ਖਾਲੀ ਸੀ, ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਉਹਦੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇ-ਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਘੱਟਾ ਚੜ੍ਹੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਲਟਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਰੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਇਕੋ ਵਾਰ ਬੋਲ ਉੱਠੀਆਂ —

“ਜਾ, ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ। ਨਹੀਂ ਤੇ ਸਾਡੇ ਵਾਂਗ ਇਹਨਾਂ ਕੰਧਾਂ ਤੇ ਲਮਕਿਆ ਘੱਟਾ ਫੱਕਦਾ ਰਹੇਗਾ।”

“ਕੱਲਾ ਜਾਵਾਂ?”

“ਆਹੋ। ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਇਥੋਂ ਸਾਡਾ ਤੇਰਾ ਸਾਥ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਫਰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਤੈਅ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ।”

ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਦਮ ਸੰਨਾਟਾ ਛਾ ਗਿਆ। ਘਰ ਤੇ ਬਾਹਰ, ਉਹਦੇ ਅੰਦਰ, ਦੂਰ ਤੀਕ।

ਉਹ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਉਹ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ, ਸਟੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਅਗਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਦੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਹਦੀ ਇਹ ਸੋਚ ਸੁੰਦਰ-ਸਜੀਲੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦੀ ਤੇ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਦੂਜੇ ਹੀ ਪਲ ਇਸ ਸੋਚ ਦੀ ਧਾਰ ਕਿਸੇ ਮਾਰੂਥਲ 'ਚ ਗੁੰਮ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਉਹ ਉਦਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਇਹ ਛਿਣ-ਭਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਵਿਚਕਾਰ ਲਟਕਦਾ ਉਹ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪੁੱਜ ਗਿਆ।

ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਜਿਸ ਭੀੜ ਦੇ ਰੋਣਕ ਦਾ ਤਸੱਵਰ ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿਚ ਸੀ, ਉਹ ਉਥੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹੀਰੋ ਗਹਿਰੀ ਰੁਪ, ਉਹੀਰੋ ਸੰਨਾਟਾ ਜਿਹੜਾ

ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੀ ਇਮਾ-ਰਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੁੱਢੇ ਤੇ ਘਣੇ ਬੋਹੜ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਖਲੋਤੇ ਖਲੋਤੇ ਉਹਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਇਹ ਖਾਮੋਸ਼ੀ, ਇਹ ਸੰਨਾਟਾ, ਇਹ ਸੁੰਨਾਪਨ, ਕਿਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਜਿਹੜਾ ਹਰ ਪਲ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਮਿਆਲ ਨਾਲ ਉਹ ਘਬਰਾ ਜਿਹਾ ਗਿਆ। ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਝਾਤ ਪਾਈ। ਨਾ ਬੋਹੜ ਬੋਲੇ ਕੋਈ ਸੁਆਰੀ ਖੜੀ ਸੀ ਨਾ ਮੁਸਾਫਿਰ ਸੀ। ਨਾ ਕੋਈ ਛਾਬੜੀ ਵਾਲਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਫੜੀਰ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਅਵਾਰਾ ਡੰਗਰ ਉਘਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ। ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕੋਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਗਲਤ ਥਾਂ ਤੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਹ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੀ ਸੀ। ਡਿਓੜੀ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ — “ਆਜ਼ਾਦਪੁਰ ਸਟੇਸ਼ਨ।” — ਹਾਂ ਇਹੋ ਈ ਨਾਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦੋ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਕੁਆਰਟਰ ਵੀ ਸਨ। ਸ਼ਸਤਾ ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ, ਕੰਧਾਂ ਤੇ ਬਨੇਰਿਆਂ ਤੇ ਕਾਈ ਜੰਮੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਬਨੇਰੇ ਤੇ ਕੋਈ ਪੰਡੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਡੂੰਘੀ ਰੁੱਪ ਦਾ ਸਾਗਰ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲ ਗਿਆ ਸੀ।

ਉਹ ਪੈੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਡਿਓੜੀ 'ਚ ਆ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਕੋਈ ਮੁਸਾਫਿਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੇਟ ਤੇ ਕੋਈ ਰੇਲਵੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੋਈ ਕੁੱਲੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਸਦਾ। ਗੇਟ ਕਿਸੇ ਮੱਥੇ ਡੰਗਰ ਦੀ ਅੱਖ ਵਾਂਗ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੀ। ਸਾਹਮਣੇ ਪਲੈਟ ਫਾਰਮ ਤੇਜ਼ ਪੁੱਪ ਵਿਚ ਤਪ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਉਹ ਬਕਿੰਗ ਆਫਿਸ ਤਕ ਗਿਆ ਤੇ ਜਿੱਲ ਤੇ ਕੂਹਣੀਆਂ ਟਿਕਾ ਕੇ ਖਿੜਕੀ 'ਚੋਂ ਅੰਦਰ ਝਾਕਿਆ। ਅਧੇੜ ਉਮਰ ਦਾ ਇਕ ਬਾਉ, ਕਾਊਂਟਰ ਤੇ ਟੰਗਾਂ ਪਸਾਰੀ ਸੌਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਟਿਕਟ ਪੰਚ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮਸ਼ੀਨ ਇਕ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਪਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਤੇ ਘੱਟੇ ਦੀਆਂ ਸੋਟੀਆਂ ਤੈਹਾਂ ਜੰਮ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਦਫਤਰ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਮਾਨ ਦਾ ਵੀ ਤਕਰੀਬਨ ਇਹੋ ਈ ਹਾਲ ਸੀ। ਸਾਹਮਣੀ ਕੰਧ ਤੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸੋਥੇ ਨਾਲ ਟੇਵੀ ਲਟਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਤੇ ਇੰਜ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣੇ ਹੀ ਬੱਲੇ ਆ ਪਵੇਗੀ। ਉਹਨੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਜੁੱਤੇ ਹੋਏ ਬਾਉ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਵੇਖਿਆ, ਉਥੇ ਘੱਟਾ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਥਕਾਵਟ ਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਉਹਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਇਹ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਚਾਮਚੜ੍ਹਕ ਹੈ। ਜੋ ਕਾਊਂਟਰ ਨਾਲ ਪੁੱਠਾ ਲਟਕ ਰਿਹਾ। ਉਹਨੇ ਕਾਊਂਟਰ ਤੇ ਦਸਤਕ

ਦਿਤੀ। ਬਾਉ ਨੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ, ਬੜੇ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਬੰਦੇ ਵਾਂਗ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ। ਉਹਦੇ ਵਲ ਖਾਲੀ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ। ਪਰ ਕਾਉਂਟਰ ਤੋਂ ਲੱਤਾਂ ਨਾ ਚੁੱਕੀਆਂ। ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾ ਆਈ।

“ਟਿਕਟ?”

“ਹੈ ਨਹੀਂ।”

“ਕਿਉ?”

“ਇਥੇ ਬੜੇ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਟਿਕਟ ਨਹੀਂ ਆਏ।”

“ਟਿਕਟ ਨਹੀਂ ਆਏ! ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੇ!”

ਤੁਸੀਂ ਉਪਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖਦੇ?”

• “ਇਹ ਮੇਰੀ ਡਿਊਟੀ ਨਹੀਂ।” ਬਾਉ ਨੇ ਫੇਰ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਲਈਆਂ।

ਉਹ ਖਿੜਕੀ ਤੋਂ ਹਟ ਗਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਉਥੇ ਖਲੋਤੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ— ਉਹ ਪਲੈਟ ਫਾਰਮ ਤੇ ਆ ਗਿਆ। ਪਲੈਟ ਫਾਰਮ ਵੀ ਖਾਲੀ ਸੀ। ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਦੂਰ ਤੱਕ ਸੁੰਨਸਾਨ ਸੀ। ਨਾ ਕਿਤੇ ਪ੍ਰੇਮਾਂ ਸੀ ਨਾ ਗੱਡੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼। ਦੂਰ ਰੇਲਵੇ ਕਰਾਸਿੰਗ ਦਾ ਫਾਟਕ ਟੁੱਟਾ ਪਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਅਵਾਰਾ ਗਾਧਾ ਲਾਈਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਰੇਲਵੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਪਲੈਟ ਫਾਰਮ ਦੇ ਇਕ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਤੀਕ ਚੱਕਰ ਲਾ ਆਇਆ ਪਰ ਕੋਈ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਇਆ। ਉਹ ਛਕੀਲ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਘੜੇ ਖਾਲੀ ਸਨ। ਪਾਣੀ ਪਿਆਉਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਨਿਰਾਸ਼ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਬੈਂਚ ਤੇ ਬਹਿ ਗਿਆ।

ਅਚਾਨਕ ਉਹਦੀ ਨਜ਼ਰ ਲਾਈਨਾਂ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਨੀਲੀ ਵਰਦੀ ਵਾਲੇ ਇਕ ਬੁੱਢੇ ਤੇ ਪਈ। ਉਹ ਤੇਜ਼ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਚਲਦਾ, ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਪੁੱਜਾ।

“ਬਜ਼ੁਰਗੋ, ਗੱਲ ਸੁਣਨੀ।”

ਬੁੱਢੇ ਨੇ ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਛਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹਦੇ ਵਲ ਵੇਖਿਆ— “ਕੀ ਗੱਲ ਐ?”

“ਇਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਟਿਕਟ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ?”

“ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਹੋਵੇ? ਮੈਂ ਤੇ ਕਾਏ ਵਾਲਾ ਹਾਂ।”

ਉਹਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਕਿਰਨ ਨਜ਼ਰ ਆਈ ਉਸ ਨੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਪੁਛਿਆ।

“ਤੁਸੀਂ ਅਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਓ?”

“ਨਹੀਂ।”

“ਨਹੀਂ!” ਉਹਨੂੰ ਸਦਮਾ ਜਿਹਾ ਹੋਇਆ—

“ਪਰ ਕਿਉਂ?”

“ਡਿਊਟੀ ਕਾਹਦੀ, ਬੜੇ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਏਥੇ ਕੋਈ ਗੱਡੀ ਆਈ ਗਈ ਹੀ ਨਹੀਂ।”

“ਗੱਡੀ ਨਹੀਂ ਆਈ ਗਈ!” “ਕਿਉ?”

“ਫੇਰ ਕਿਉਂ? ਇਹ ਤੂੰ ਉਪਰਲੇ ਹਾਕਮਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛ। ਮੇਰਾ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ।”

ਹੁਣ ਉਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕੋ ਹੀ ਰਾਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਥੋਂ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮਾਸਟਰ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਉਹ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸੀ ਨਹੀਂ— ਕੁਆਰਟਰ 'ਚ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦੇ। ਉਹ ਉਪਰ ਹੀ ਤੁਰ ਗਿਆ। ਕੁਆਰਟਰ ਬੰਦ ਸਨ। ਉਹਨੇ ਵੱਡੇ ਕੁਆਰਟਰ ਤੇ ਦਸਤਕ ਦਿਤੀ, ਅੰਦਰੋਂ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਾ ਮਿਲਿਆ; ਕਿਸੇ ਦੇ ਤੁਰਨ ਫਿਰਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੁਝ ਕੁ ਪਲ ਠਹਿਰ ਕੇ ਉਹਨੇ ਜੋਰ ਨਾਲ ਬੂਹਾ ਖੜਕਾਇਆ— ਓਹੀ ਚੁੱਪ। ਉਹਨੇ ਧੱਕ ਕੇ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਤਾ, ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਮੰਜੀ ਪਈ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਮੈਲਾ ਜਿਰਹਾਣਾ ਭੁੰਜੇ ਡਿੱਗਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਦਿਤੀ— “ਟੇਸ਼ਨ ਮਾਸਟਰ ਸਾਹਿਬ”, ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਾ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਕਮਰੇ 'ਚ ਝਾਕ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਕਮਰਾ ਬਿਲਕੁਲ ਖਾਲੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਥੇ ਕੋਈ ਰਹਿ ਨਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਦੂਸਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਟੁੱਟੀ ਭੱਜੀ ਟਰੱਕੀ ਇਕ ਸਟੋਵ ਤੇ ਦੋ ਚਾਰ ਭਾਂਡੇ ਪਏ ਸਨ। ਉਹਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਉਹ ਇਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਸਟਾਫ਼ ਦੀ ਉਪਰ ਜ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰੇਗਾ।

ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਇਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਬਿਮਾਰ ਜਿਹਾ ਆਦਮੀ ਖੰਘਦਾ ਹੋਇਆ ਅੰਦਰ ਆਇਆ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੁਸਕਰਾ ਪਿਆ। ਉਹ ਸਫਾਈ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੋਲਿਆ—

“ਮੈਂ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਥੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮਾਸਟਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ ਸਾਂ।”

“ਜੀ ਆਇਆਂ ਨੂੰ— ਆਉ ਬੈਠੋ।” ਉਹ ਸਖ਼ਸ ਨਹਮੀ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ ਤੇ ਮੰਜੀ ਤਿੱਚ ਕੇ ਬਰਾਂਡੇ ਅਗੇ ਲੈ ਗਿਆ। “ਦੱਸੋ, ਮੈਂ ਹੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮਾਸਟਰ ਹਾਂ।”

“ਤੁਸੀਂ! ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਐ ਤੁਸੀਂ ਦਫਤਰ 'ਚ—”

“ਠੀਕ ਐ, ਮੈਂ ਦਫਤਰ 'ਚ ਨਹੀਂ ਸਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਉਥੇ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਇਹੋ ਈ ਸੋਚ ਰਹੇ ਓ ਨਾ? ਪਰ ਮੇਰੇ ਉਥੇ ਹੋਣ ਜਾਂ ਨਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਟਿਕਟ ਬਾਉ ਨੂੰ ਸੁੱਤਿਆਂ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਭਲਾ ਉਹਦੇ ਉਥੇ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫਰਕ ਪੈਂਦੇ!”

“ਉਹ ਦਫਤਰ 'ਚ ਸੁੱਤਾ ਕਿਉਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ?”

“ਇਹ ਉਹਦੀ ਆਦਤ ਹੋ ਗਈ ਐ।”

“ਤੁਸੀਂ ਉਹਦੇ ਖਿਲਾਫ ਕੋਈ ਐਕਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ?”

“ਇਹ ਮੇਰੀ ਆਦਤ ਹੋ ਗਈ ਐ।”

“ਜੇ ਕੋਈ ਉਤੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਲਿਖ ਭੇਜੇ ਤੇ ਵੱਡਾ ਅਫਸਰ ਆ ਜਾਏ, ਫੇਰ?”

“ਇਹ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ,” ਉਹ ਹੱਸਿਆ।

“ਕੋਈ ਇੰਸਪੈਕਸ਼ਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਆਏਗਾ। ਉਪਰ ਵੀ ਸਾਰੇ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਸੀਟ ਤੇ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਨੇ ਜਾਂ ਸੁੱਤੇ ਹੋਣ ਦਾ। ਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਨੇ।

“ਪਰ ਇੰਜ ਕਿਉਂ ਹੈ?”

“ਇਹ ਜਾਨਣਾ ਜਾਂ ਸੋਚਣਾ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਇਥੋਂ ਦਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮਾਸਟਰ ਸੀ — ਜਾਂ ਹਾਂ, ਇਹ ਵੀ ਹੁਣ ਪਤਾ

“ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਕੀ ਮਤਲਬ?”

“ਬਿਲਕੁਲ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਹੋ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਕਈ ਵੇਰ ਹੋਏ ਮੈਂ ਇਥੋਂ ਦਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮਾਸਟਰ ਬਣਾ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਇਥੇ ਸਭ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਮੇਰਾ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ। ਮੇਰੇ ਬੀਵੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਇਕੱਲਿਆਂ ਹੀ ਇਹ ਲੜਾਈ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਫੇਰ ਇਕ ਦਿਨ ਉਪਰੋਂ ਇਹ ਹੁਕਮ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਮੇਰੀ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ — ਕਿਥੇ? ਇਹਦਾ ਕੋਈ ਜਿਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਸ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਵਿਚ, ਕੋਈ ਮੈਥੋਂ ਚਾਰਜ ਲੈਣ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਅੱਜ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੇਰੇ ਜਿਹਨ 'ਚ ਪਹਿਲਾ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਰੀਲੀਵ ਕਰਨ ਆਏ ਹੋ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਮੁਸਾਫਿਰ ਹੀ ਨਿਕਲੇ।” ਉਹ ਹੱਸ ਪਿਆ।

“ਤੁਹਾਡੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਨਾ ਟਿਕਟ ਹਨ, ਨਾ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਤੇ ਹੈ ਨਾ ਪਾਣੀ ਲੱਭਦੇ।”

“ਮੈਂ ਸਭ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ।”

“ਸਿਰਫ ਜਾਨਣ ਨਾਲ ਕੀ ਹੁੰਦੈ, ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ 'ਚ ਉਪਰ ਹਾਕਮਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ?”

“ਕੋਈ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ।”

“ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਜਾਣੈ, ਤੇ ਇਹ ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਐ।”

“ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਸਭ ਨੇ ਹੈ, ਪਰ ਇਥੇ ਪਿਛਲੇ ਚੋਤੀਆਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਗੱਡੀ ਨਹੀਂ ਆਈ ਗਈ।”

“ਤੇ ਫੇਰ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ?” ਉਹ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ।

“ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ

ਲੱਖਾਂ ਲੋਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।”

“ਕੀ —?”

“ਇਹ ਤੁਸੀਂ-ਮੈਥੋਂ ਕਿਉਂ ਪੁਛਦੇ ਹੋ। ਆਪ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦੇ?”

“ਉਹ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕ ਹੈਨ ਕਿਥੇ?”

“ਪਲੈਟ ਫਾਰਮ ਤੇ, ਡਿਓਡੀ 'ਚ, ਬਾਹਰ, ਹਰ ਥਾਂ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਨੇ। ਤੁਸੀਂ ਗੌਰ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਸੁਣਿਆ ਈ ਨਹੀਂ। ਜਾਓ, ਵੇਖੋ, ਉਥੇ ਤਾਂ ਭੀੜ ਲੱਗੀ ਐ। ਖੱਪ ਪਈ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਥੋਂ ਈ ਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।”

“ਉਥੋਂ ਈ ਆ ਰਹੇ ਓ?” ਇਸ ਵਾਰੀ ਉਸ ਨੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮਾਸਟਰ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕੀ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ।

“ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਇੰਜ ਕਿਉਂ ਵੇਖ ਰਹੇ ਓ — ਮੈਂ ਟੱਕ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਉਥੋਂ ਈ ਆ ਰਿਹਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੱਸ ਕੇ ਕਿ ਇਥੇ ਚੋਤੀਆਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਗੱਡੀ ਆਈ ਗਈ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕੇ। ਉਪਰ ਤੇ ਸਭ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਨੇ, ਤੁਸੀਂ ਲੋਕ ਈ ਜਾਗੋ। ਸਿਰਫ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣ ਤੇ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਕੁਝ ਕਰੋ ਕਿ ਗੱਡੀ ਆ ਜਾਏ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ —।”

ਸਟੇਸ਼ਨ ਮਾਸਟਰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕੁਆਰਟਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

— ਅਨੁ. ਜਤਿੰਦਰ ਜੌਲੀ

ਕਹਾਣੀ

ਬਦਲਿਆ ਤੋਰ

o

ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ

“ਚੋਧਰੀ ਸਾਹਿਬ! ਮੈਂ ਜੋ ਬੋਨੂੰ ਆਖਤਾ ਬਣੀ ਭੱਠੀ ਮੇਰੀ ਐ...ਮੈਂ ਪਾਈ ਐ...ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਟਿਹਦੇ 'ਚ ਕੁਝ ਨੂੰ...ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਫੜੋ, ਜੋ ਕਰਨੈਂ ਮੈਨੂੰ ਕਰੋ।”

ਵੀਰੂ ਦੀ ਗਲ ਸੁਣ ਕੇ ਥਾਣੇਦਾਰ ਕਿੱਛੂ ਰਾਮ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਥੋਂ ਕਹਿਰ ਦਾ ਗੁਸਾ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਵੀਰੂ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਨੂੰ ਬੱਕਰੇ ਵਾਂਗ ਢਾਅ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬੈਤਾਂ ਨਾਲ ਛੱਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਕੁਟਣ ਲਗ ਪਿਆ ਤੇ ਤੜਾ ਵਾਂਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਬੈਤਾਂ ਨਾਲ ਵੀਰੂ ਬੜੇ ਵਾਂਗ ਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੁਰਤ ਜਿਵੇਂ ਬੰਦਲ ਗਈ ਸੀ। ਫੇਰ ਥਾਣੇਦਾਰ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਚੁਕ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜੀਪ ਵਿਚ ਸੁਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ

ਉਸ ਦੀ ਪਾਈ ਭੱਠੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ ਲੱਦ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਵੀਰੂ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਸੀਰੀ ਸੀ। ਪੂਰੇ ਦਸ ਵਹਿਊਆਂ ਤੋਂ ਉਹ ਇਸ ਘਰ ਦਾ ਸੀਰੀ ਲਗਿਆ ਆ ਰਹਿਆ ਸੀ। ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਤੀਵੀਂ ਤਾਬੀ ਵੀ ਇਸੇ ਘਰਦਾ ਗੋਹਾ ਕੂੜਾ ਕਰਦੀ।

ਵੀਰੂ ਚਾਰ, ਵਜੇ ਉਠਦਾ। ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹਾਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦਾ ਗੋਹਾ ਹਟਾਉਂਦਾ। ਮਲਮੂਤਰ ਪਿਛਾਂਹ ਖਿੱਚਦਾ। ਖੁਰਲੀਆਂ ਸਾਫ਼ ਕਰਦਾ। ਹਰਾ ਕੁਤਰਦਾ ਵੰਡ ਰਲਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਘਰਦੇ ਜੀਆਂ ਦੇ ਉਠਣ ਤਕ ਪਸ਼ੂ ਢਾਂਡੇ ਦਾ ਕੰਮ ਨਿਬੇੜ ਦਿੰਦਾ। ਫਿਰ ਏਨੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਆ ਜਾਂਦੀ। ਮੁਤਰਾਲ ਪ੍ਰਝਦੀ ਤੇ ਟੋਕਰੇ ਭਰ ਭਰ ਰੂੜੀ ਤੇ ਸੁਟਦੀ। ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਆਲ ਦੀ ਸਵੇਰ ਦੀ ਠੰਡੀ ਸੀਤ ਲਹਿਰ ਵੀ ਯਾਦ ਨਾ ਰਹਿੰਦੀ। ਜਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਸ ਘਰ ਨਾਲ ਗਹਿਰਾ ਸਬੰਧ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਘਰਦੀ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਮੋਹ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਘਰਦਾ ਨਾ ਮੁਕਣ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਉਹ ਖੱਕਦੇ ਨਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿਨ ਰਾਤ ਖਪਣਦਾ ਗੰਮ ਨਾ ਹੁੰਦਾ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੀਰੀ ਹੋਣਾ ਉਹ ਫਖਰ ਵਾਲੀ ਗਲ ਮੈਸੂਸ ਕਰਦਾ। ਸਰਦਾ ਪੁਜਦਾ ਘਰ। ਚੰਗੀ ਚੌਖੀ ਜ਼ਮੀਨ। ਬਾਈ ਲਾਰਸ ਟਰੈਕਟਰ ਕੋਠੀ ਵਰਗਾਂ ਸੋਹਣੀ, ਹਵੇਲੀ ਵਰਗਾ ਵੱਡਾ ਘਰ ਜਿਸ ਦੀ ਇਕ ਇਕ ਇੱਟ ਵੀਰ ਸਿਉਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘੀ ਸੀ। ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹ ਵੱਡੇ ਦਲਾਨ 'ਚ ਝੂਮਦੇ ਪਸ਼ੂ। ਕਿੰਨੀ ਠਾਠ ਸੀ ਉਸਦੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਘਰ। ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਵੀ ਸਨਤਾਂ ਵੱਡੇ। ਕੋਠੀ ਕਾਰਾਂ ਬੰਗਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਸ ਵੱਡੀਆਂ ਹੀ ਤਾਂ ਸਨ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ। ਤੇ ਏਡੇ ਵੱਡੇ ਘਰ 'ਚ ਰਹਿੰਦਾ ਉਹ ਵੀ ਵੱਡਾ ਵੱਡਾ ਮੈਸੂਸ ਕਰਦਾ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਖੋਲੇ ਅਜ ਤਾਈਂ ਸਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਿਆ। ਫੇਰ ਵੀ ਉਹ ਜਾਨ ਹੁਲੂ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ। ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਕੁੜੀਆਂ ਤੇ ਮੁੰਡਾ ਵੀ ਇਸ ਘਰਦਾ ਧੰਦਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਕੰਨੀ ਨਾ ਕਤਰਾਉਂਦੇ। 'ਵਾਜ ਪੈਂਦੀ ਤਾਂ ਹੱਥਲੇ ਕੰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਤੁਰ ਆਉਂਦੇ।

ਪਿੰਡ 'ਚ ਚਲਦੀ ਹੀ ਸੀ ਬੰਤਾ ਸਿਉਂ ਦੀ। ਤੇ ਬਸ ਵੀਰੂ ਵੀ ਆਪਣਾ ਮੈਲਾ ਚਾਦਰਾ, ਆਪਣੇ ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਖਿੱਚ ਕੇ ਬਹਿੰਦਾ। ਮੁੰਡਾਂ ਨੂੰ ਤਾਅ ਦਿੰਦਾ। ਚੱਥ ਕੇ ਗਲ ਕਰਦਾ। ਘੁਰਕੀਆਂ ਵੀ ਦੇ ਜਾਂਦਾ। ਨਿੱਕੇ ਮੋਟੇ ਜੱਟਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਟਿੱਚ ਜਾਣਦਾ। ਕਦੀ ਜੇ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੂਠੀ ਕੋਲੀ 'ਚ ਅਧੀਆ ਪਊਆ ਪੀ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਵਿਹੜੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਲੇ ਮਲੀ ਵੱਜਦਾ

ਫਿਰਦਾ। ਹਵਾ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਦੇਦੀ ਜਾਂਦਾ। ਕੋਈ ਬਾਹਰ ਨਾ ਆਉਂਦਾ। ਕੋਈ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁੰਦਾ। ਤੇ ਉਹ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਆਖਦਾ ਜਾਂਦਾ, "ਮੈਂ ? ਮੈਂ ਸਰਦਾਰ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੀਰੀ ਵੀਰ ਸਿੰਘ...ਮੇਰੀ ਵਾਅ ਵਲ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਐਸੀ ਤੈਸੀ...ਹੈ ? ਕੋਈ ਝਾਕ ਕੇ ਵੇਖੋ.. ਸੀਰਮੇਂ ਨਾ ਪੀ ਜਾਂ ਆਨੇਂ ਨਾ ਕੱਢਦਿਆਂ।" ਤੇ ਇਉਂ ਆਖਦਾ ਉਹ ਸੱਚੀਂ ਮੁੱਚੀਂ ਕਿਸੇ ਭੁਖੇ ਬਾਘਾਝ ਵਰਗਾ ਲਗਦਾ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਦੋਂ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਮਾਰਨ ਆ ਪਏ ਸਨ ਤਾਂ ਵੀਰੂ ਇਕੱਲੇ ਨੇ ਗੰਡਸੇ ਮਾਰ ਮਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਪਾਲ ਪਾੜ ਦਿਤੇ ਸਨ। ਤੇ ਉਹ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਾਲ ਵਾਲ ਬਚਾ ਲਿਆਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ 'ਕਹਾਉਂਦੇ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਭੈਅ ਮੰਨਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਹੁਣ ਕਦੀ ਕਦੀ ਉਹ ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੀ ਕੇ ਲਲੂਕਰਾ ਮਾਰ ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਸੁੱਸਰੀ ਵਾਂਗ ਸੌਂ ਜਾਂਦੇ ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਹ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਧਿਰ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਤੇ ਉਹ ਹੁਣ ਮੁਛ ਮਰੇੜ ਲਾਉਣ ਲਗ ਪਿਆ ਸੀ।

ਬਸ ਇਹੀ ਗਲ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਅੱਧ ਰੁਖੇ ਟੱਬਰ 'ਤੇ ਟਪੁਣੇ ਨਾਲ ਖਾਧੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਦੀ ਖਕਰ ਤੋਂ ਨਿਸਚਿਤ ਰਖਦੀ ਸੀ।

ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਵਿਆਹ ਆ ਗਿਆ। ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਦੌਰ ਚੱਲਣੇ ਸਨ। ਚੰਗੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਸਲਾਹ ਹੋਈ ਵੀਰੂ ਦੇ ਕਹਿਣਾਂ 'ਤੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਢੋਲ ਡੋਢ ਮਹੀਨਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਮਾਦ ਵਾਲੇ ਖੇਤ ਦੱਬ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਤੇਜ ਮਸਾਲੇ ਨੇ ਉਬਾਲ ਖਾਧਾ। ਤੇ ਫਿਰ ਉਥੇ ਲੰਬੇ ਕਮਾਦ ਵਿਚ ਭੱਠੀ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੀਰੂ ਨੇ ਸੰਭਾਲਣਾ ਸੀ।

ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਸੂਹ ਲਗ ਗਈ। ਉਹਨਾਂ ਥਾਣੇ ਜਾਂ ਇਤਲਾਹ ਕੀਤੀ। ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਉਦੋਂ ਵੀਰੂ ਦੀ ਰੋਟੀ ਲੈ ਕੇ ਖੇਤ ਵਲ ਜਾ ਰਹਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਪੁਲੀਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਜੀਪਾ ਪਹੀ ਮੁੜਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ। ਤੇ ਉਹ ਉਥੋਂ ਹੀ ਦਰਖਤ ਦੇ ਉਹਲਿਉਂ ਨਿਕਲਦਾ ਘਰ ਨੂੰ ਪਰਤ ਗਿਆ। ਵੀਰੂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਵੀ ਨਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਕਦੋਂ ਪੁਲਸ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਕਮਾਦ ਨੂੰ ਚੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਘੇਰ ਲਿਆ ਸੀ।

ਵੀਰੂ ਨੇ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ 'ਵਾਜ ਮਾਰੀ ਜਿਹੜਾ ਬਾਹਰੋਂ ਆਉਣ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਖਬਰ ਲਈ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵਾਜ ਨਾ ਪਰਤੀ ਤਾਂ ਵੀਰੂ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਭੱਜ ਗਿਆ ਸੀ।

ਕੋਈ ਚਾਗਾ ਨਾ ਚਲਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਵੀਹੂ ਖਾਣੇਦਾਰ ਵਲ ਨੂੰ ਹੋ ਤੁਰਿਆ। ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਪੱਗ ਲਾਹ ਕੇ ਉਸਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਤੀਆਂ।

“ਕੌਣ ਐ ਤੂੰ ? ਥਾਣੇਦਾਰ ਕੜਕਿਆ।

“ਮੈਂ ਜੀ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਸੀਹ ਵੀਰ ‘ਸਿਹੂ’।”

“ਤੇਰਾ ਸਰਦਾਰ ਕਿਥੇ ਐ ?”

“ਉਹ ਤਾਂ ਜੀ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਹੋਇਐ।”

“ਭੱਠੀ ਕੀਹਦੀ ਐ ?”

“...ਮੇਰੀ ਐ ਜੀ।”

“ਤੇਰੀ ?”

“ਹਾਂ ਜੀ ਮੇਰੀ.....ਕੱਢ ਕੇ ਵੇਚੂੰਗਾ.....ਮੇਲਾ ਆਉਣ ਵਾਲੇ-ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਚਾਰ ਪੈਸੇ ਵੱਟ ਲਾਗੇ।”

“ਇਕ ਵਾਰੀ ਫੇਰ ਸੱਚ ਲੈ...ਬਗਾਨੀ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਮੁੱਛਾਂ ਨਾ ਮਨਾ,” ਥਾਣੇਦਾਰ ਅਸਲੀਅਤ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਤੇ ਨਾਲੇ ਡਾਇਰੀ ਵੀ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੀ ਸੀ।

“ਸੱਚਤ ਵਾਲੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਐ ਜੀ...ਹੈ ਈ ਮੇਰੀ...ਮੈਂ ਪਾਈਐ...ਵੇਚਣੀ ਸੀ...ਦੁੱਢਲਾ...”

“ਸੱਚ ਬੋਲਦੇ ਕਿ ਨਹੀਂ ਉਤੇ ਕੁੱਤੀ ਦਿਆ ਪੁੱਤਾ” ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੋਟੀ ਬੰਤ ਕਾੜ ਕਰਦੀ ਵੀਹੂ ਦੇ ਮੌਰਾਂ ‘ਚ ਕੱਢ ਮਾਰੀ।

“ਚੋਧਰੀ ਸਾਹਬ ਮੈਂ ਜੋ ਬੰਨ੍ਹ ਆਖਤਾ ਬਈ ਭੱਠੀ ਮੇਰੀ ਐ...ਮੈਂ ਪਾਈ ਐ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਇਹਦੇ ‘ਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਤੁਜੀਂ ਮੈਨੂੰ ਫੜੋ ਜੋ ਕਰਨੈਂ ਮੈਨੂੰ ਕਰੋ।”

ਅੱਧ ਮੰਟਿਆ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹ ਜਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁਕ ਕੇ ਜੀਪੇ ਵਿਚ ਸੁਟਿਆ ਗਿਆ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਜਾਂਦਿਆਂ ਉਨਦੀ ਗਰਦ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਉਹ ਪਿੰਡ ਵਲ ਝਾਕਿਆ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਾ ਦਿਸਿਆ...ਥਾਣੇ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਫੇਰ ਚਮੜੀ ਉਧੇੜੀ ਗਈ। ਉਸ ‘ਤੇ ਮਜਬੂਤ ਕੇਸ ਬਣਿਆ। ਮੁਕੱਦਮਾਂ ਚਲਿਆਂ। ਅੰਤ ਉਸਨੂੰ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਅਤੇ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਇਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਛੇਆਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਕੈਦ ਦੌਰਾਨ ਇਕ ਵਾਰੀ ਵੀ ਨਾ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਾ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਉਸਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਆਇਆ। ਤਾਬੀ ਆਉਂਦੀ ਉਸ ਦੇ ਬੰਦੇ ਆਉਂਦੇ ਰੋਂਦੇ ਕੁਰਲਾਉਂਦੇ ਤੁਰ ਜਾਂਦੇ। ਝੜ ਗਏ ਖੰਡਾਂ ਵਾਲੇ ਪੰਛੀ ਵਾਂਗ ਵੀਹੂ ਫੜਫੜਾ ਕੇ ਸੀਖਾਂ ਦੇ ਮਜਬੂਤ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨਾਲ ਨਿੱਸਲ ਜਿਹਾ ਹੋਂ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਂਦਾ। ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਦੇਹ ਕੰਬਦੀ ਤੇ ਉਹ ਕਥਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਭੁੱਜਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ

ਤੇ ਕੀਤੇ ਅਗਸਾਨ ਮੁੜ ਮੁੜ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦੇ। ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸੀਨਾ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਪੱਛਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਦਿਨ ਗਿਣਦਿਆਂ ਉਸ ਦੀ ਕੈਦ ਮੁਕ ਗਈ। ਕੈਦ ਕੱਟ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਸਦੀ ਦਾਹੜੀ ਪੁੰਨੀ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਤੀਕ ਵਧ ਗਈ ਸੀ। ਮੁੱਛਾਂ ਥੱਤੇ ਵਲ ਨੂੰ ਲਟਕ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਕਾਲੀ ਚਮੜੀ ਸਿਆਹ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਮੱਥੇ ਤੇ ਤਿਉ-ੜੀਆਂ ਪਾਈ ਉਹ ਗੁੜ੍ਹੇ ਅਨੁਰੇ ਵਿਚ ਘਰ ਜਾ ਵੜਿਆ। ਸਵੇਰ ਹੋਈ। ਉਹ ਉਠਿਆ। ਪੀੜਾਂ ਦੀ ਕਸਕ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਂ ਯਾਦ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਵਾਜ ਮਾਰੀ। ਪਰ ਤਾਬੀ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ ਦੀ ਗੱਧਾ ਕੁੜਾ ਕਰਨ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਠ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਧੋਤਾ। ਮਾਰੂ ਜਿਹੀ ਚਾਹ ਦੀਆਂ ਦੋ ਘੁੱਟਾਂ ਭਰ ਕੇ ਉਹ ਬੰਤ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਨੂੰ ਹੋ ਤੁਰਿਆ।

ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੜਦਿਆ ਹੀ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੇ ਆਲ ਕੇ ਉਹਦੇ ਵਲ ਵੇਖਿਆ। ਕੰਨ ਫੜ ਕੇ। ਪੂਛਾਂ ਮਾਰੀਆਂ। ਗੋੜੇ ਕੱਢੇ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਮਿਲਾਈਆਂ। ਉਸਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਬੇਵਾਕ ਜੀਵ ਉਸ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਤਰਸ ਗਏ ਹਨ। ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਨੱਕੋ ਨੱਕੋ ਭਰ ਗਿਆ ਪਰ ਉਹ ਕਸੀਸ ਜਿਹੀ ਵੱਟ ਕੇ ਅਗੇ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ ਕੋਠੀ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਟਾਈਗਰ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਟਣ ਲਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਕੁੱਤਾ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਸਾਹੇ ਚੱਟੀ ਜਾ ਰਹਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਬੈਠ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾ ਦੇ ਸਕਿਆ। ਉਸਦੀਆਂ ਪਲਕਾਂ ਤੇ ਪਾਣੀ ਫਿਰ ਗਿਆ। ਤੇ ਉਹ ਅਗੇ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਤੀਕ ਸਭ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਆ ਬਣੀ...ਆ ਬਣੀ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਡੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਬੁਲਾਇਆ ਨਾ ਸਾਜਰੀ ਅਕਾਲ ਕੀਤੀ।

“ਤਾਬੀ...ਰੱਖਦੇ ਟੋਕਰਾ...ਇਹ ਮੁਤਗਲ ਨੂੰ ਚੁਕਣੀ ਹੁਣ ਆਪਾਂ। ਚਲ ਘਰ ਨੂੰ” ਟੋਕਰਾ ਭਰਦੀ ਤਾਬੀ ਨੇ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਵਲ ਵੇਖਿਆ।

“ਕਿਉਂ ਹੁਣ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ...?”

“ਮੈਂ ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਆਖਤਾ...ਛੱਡ ਦੇ ਟੋਕਰਾ ਤੇ ਚਲੀ ਜਾ ਘਰ ਨੂੰ।” ਤਾਬੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਝਾਕੀ ਉਸ ਦੀ ਹੋਰ ਕੁਝ ਆਖਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਪਈ ਤੇ ਉਹ ਚੁਪ ਚਾਪ ਟੋਕਰਾ ਥਾਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਦਰ-ਵਾਜ਼ਿਓਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਈ।

“ਸੁਣਾ ਕਦੇ ਆਇਆ ਸੀ ਵੀਰ ਸਿਆਂ..... ਬਹਿਜਾ।” ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੋਲ ਆਉਂਦਿਆਂ ਇਕ ਟੁਟੀ ਜਿਹੀ ਮੰਜੀ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿਿਆ।

ਮੇਰੇ ਨਹੀਂ... ਮੈਂ ਬਹਿਣਾ ਨਹੀਂ... ਮੈਂ ਸ਼ਾਹਬ ਕਰਨ
 ਆਇਆਂ ਦਸਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਸੀਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ
 ਹੁਣ... ਵੀਰੂ ਨੇ ਤੁਸੀਂ ਜੀ ਦੀ ਬੰਨ੍ਹ ਆਖਦਿਆਂ ਗੱਲ
 ਚਾਹੁਖ ਮੁੰਡੇ ਦਿਤਾ ਤੇ ਬੰਨ੍ਹੇ ਸੁਤਦਾਰ ਨੂੰ ਚੁੰਨੇ ਦੀ
 ਜ਼ਿਆਦਤੀ ਦੇ ਸੱਤੀ ਕੱਪੜੀ ਅੱਗ ਲਗ ਗਈ।
 "ਕਰ ਦਿ ਮੁੱਕੇ ਹਿੱਸਾ... ਆਸੀ ਦੁਪਹਿਰੇ ਆਖ
 ਕੇ ਬੰਨ੍ਹਾ ਸਿਰ ਫੇਰ ਅੰਦਰ ਵੇਖੋ ਗਿਆ।
 "ਹਿੱਸਾ... ਹੋਇਆ। ਪੰਜੇ ਸੌ ਰੁਪਈਆ ਵੀਰੂ ਦੇ
 ਸਿਰ ਟੁਟਿਆ। ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਜੁਰਮਾਨਾ ਭਰਿਆ ਗਿਆ
 ਸਾਂਝੇ ਪੰਜੇ ਸੌ ਵੀਰੂ ਨੇ ਬਰਚਿਆ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਆ
 ਹੋਇਆ ਸੀ। ਤੇ ਦੂਜੇ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਪਿਛਲਾ ਹਿੱਸਾ
 ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਸੀ।
 "ਤੈਨੂੰ ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ ਦਿੱਤਾ... ਪੰਜੇ ਮੁੰਡੇ ਚਾਹੀਦੇ
 ਆ... ਨੀ ਸਾਨੂੰ ਜਾਣਦੇ... ਜਿਥੇ ਆਇਓ ਉਥੇ ਫੇਰ
 ਜਾਣਾ ਪਵੇ... ਪੰਜੇ...? ਪੰਜੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਲੈਣ ਜਾਣਦੇ

ਕਹਾਈ

ਕਿਨੇ ਸਾਰੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨ

੦

ਹਮਦਰਦਵੀਰ ਨੌਜਵਾਨ

— ਆਉ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਉਣਾ ਹੋਇਆ?
 — ਬਾਬਾ ਜੀ, ਇਹ ਮਰਦਮ ਸੁਮਾਰੀ ਵਾਲੇ ਨੇ।
 — ਹੱਡਾ, ਹੱਡਾ, ਆਉ ਫਿਰ ਆਪਾਂ ਅੰਦਰ
 ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਬੈਠਦੇ ਆਂ। ਉਸੀ ਤਾਂ ਕਈ ਕੁਝ ਪੁਛਣਾ
 ਤੇ ਲਿਖਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਾਕਾ ਚਾਹ ਲਈ ਆਖੀ।
 — ਨਹੀਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਚਾਹ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ
 ਤਾਂ ਹਾਲੀ ਕਈ ਘਰੀਂ ਜਾਣਾ ਦੇਂ। ਬੜਾ ਕੁੱਤਾ ਕੰਮ
 ਦੇਂ। ਇਕ ਇਕ ਜੀਅ ਬਾਰੇ ਕਈ ਕੁਝ ਲਿਖਣਾ ਪੈਂਦਾ
 ਹੈ।

ਸਤਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਟੇਬਲ ਉਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਖੋਲ੍ਹ
 ਕੇ ਪੁਛਦਾ ਦੇ — ਬਾਬਾ ਜੀ, ਤੁਹਾਡਾ ਨਾਂ?

— ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ।

— ਉਮਰ?

— ਸ਼ਹਤਰ ਸਾਲ।

— ਧਰਮ?

— ਸਿੱਖ।

— ਜਾਤ?

— ਜੱਟ।

— ਕਿੱਤਾ?

ਆਂ... ਬੰਨ੍ਹਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਗੀਰੂ ਹੀਂਕੜ ਦਿਖਾਈ।

"ਗਿਣ-ਗਿਣ ਦੇਵੇਂ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਟੋਟੇ... ਲੱਲੀ
 ਆ ਕੇ ਜਿੱਦਣ ਤੇਰੀ-ਸਲਾਹ ਹੋਈ।" ਆਖਦਿਆਂ ਵੀਰੂ

ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਿਆ।

— ਬੰਨ੍ਹਾ ਸਿੰਘ-ਜਿਹੜਾ ਕੁੰਡ ਖਾਹੇ ਜੱਪ ਵੱਗ ਉਸਦੇ

ਗਲ ਪੈਣ ਲਗਾ ਸੀ ਪਰ ਵੀਰੂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਖੁਦ-

ਲਿਆ ਤੋਰ ਵੇਖ ਕੇ ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ

ਦਿਨ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦਿਨ ਉਸ ਨੂੰ ਦਸਮਣਾਂ ਨੇ

ਘੇਰ ਲਿਆ ਸੀ ਪਰ ਵੀਰੂ ਸੀ ਜੋ ਹਟਾਇਆ ਵੀ ਨਹੀਂ

ਸੀ ਹਟਿਆ। ਤੇ ਉਸਨੇ ਦਸਾਂ ਬਾਰਾਂ ਬੰਨ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ

ਖੱਖੜਾਂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਬੰਨ੍ਹਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੁਪ ਭਲੀ

ਸਮਝੀ। ਉਸਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਪਈ ਕਿ ਉਹ ਉਨ ਕੇ

ਵੀਰੂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਵੇ।

"ਕੁੱਤੀ ਚੁੰਨ੍ਹਮੁ!!" ਆਖਦਿਆਂ ਉਸਨੇ ਕੰਬੁਦਿਆਂ

ਹੱਤਾਂ ਨਾਲ ਬਹੀ 'ਤੇ ਰੱਸੀ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਤੀ।

— ਏਅਰ ਫੋਰਸ ਵਿਚੋਂ ਰੀਟਾਇਅਰਡ। ਹੁਣ

ਖੇੜੀ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ।

— ਬੋਲੀ?

— ਜਿਸ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਸਵਾਲ ਪੁਛ ਰਹੇ

ਹੋ। ਜੋ ਬੋਲੀ ਮੈਂ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

— ਫਿਰ ਮੈਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਖ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ

ਭਰਾਂ?

— ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਤੂੰ ਪਸਤਾਂ ਭਰੇਗਾ?

— ਤੁਹਾਡੇ ਪੁਤਰ ਧੀਆਂ! ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਦੱਸੋ।

— ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ।

— ਉਮਰ?

— ਉਮਰ!.....

— ਹਾਂ ਉਮਰ! ਕੀ ਸੋਚ ਰਹੇ ਹੋ ਬਾਬਾ ਜੀ?

— ਅਸਲ ਵਿਚ ਮਹੱਕਮ ਜੀ, ਸਰਦਾਰ ਹਰਪਾਲ
 ਸਿੰਘ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੌਤ
 ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ।

— ਗੁਰਪਾਲ ਤੂੰ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਦੱਸਿਆ
 ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੱਡਾ ਬਾਬਾ ਜੀ, ਆਪਣੇ ਦੂਜੇ ਪੱਤਰ
 ਬਾਰੇ ਦੱਸੋ ਨਾਮ?

— ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ।

— ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਿਰਫ ਉਹਨਾਂ ਜੀਆਂ ਬਾਰੇ ਹੀ
 ਦੱਸਣਾ ਜਿਹੜੇ ਦੇਖੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ
 ਰਹਿੰਦੇ-ਹੋਣ।

— ਕਾਕਾ, ਮੇਰੇ ਗੁਰਦੀਪ ਨੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਤਾਂ ਕੀ
 ਰਹਿਣਾ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਹੁਣ ਇਸ ਜਹਾਨ ਵਿਚ ਵੀ

ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ।

ਬਾਬਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਉਦਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆ ਵਾਲੀ ਐਨਕੇ ਪਾਸੇ ਕਰਕੇ ਅੱਖਾਂ ਪੁੱਝਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਪਤਾ ਗੁਰਪਾਲ ਬਾਕੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਸ਼ਾਇਦ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਰਜ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਦਾਦੀ ਵੀਰਾਂਵਤੀ, ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਕੁਲਵੰਤ ਕੌਰ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਸਭ ਕੁਝ ਦਰਜ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਧਰਮਦਾਸ ਦਾ ਨਾਂ ਬੋਲਦਾ ਹੈ।

— ਧਰਮਦਾਸ ?

— ਨਹੀਂ ਧਰਮਦਾਸ।

— ਉਸ ਵਾਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਮਾਣਮੰਤਰੀ ਸਵਰ ਵਿਚ ਬੋਲਦੇ ਹਨ —

— ਧਰਮਦਾਸ। ਮੇਰਾ ਤੀਜਾ ਪੁੱਤਰ।

— ਉਮਰ ?

— ਕੋਈ ਚੌਤ੍ਰੀ ਪੈਂਤੀ ਸਾਲ।

— ਧਰਮ ?

— ਹਿੰਦੂ।

— ਹਿੰਦੂ ?

— ਹਾਂ ਹਿੰਦੂ।

— ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ.....!

— ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਕੀ ?

ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਹੈਰਾਨੀ ਤੇ ਬੇ-

ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

— ਝੰਗ ਗੁਰਪਾਲ ਮੈਂ ਹੁਣ ਚਲਦਾ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵਾਂ। — ਸ਼ਿਵ ਮੰਦਰ। ਪੂਰੇ ਪੰਜ ਵਜੇ। ਪਤਾ ਏ ਨਾ — ਐਂਟੀ ਰੀਜ਼ਰਵੇਸ਼ਨ ਫਰੰਟ ਦੀ ਮਿਟਿੰਗ ਏ। ਕਾਇਮ ਹੋ ਜਾ। ਪੰਜਾਬ ਗੁਜਰਾਤ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਨਾ ਰਹੇ।

— ਠਹਿਰ ਯਾਰ ! ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਲਾਸ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ। ਚਾਹ ਤਾਂ ਤੂੰ ਪੀਤੀ ਨਹੀਂ।

ਗੁਰਪਾਲ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮੋਹਕਮ ਚੰਦ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਪੂਰੇ ਕਰਕੇ ਕਾਗਜ਼ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਮੁਕ ਮੁਦਰਾ ਤੋਂ ਜਾਗਦੇ ਹਨ।

ਧਰਮਦਾਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਤਾਂ ਤੂੰ ਪੁੱਛੀ ਹੀ ਨਹੀਂ।

— ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਮੈਂ ਲੋੜ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

— ਵੇਸੇ ਤੂੰ ਠੀਕ ਵੀ ਏ। ਬੋਲੀ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਕੀ ਏ। ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਏ !

— ਹੋ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ? ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੀ ਬੋਲੀ ਪਿੰਡੀ ਹੈ। ਧਰਮਦਾਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹਿੰਦੀ ਏ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਕੜਕ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ — ਨਹੀਂ

ਧਰਮ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹਿੰਦੀ ਨਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਏ।

— ਬਾਬਾ ਜੀ ਬਾਬਾ ਤਾਂ ਨਾ ਚੋਵੇ। ਮੈਂ ਕੀ ਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਮਿਲਦੀਆਂਗੀ।

ਮੋਹਕਮ ਚੰਦ ਨੌਕਰਗਜ਼ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਝੁੱਲੇ ਵਿਚ ਪਾ ਲਏ ਹਨ।

ਅੱਧਾ ਗਿਲਾਸ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪੀ ਕੇ ਮੋਹਕਮ ਚੰਦ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਬਚਿਆ ਜੁੱਠਾ ਪਾਣੀ ਟੇਬਲ ਉੱਤੇ ਪਿਆ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਕੁਰਸੀ ਵਿਚ ਅਪਲੇਟੇ ਕਿਸੇ ਗਹਿਰੇ ਸੋਚ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹਨ।

ਜਿਵੇਂ ਅਜ ਵਿਰਾਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਿਆ ਹੈ।

ਸੂਆਂ ਹੈ। ਸੇਕਾਈ। ਸੰਤਨੂੰ ਹੈ। ਜਲਨ ਹੈ। ਨੇ। ਅੰਗ ਹੈ। ਨੇ। ਪੁੱਤਰ ਹੈ। ਨੇ। ਨਿੱਘ ਹੈ। ਘਟਨ ਹੈ। ਜਲਨ ਹੈ। ਮੁੰਦਨ ਹੈ। ਗਲੀ ਮੁੰਦਲੇ ਲੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਂਝੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵਾਲੇ ਮੁਕਿਨ ਭਿੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਘਰ ਸੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਿੰਡ ਉਜੜ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਮੈਦਾਨ ਜਿਥੇ ਪੁੱਸ਼ਤਾ ਤੋਂ ਬੱਚੇ ਖੇਡਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਵੀਰਾਨ ਪਏ ਹਨ। ਭੰਡਾਰ ਖਿਖਰ ਗਏ ਨੇ। ਪੁੱਟੀਆਂ ਸੜ ਰਹੀਆਂ ਨੇ। ਦੋਸਤੀ ਦੀ ਸੱਜਰੀ ਕਬਰ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ ਮਜ਼ਬ ਦਾਰੂ ਪੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਬਚਾਓ ਬਚਾਓ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਕੌਣ ਕਿਸ ਨੂੰ ਬਚਾਵੇ। ਲਾਸ਼ਾਂ ਹਨ। ਲਹੂ ਹੈ। ਸਿਸਕੀਆਂ ਹਨ। ਆਹਾਂ ਹਨ। 'ਹਾਏ ਮੈਂ ਮਰ ਗਿਆ। ਭਰਪੂਰ ਮਿੱਤਰਾਂ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲੀਂ। ਆਪਣਾ ਪੁੱਤਰ ਬਣਾਵੀਂ। ਬੱਸ ਹੁਣ ਏਹੋ ਹੀ ਮੇਰੀ ਬਾਕੀ ਹੈ — ਤੇਰੇ ਜਿਗਰੀ ਮਿੱਤਰ ਦੀ ਬਾਕੀ।' ਪਿੱਠ ਪਿਛੋਂ ਵੱਜੀ ਗੱਲੀ। ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਦੌੜ ਰਹੇ ਉਸ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਕਰਮਚੰਦ ਦੀ ਵੱਖੀ ਚੀਰਦੀ ਪਾਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਕਰਮਚੰਦ ਉਥੇ ਹੀ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਰੋ ਰਹੇ ਮਾਮੂਲ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਲਾਹ ਕੇ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੁਕ ਲਿਆ ਹੈ। ਵੀਰਾਂਵਤੀ ਨੇ ਬੱਚਾ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਪਾਸੇ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਘੁਟ ਲਿਆ ਹੈ। ਬੱਚਾ ਹੁਣ ਰੋਣੋਂ ਦੁੱਖ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ।

ਲਾਇਲਪੁਰ ਜ਼ਿਲੇ ਦਾ ਦੱਕ ਸਤਾਰਾਂ ਐਲ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਯਾਦ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ ਤਾਜ਼ਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਲੱਖ ਭੁਲਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਹੋਰ ਦੂਜੇ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਪਾਕਿ-ਸਤਾਨ ਵਾਪਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚੀਸ ਮਿਟਦੀ ਨਹੀਂ। ਯਾਦ ਭੁੱਲਦੀ ਨਹੀਂ। ਦਰਦ ਮੱਠਾ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਖੁਸ਼ ਰਾਜੀ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਦੀਸ ਕਿਵੇਂ ਮਿਟੇ। ਦਰਦ

ਕਿਵੇਂ ਜਾਵੇ। ਜ਼ਖ਼ਮ ਕਿਵੇਂ ਭਰੇ।

ਧਰਮਦਾਸ-ਹੁਣ ਕੌਣੀ ਚੌਂਤੀ ਪੈਂਤੀ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਧਰਮਦਾਸ ਦਾ ਪਿਉ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਹੈ ਤੇ ਮਾਂ ਵੀਰਾਂਵਤੀ। ਅਤੇ ਸਕੇ ਭਰਾ ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ। ਧਰਮਦਾਸ ਦੀ ਪੋਤਨੀ ਬਿਮਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋ ਬੱਚੇ ਹਨ। ਤੇ ਬੱਚੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਧਰਮਦਾਸ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਰਿਸ਼ਤੇ-ਨਾਤੇਦਾਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ।

ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿਰ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਹਥੇਲੀਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਮੌਢੇ ਤੋਂ ਪਰਨਾ ਲਾਹ ਕੇ ਐਨਕ ਸਾਫ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਅੱਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀਆਂ ਹਨ। ਐਨਕ ਲਾ ਕੇ, ਕੁਰਸੀ ਦੇ ਦੇ ਨਾਲ ਖੜੀ ਕੀਤੀ ਖੁੰਡੀ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਖੁੰਡੀ ਉਤੇ ਬੋੜਾ ਕੇ ਭਾਰ ਪਾ ਕੇ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਓਠਿਆ ਹੈ। ਟੇਬਲ ਉਤੇ ਜੁਠੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਿਲਾਸ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਾਂ ਦੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਫੇਰ ਕੁਝ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਗਲਾਸ ਚੁੱਕ ਕੇ ਪਾਣੀ ਡੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਉਹ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਬੈਠਕੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਡੋਲ੍ਹਣ ਲੱਗਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਗਲਾਸ ਹੱਥ ਵਿਚੋਂ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਗਲਾਸ ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰੇੜਾਂ ਆ ਗਈਆਂ ਹਨ।

— ਬਾਪੂ ਜੀ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਈ? ਗਲਾਸ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਹੋਰ ਪਾਣੀ ਲਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਬਾਪੂ ਜੀ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਤਿਲਕੁਲ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰਿਆ ਕਰੋ। ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਖ਼ਮ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਤੇ ਦਿਨੇ ਅਖ਼ਤਾਰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰੋ। ਬੱਸ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਨੂੰ ਮੈਂ ਬੋੜਾ ਹਾਂ।

— ਨਹੀਂ ਪੁੱਤ ਧਰਮੇ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਕਿਤੇ ਹਲ ਜੋੜਦਾਂ। ਬੋੜਾ ਬਹੁਤ ਫੇਰਾ ਤੋਰਾ ਤਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਨਾ।

— ਲੋ ਬਾਪੂ ਜੀ ਕੁਰਸੀ ਤੁਹਾਡੀ ਮੈਂ ਰਖ ਦਿਤੀ ਹੈ ਤੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵੀ। ਪਾਣੀ ਵੀ ਲਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ।

— ਨਹੀਂ ਪੁੱਤ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।

— ਚੰਗਾ ਬਾਪੂ ਜੀ ਮੈਂ ਚਲਦਾਂ। ਪੁੱਠੇ ਲਿਆ ਕੇ ਰਖ ਦਿਤੇ ਨੇ। ਆਪੇ ਗੁਰਪਾਲ ਕੁਤਰ ਕੇ ਡੰਗਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਅੱਜ ਰਾਤ ਵੀ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਹੀ ਝੋਨੇ ਦੇ ਸਿਰਹਾਣੇ ਸੋਝਾ ਪਵੇ। ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਝੋਨੇ ਵਿਚ ਹਾਲੀ ਮਾਸਚਰ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸਾਡੇ ਸੁਕਾਏ ਹੋਏ ਝੋਨੇ ਵਿਚ ਜਿੱਲ ਕਿਥੋਂ ਆ ਗਈ। ਮੁੱਠੀ ਕਰਮ ਕਰੋ। ਝੋਨੇ ਦੀ ਮਾਸਚਰ ਖ਼ਤਮ! ਕੋਈ ਹਾਲ ਏ ਏਕੇ ਜੀਣਦਾ। ਬਾਪੂ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਕਨੇਡਾ ਭੇਜ ਦਿਓ!

— ਧਰਮੇ ਬੇਟੇ ਕਨੇਡਾ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਫੇਰ ਨਾ ਮੂੰਹ ਤੇ ਲਿਆਵੀਂ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰਦੀਪ ਵਾਂਗ ਗਵਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਪੁੱਤ, ਫੇਰ ਨਾ ਏਦਾਂ ਆਖੀਂ।

— ਚੰਗਾ ਬਾਪੂ ਜੀ ਨਹੀਂ ਆਖਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਆਰਾਮ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਆਪੇ ਹੀ ਆ ਚੋਟੀਂ ਖਾ ਜਾਵਾਂਗਾ।

ਕਨੇਡਾ ਜਿਥੇ ਕੁ ਕਲਕਸ ਕਲਾਂ ਨੇ ਕਾਲੇ ਚਿੱਟੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਨਸਲੀ ਨਫ਼ਰਤ ਦੀ ਜੀਵਾਰ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਪਾਵਲਵਾਈਏ ਤੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਫ਼ਰੰਟੀਏ ਇੰਗ-ਲੈਂਡ ਵਿਚ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਦੱਖਣੀ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਉਭਾਰ ਰਹੇ ਨੇ। ਬਾਬਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੱਤ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਫੇਰੀ ਭਾਰਤ ਆਉਣਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਹਾਲੀ ਤਕ ਕਿਸੇ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਤਲ ਕੇ.ਕੇ.ਕੇ. ਨੇ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਮੁੜ ਸਕਿਆ। ਧਰਮਦਾਸ ਤੇ ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਵਿਦਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਤੀ ਜਾ ਸਕੀ। ਹਾਲਾਤ ਹੀ ਕੁਝ ਐਸੇ ਸਨ। ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖੀ.ਏ. ਕਰਵਾਈ। ਪਰ ਦੋ ਸਾਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਕੋਈ ਨੌਕਰੀ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਨੇਡਾ ਵਿਖੇ ਜਾ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕੀਤੀ।

ਨਫ਼ਰਤ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਕਿੰਨੇ ਲੰਮੇ ਨੇ। ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੂਰ ਕਨੇਡਾ ਤੱਕ। ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਨਹੁੰ ਕਿੰਨੇ ਡੂੰਘੇ ਖੁਦੇ ਨੇ। 1947 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੂਰ 1981 ਤੱਕ। ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਕੋਈ..... 'ਸਤਾਨ ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਸ਼ੈਤਾਨ ਨਾਸ਼ਰ ਬਣ ਕੇ ਉਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਰੋਜ਼ ਹੀ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਹਾਦਸਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰੋਜ਼ ਹੀ ਜ਼ਖ਼ਮ ਉਚੜ ਜਾਂਦੇ ਨੇ।

ਬਾਬਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬੈਠਾ ਦੇਰ ਤੱਕ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਦੁਪਹਿਰ ਦੀ ਵੀਰਾਨੀ ਨੂੰ ਨਿਹਾਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੱਟਾਂ ਉਤੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਪਈ ਹੈ। ਪਰ ਬਾਬੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਮੋੜਨ ਲਈ ਅਖ਼ਬਾਰ ਪੜ੍ਹਨੀ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ — ਬਾਬੀ ਸੈਂਡਜ਼ ਦੀ ਆਪਣੀ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਦੇ 66ਵੇਂ ਦਿਨ ਹੋਈ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਓਤਰੀ ਆਇਰਲੈਂਡ ਵਿਚ ਹਿੰਸਾ — ਬੈਲਫਾਸਟ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਫੂੜ ਅੱਗਾਂ ਤੇ ਬੰਬਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ। ਸਰਕਾਰ ਪੱਖੀ ਪਰੋਟੈਸਟੈਂਟਸ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਕੈਥੋਲਿਕਸ ਵਿਚ ਮਜ਼ਹਬੀ ਖ਼ਾਨਾ ਜੰਗੀ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਵੱਧ ਗਿਆ। ਲੈਕਨਾਨ ਵਿਚ ਈਸਾ—

ਈਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਜੰਗ ਭੜਕ ਉੱਠੀ — ਬੰਦੂਤ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸੌ ਤੋਂ ਵਧ. ਮੌਤਾਂ । ਮਾਲਿਸਤਾਨ ਕਿਉਂ ?.....

ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੇ ਅਖਬਾਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈਂ । ਅੰਦਰਲੀ ਬੇਚੈਨੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਬੇਚੈਨ ਕਰਨ ਲਈ ਏਨੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹਨ ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਕੰਬਲ ਲੈ ਕੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਖੁੰਡੀ ਫੜੀ ਪੈਲੀਆਂ ਵਲ ਸੈਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ ਹਨ । ਪੈਲੀਆਂ ਦੇ ਫੇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਉਹ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਨਿੰਮ੍ਹਾ ਨਿੰਮ੍ਹਾ ਹਨੇਰਾ ਪਸਰ ਚੁਕਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਕੇ, ਰਹਿਰਾਸ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਕੇ ਉਹ ਘਰ ਮੁੜ ਆਏ ਹਨ । ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਸੁਫੇ ਦੀ ਇਕ ਨੁੱਕਰੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਲੇਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਪੌਤਾ ਹਰਪਾਲ ਆਪਣੇ ਐਂਟੀ-ਰੀਜ਼ਰਵੇਸ਼ਨ ਬਾਰੇ ਮੀਟਿੰਗ ਤੋਂ ਸ਼ਾਇਦ ਹਾਲੀ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਇਆ । ਪੁੱਤਰ ਧਰਮਦਾਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਵੀ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਹੀ ਰਾਤ ਗੁਜ਼ਾਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਨੌਹਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕੋਠੜੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੀਆਂ ਹਨ । ਨਾਲ ਦੇ ਮੰਜੇ ਉਤੇ ਵੀਰਵੰਤੀ ਗੁੱਡਾ ਮੁੱਛਾ ਹੋ ਕੇ ਪਈ ਹੈ — ਗੱਠੜੀ ਜਹੀ ਬਣੀ । ਵੀਰਾ-ਵੰਤੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ।

— ਧਰਮੇ ਦੀ ਮਾਂ, ਸੌਂ ਗਈ ਤੂੰ ?

— ਪਾਲ ਦੇ ਬਾਪੂ, ਨੀਂਦ ਕਿੱਥੇ ਆਉਂਦੀ ਆ, ਅੱਗ ਲੱਗ ਜਾਣੀ । ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਪਈ ਪਈ ਨੂੰ ਲੰਘ ਜਾਂਦੀ ਏ । ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਏਨਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਏ — ਪਾਸਾ ਵੀ ਤਾਂ ਤੋਂ ਘੜ-ਮੁੜ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਸਕਦੀ —

— ਹਾਂ ਧਰਮੇ ਦੀ ਮਾਂ ਤਵੇ ਉਤੇ ਰੋਟੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਪਈ ਏ ਤੇ ਹੋਠਾਂ ਅੱਗ ਬਲੀ ਜਾਂਦੀ ਏ ।

— ਪਾਲ ਦੇ ਬਾਪੂ, ਹੁਣ ਤੂੰ ਕੋਈ ਸਾਖੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਦੀ ਸੁਣਾਈ । ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਅੱਧੀ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤਕ ਤੇਰੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮੁਕਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ।

— ਤੂੰ ਤਾਂ ਪਗਲੀ ਏ ਧਰਮੇ ਦੀ ਮਾਂ, ਹੁਣ ਮੈਂ ਸਾਖੀਆਂ ਕਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣਾਵਾਂ ? ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੰਜੇ ਉਤੇ ਬੁਰਮਟ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ । ਪਰ ਹੁਣ...

— ਜਦੋਂ ਦਾ ਹਰਪਾਲ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਵਿਛੜਾ ਦਿੱਤਾ ਉਦੋਂ ਦਾ ਤਾਂ ਤੂੰ ਪੱਥਰ ਹੀ ਬਣ ਗਿਆ ਏ ।

— ਗੁਰਦੀਪ, ਤੂੰ ਬਾਅਦ ਹਰਪਾਲ ਵੀ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਵਾਰੀ ਮੇਰੀ ਸੀ ਤੁਰ ਗਏ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ...

— ਪਾਲ ਦੇ ਬਾਪੂ, ਇਸ ਚਰਚੇ-ਚਿੱਠੀ ਨਹੀਂ ਢਾਹੀਦਾ । ਸੁਖ ਨਾਲ ਧਰਮਾ ਜਿਉਂਦਾ ਰਹੇ ।

— ਗੁਰਦੀਪ ਦੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ ਦਰਸ਼ਨ ਵੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਪਰ ਹਰਪਾਲ ਦੀ ਬੁਲਾਈ ਹੋਈ

ਸ਼ਕਲ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਤੋਂ ਪਰੇ ਜਾਂਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਸਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਏ । ਅੱਗ ਬੁਝਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ ?

— ਮੈਂ ਬੇਰੋਜ਼ਾ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ ਪਾਲ ਨੂੰ । ਦੂਰ ਨਾ ਜਾਵੇ । ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਗ਼ਜ਼ਾਰੇ ਜੋਗੀ ਭੋਇ ਦੂ ਹੈ । ਨਾਲੇ ਜੇ ਵਪਾਰ ਹੀ ਕਰਨਾ ਸੀ ਤਾਂ ਦੂਰ ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਕਿਉਂ ? ਏਥੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ?

— ਭੋਲੀਏ ਦਾਣੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਗਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਵਪਾਰ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਸੋਹਣਾ ਚਲ-ਤੁਰਿਆ ਸੀ । ਪਰ ਫਿਰਕੂ ਫਸਾਦਾਂ ਨੇ ਨਿਗਲ ਲਿਆ ਮੇਰਾ ਪਾਲ । ਸਾਰਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਹੀ ਸੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋ ਗਿਆ । ਦੁਕਾਨਾਂ ਸੜ ਗਈ ਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਬੁਲਸਿਆ ਗਿਆ ਮੇਰਾ ਪਾਲ । ਮੈਨੂੰ ਹਾਲੀ ਸੋਕ ਆਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਏ । ਸੋਕ ਵਧ ਰਿਹਾ ਏ ।

— ਸੱਚ ਪਾਲ ਦੇ ਬਾਪੂ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਏ, ਤੇਰੇ ਜੋਟੀਦਾਰ ਗਵਰਧਨ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਕਾਨ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਏ । ਅਖੇ ਹੁਣ ਹਿੰਦੂ ਆਖ਼ਾਦੀ ਵਿਚ ਮਕਾਨ ਲਵਾਂਗਾ ।

— ਹੱਡਾ ਗਵਰਧਨ ਚਲਾ ਗਿਆ ! ਕਦੀ ਕਦੀ ਪੱਲ ਬੈਠ ਕੇ ਕੋਈ ਹੱਡ ਬੀਤੀ ਕੋਈ ਜੁੱਗ ਬੀਤੀ ਕੁਰ ਲਈ ਦੀ ਸੀ । ਏਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਹਦਾ ਖੁੜਦਾ ਸੀ । ਮਾਂ ਪਿਉ ਜਾਏ ਭਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਡਰਦਾ ਏ ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿ, ਧਰਮੇ ਦੀ ਮਾਂ !

ਚੁਪ ਛਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਸੁਫੇ ਵਿਚ ਸੰਘਣਾ ਹਨੇਰਾ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਦੋਵੇਂ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਘੁਰਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਕੁਝ ਦਿਸਦਾ ਨਹੀਂ । ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਲੋਅ ਵੀ ਤਾਂ ਬੜੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ।

ਨਾਲ ਹੀ ਬੈਠਕ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੜਕਿਆ ਹੈ । ਬਲਬ ਜਗਿਆ ਹੈ । ਵਿਚਲੀ ਕੰਧ ਵਿਚ ਮੋਰੀਆ ਵਾਲੇ ਰੋਸ਼ਨ-ਦਾਨ ਰਾਹੀਂ ਮੱਧਮ ਜੋਹੀ ਲੋਅ ਸੁਫੇ ਵਿਚ ਆ-ਗਈ ਹੈ । ਕਾਕਾ ਗੁਰਪਾਲ ਕੋਈ ਫਿਲਮੀ ਪੁੰਨ ਗੁਣਗੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਰੋਡੀਓ ਆਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਆਕਾਸ਼ਵਾਣੀ ਤੋਂ ਸਮਾਚਾਰ ਪਰਸਾਰਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ —

— ਸਰਕਾਰ ਸਰਕਾਰੀ ਦਲ ਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਦਲਾਂ ਨੂੰ ਆਕਾਸ਼ਵਾਣੀ ਤੇ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ ਬੁਲਿਟਨਾਂ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ । ਇਹ ਗਲ ਵਖਰੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਰੋਧੀ ਦਲ ਏਨੇ ਬਹੁਤੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਂ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ — ਇਹ ਗਲ ਅਜ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਖੇ ਵੰਡੇ-ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਨੂੰ ਖਿਤਾਬ ਕਰਦਿਆਂ ਸੂਚਨਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਦੱਸੀ । ਉਹਨਾਂ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਮਿਤਾ ਰੋਕਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ।

ਅਜ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੇ ਹਾਮੀਆਂ ਨੇ ਨੰਗੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜਲੂਸ ਕਢਿਆ। ਸਾਡੇ ਨਾਮਾਨਿਗਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸੌ ਤੋਂ ਵਧ ਬੰਦੇ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸਨ — ਪਰ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਇਕ ਆਗੂ ਨੇ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਦਸੀ। ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕੁ ਗਈਰੋਂ ਬੱਲੇ ਆਗੂ ਛਹਿ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਮੰਗ ਪਿਛੇ ਕਿਸੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਹਥ ਦਾ ਵੀ ਸ਼ਕ ਹੈ। ਇਹ ਗਲ ਅਜ ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਧਾਇਕ ਦਲ ਦੀ ਇਕ ਇਕਤਰਤਾ ਵਿਚ ਦਸੀ ਗਈ —।

ਬਾਬਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪੀੜਤ ਅਕੇਵਾਂ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਬਕੇਵਾਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਖਬਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੋਰ ਵੀ ਕੌਰਾਮ ਮਚਾ ਦਿਤਾ ਹੈ।

— ਕਾਕਾ, ਰੋਡੀਚ ਰਤਾ ਹੌਲੀ ਕਰ ਦੇ।

— ਹੱਡਾ ਬਾਬਾ ਜੀ।

ਹੁਣ ਝੀਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ। ਪਰ ਮੱਧਮ ਜਹੀ ਲੋਅ ਸੁਫੇ ਵਿਚ ਰੀਂਘ ਰਹੀ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇੰਜ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਹਨੇਰਾ ਹੋਰ ਵੀ ਗਾਹੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਝੋਨਾ ਵਿਕ ਗਿਆ। ਸਾਰੇ ਪੈਸੇ ਆੜਤੀਏ ਨੇ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖਾਤੇ ਵਿਚ ਲਿਖ ਦਿਤੇ — ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਚਾਰ ਸੌ ਸੱਠ ਰੁਪਏ ਆ ਗਏ, ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਏ ਅੱਠ ਸੌ ਛੱਤੀ ਰੁਪਏ ਪੈਂਤੀ ਪੈਸੇ।

ਧਰਮਦਾਸ ਰਾਤ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਸਾਂਭ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਓ ਦੀ ਪੁਆਂਦੀ ਜ਼ਰੂਰ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਦਤ ਹੈ। ਛੋਟਿਆਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਪਿਓ ਪਾਸੋਂ ਰੋਜ਼ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਹ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ — ਗੁਰੂਆਂ ਪੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ, ਬਹਾਦਰਾਂ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ, ਮਹਾਂਆਤਮਾ ਧਰਮਾਤਮਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਸਾਖੀਆਂ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਸਾਖੀਆਂ —।

ਰਾਤ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਪਾਣੀ ਖਾ ਕੇ ਡੰਗਰਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਬੰਨ੍ਹ ਦੇ ਧਰਮਦਾਸ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਦੇ ਮੰਜੇ ਉਤੇ ਬੈਠਦਿਆਂ ਹੀ ਬੋਲਿਆ — ਬਾਪੂ ਜੀ ਕਲ੍ਹ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਵਾਹਵਾਹ ਮਜ਼ਮਾ ਲਗਾ। ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹਾਂ ਬੰਦੇ ਨਾਹਰੇ ਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਮੰਡੀ ਪਹੁੰਚੇ — ‘ਬਣ ਕੇ ਰਹੇਗਾ ਖਾਲਿਸਤਾਨ’ —।

— ਲੇ ਕੇ ਰਹੋਗੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ?

— ਨਹੀਂ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਬਣ ਕੇ ਰਹੇਗਾ ਖਾਲਿਸਤਾਨ।

— ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਬੋਹੜ ਹੇਠਾਂ ਉਹ ਬੈਠ ਗਏ। ਇਕ ਸੱਜਣ ਨੇ ਲਾਉਣ ਸੰਪੀਕਰ ਉਤੇ ਭਾਸ਼ਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਯੂ. ਪੀ. ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਭਈਏ ਕੰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਮੈਂ ਵੀ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਬੁਲਾਰਾ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ — ‘ਅਸੀਂ ਅਸ਼ਾਮ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਰਹਾਂਗੇ। ਦੇਖੋ ਨਿਰੋਲ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਬਣੇਗਾ।’ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਖੜੇ ਇਕ ਬੁੱਢੇ ਜਹੇ ਭਈਏ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁਛਿਆ — ‘ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਕਿਆ ਹੋਤਾ ਹੈ ? ਹਾਂ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੋਇਆ ? ਤੁਸੀਂ ਸਮਝਾ-ਇਆ ਸੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਤੇ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਜ਼ਾਤੀ ਦੇ ਇਕੋ ਧਾਗੇ ਵਿਚ ਪਰੋਣ ਲਈ, ਸਾਰੀਆਂ ਜ਼ਾਤਾਂ ਪਾਤਾਂ ਉਚਾਂ ਨੀਚਾਂ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਿਆ ਸੀ — ਜਿਹੜਾ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤਜ਼ੱਦ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਲੜੇਗਾ। ਪਰ ਖਾਲਿਸਤਾਨ — ?

— ਪੁਤਰ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਬਾਰੇ ਅਜ ਕਲ੍ਹ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਰੋਲਾ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਿਤੇ ਫੇਰ ਦਸਾਂਗਾ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਤ ਨੀਂਦ ਨਾ ਆਈ। ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਉਹ ਸੋਚਦੇ ਰਹੇ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੋਚ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਿਨਾਰਾ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਅਲੀਗੜ੍ਹ। ਕਨੇਡਾ। ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਹੋਰ ਖਾਲਿਸਤਾਨ — !

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਖੇਤੋਂ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਆ ਕੇ, ਪੱਠੇ ਅੱਡੇ ਵਿਚ ਸੁਟਾਕੇ, ਧਰਮਦਾਸ ਚਾਣਚਕ ਆਪਣੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਪੁਛਦਾ ਹੈ — ਬਾਪੂ ਜੀ, ਮੇਰਾ ਪਿਉ ਕੌਣ ਏ ?

— ਕਿਉਂ ਪੁਤਰ ਕੀ ਗਲ। ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਿਵੇਂ ਭੁਲ ਗਈ ?

— ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਪਿਉ ਹੋ, ਤਾਂ ਕਰਮਚੰਦ ਮੇਰਾ ਕੀ ਲਗਦਾ ਸੀ ?

— ਕਰਮਚੰਦ ! ਇਹ ਤੈਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਦਸਿਆ ਪੁਤਰ ?

— ਹਿੰਦੂ ਰਖਸ਼ਾ ਦਲ ਵਾਲੇ ਅਜ ਖੇਤੀ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਗਲਾਂ ਦਸੀਆਂ।

— ਪੁਤਰ ਅਜ ਰਾਤ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦਸਾਂਗਾ। ਤੂੰ ਬਾਕੀ ਕੰਮ ਮੁਕਾ ਲੈ। ਨਹਾ ਧੋ ਲੈ।

ਉਸ ਰਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਈ ਦਿਨ ਧਰਮਦਾਸ ਚੁਪ ਚੁਪ ਰਿਹਾ — ਉਖੜਿਆ ਉਖੜਿਆ ਰਿਹਾ — ਬੁਝਿਆ ਬੁਝਿਆ ਰਿਹਾ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਕਈ ਕੁਝ ਬਣਿਆ ਉਜਰਿਆ, ਢਲਿਆ ਸਵਰਿਆ, ਟੁਟ-ਭੱਜ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤਕ ਸ਼ਾਮੀ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਦੀ ਪੁਆਂਦੀ ਬੈਠ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਦੁਖ ਸੁਖ ਦੀ ਗਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

ਧਰਮਦਾਸ ਬਹੁਤ ਉਦਾਸ ਹੈ। ਅਜ ਉਸ ਨੇ ਠੀਕ

ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਣੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਖਾਧੀ। ਬਾਬਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਹੈ — 'ਪੁਤਰ ਕੀ ਗਲ ਵੇ ਦੇਨਾ ਚੁਪ ਚੁਪ ਕਿਉਂ ਦੇ ?'

— ਬਸ ਅੰਦਰ ਹੀ, ਬਾਪੂ ਜੀ।

— ਅਗਲੀ ਰਾਤ ਧਰਮਦਾਸ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੇ ਗਲ ਲਗ ਕੇ ਜ਼ਾਰ ਜ਼ਾਰ ਹੋਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ — ਬਾਪੂ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਲਗਦਾ ਹੈ — ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਿਰਦਾ ਦੇ ਪਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਬਚਾਓ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਬਚਪਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਫੇਰ ਸੁਣਾਓ ਸਾਈਂ ਮੀਆ ਮੀਰ ਦੀ ਸਾਖੀ, ਪੀਰ ਬੁਧੂ ਸ਼ਾਹ, ਗਨੀ ਖਾਂ ਨਬੀ ਖਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਗੱਲ, ਮੈਨੂੰ ਫੇਰ ਦੱਸੋ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕਾ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਦੁਹਰਾਉ। ਮੈਂ ਡਿਗਦਾ ਜੋ ਪਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਬਚਾਓ।

ਅਗਲੀ ਤਾਰੀਖ ਬਦਲਣ ਤਕ ਬਾਬਾ ਜੀ, ਧਰਮਦਾਸ ਨੂੰ ਗਲਵਕਤੀ ਵਿਚ ਲਈ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਰਹੇ — ਬਾਤਾਂ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਕਿਲਕੁਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸਿਵੇਂ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਧਰਮਦਾਸ, ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਬੈਠਾ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

— ਪੁਤਰ ਧਰਮੇ ਤੂੰ ਬੜਾ ਥਕਿਆ ਥਕਿਆ ਲਗਦਾ ਏ। ਕੰਮ ਵੀ ਸਾਰਾ ਤੈਨੂੰ ਹੀ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦੇ। ਨਾਲੇ ਇਸ ਸਾਲ ਤੂੰ ਕਿਤੇ ਗਿਆ ਵੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਹਰਦਵਾਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਾ ਕੁਝ ਦਿਨ ਠੈਠਾਂ ਦੇਵੀ ਘੁੰਮ ਆ। ਆਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਆਵੀਂ। ਬਕੇਵਾਂ ਉਤਰ ਜਾਵੇਗਾ। ਦਿਲ ਬਹਿਲ ਜਾਵੇਗਾ।

— ਨਹੀਂ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਜਾਣ ਨੂੰ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਕੰਮ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ — ਪਰ ਮਨ ਥਕਿਆ ਥਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਏ।

— ਕਿਉਂ ਕੀ ਗਲ ਪੁਤਰ ? ਕੋਈ ਗਲ ਦਿਲ ਉਤੇ ਨਹੀਂ ਲਾਈਦੀ। ਲੋਕੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ।

— ਬਾਪੂ ਜੀ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਗਲ ਪੁਛਣ ਪੁਛਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

— ਪੁਛ ਪੁਤਰ, ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਮਰਜ਼ੀ ਪੁਛ। ਤੂੰ ਹੀ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ। ਤੇਰੀ ਮੈਂ ਹਰ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਕਰਾਂਗਾ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰ ਦੇ ਮੋਢੇ ਉਤੇ ਹੱਥ ਰਖ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ — ਕਿਉਂ ਪੁਤਰ ਚੁਪ ਕਿਉਂ ਹੋ ਗਿਆ ?

ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਵਾਲੀ ਗਲ ਪੁਛਣੀ ਹੈ ! ਪੁਛ ਲੈ ਨਾ !

— ਨਹੀਂ ਬਾਪੂ ਜੀ ਹੁਣ ਨਹੀਂ, ਰਾਤ ਨੂੰ ਪੁਛਾਂਗਾ।

— ਝੱਲਾ ਪੁਤ !

ਨਿਤ ਵਾਂਗ ਧਰਮਦਾਸ ਅਜ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਦੇ ਮੰਜੇ ਉਤੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠਾ। ਪਰਾਂਹ ਹੀ ਖੜਾ ਪੁਛਦਾ ਹੈ — 'ਕੀ ਸਚੀ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿਓਗੇ ?'

ਬਾਬਾ ਭਰਪੂਰ 'ਸੰਘ' ਨੇ ਕੋਈ ਉਤਰ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ। ਚੁਪ ਚਾਪ ਲੰਮਾ ਪਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਧਰਮਦਾਸ ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਖੜਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਉਤਰ ਉਡੀਕਦਾ ਰਿਹਾ। ਤੇ ਫਿਰ ਰਜ਼ਾਈ ਬਾਬਾ ਜੀ ਉਤੇ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਚਾਨਣ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਨਿਕਲ ਆਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਅਜ ਬਾਬਾ ਜੀ ਹਾਲੀ ਤਕ ਨਹੀਂ ਉਠੇ। ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਸੁਰ ਨਹੀਂ ਗੂੰਜੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਉਠਾਇਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਉਠੇ। ਹਿਲਾਇਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਿੱਲੇ।

ਕਹਾਣੀ ੦

ਭਰਿੰਡਾਂ

੦

ਐਸ ਤਰਸੇਮ

ਇਕ, ਦੋ, ਤਿੰਨ, ਚਾਰ,... ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਉੱਡ-ਦੀਆਂ ਭਰਿੰਡਾਂ ਮੈਂ ਗਿਣ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੇ ਕੋਧਾਂ ਤੇ ਬੈਠੀ ਭਰਿੰਡ ਚੱਪਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਚਿਪ ਦਿਤੀ। ਪਹਿਲੀ ਪਿਛੋਂ ਦੂਜੀ ਤੇ ਫੇਰ ਤੀਜੀ ਭਰਿੰਡ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਉਹ ਖੇਡਦਾ ਰਿਹਾ, ਲਾਲ ਨਿਕਰ ਪਾਈ ਉਹ ਭਰਿੰਡਾਂ ਪਿਛੇ ਭਜਦਾ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਸੀ।

ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਭਰਿੰਡਾਂ ਮਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦੀ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਕਦੇ ਮੱਖੀ ਮੱਛਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਾਰਨ ਦਿਤਾ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਸਿਹਤ ਮਹਿਕਮੇ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਮੱਛਰ ਮਾਰ ਦਵਾਈ ਛਿੜਕਣ ਆਏ ਤੇ ਉਹ ਅਲੀ-ਅਲੀ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਪੈ ਗਈ "ਵਾਧੂ ਪਾਪ। ਸਾਡੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਮੱਛਰ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ।" ਮੁੜਕੇ ਮੱਛਰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਵੜੇ।

ਭਰਿੰਡਾਂ ਦਾ ਛੱਤਾ ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਡੀ ਨੀਲੂ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਦੇ ਨੌਹਰੇ ਦੀ ਕੱਚੀ ਕੰਥ ਤੇ ਲਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਜੁਆਕ ਚੌੜ 'ਚੋਂ' ਆ ਕੇ ਛੱਤੇ ਵਲ ਰੋੜੀਆਂ ਮਾਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਭਰਿੰਡਾ ਉਡਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਕਦੇ ਸਾਡੇ ਤੇ ਕਦੇ ਸੱਖੜ ਨਾਈ ਦੇ ਘਰੇ ਆ ਧਮਕਦੀਆਂ। ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਖੂਨ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿੱਠਾ ਸੀ ਭਰਿੰਡਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਉਸ ਦੇ ਲੜਦੀਆਂ। ਜੇ ਭਰਿੰਡਾ ਉਸ ਦੀ ਗਰਦਨ ਜਾਂ ਮੂੰਹ ਤੇ ਲੜਦੀ, ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਸੁੱਜ ਕੇ ਭੜਲੇ ਵਰਗਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਅੱਖਾਂ ਸੁੱਜ ਕੇ ਮਿਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨਕ ਵਿਚ ਜਲ੍ਹਣ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਸੱਜ ਨਾ ਉਤਰਦੀ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਖੁਰਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਜਦੋਂ ਇਕ ਵਾਰ ਭਰਿੰਡਾ ਹੱਥ ਤੇ ਲੜੀ ਸੀ, ਹੱਥ ਉਸਦਾ ਪਾਬੀ ਵਰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿੰਨੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਜਿਹੀ ਉੱਠਦੀ ਰਹੀ ਉਸ ਨੇ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਸੁੱਜਿਆ ਹੱਥ ਖੁਰਕ-ਖੁਰਕ ਕੇ ਝਰੀੜ ਲਿਆ।

ਮੈਂ ਭਰਿੰਡਾ ਤੋਂ ਬਚ ਬਚ ਤੁਰਦਾ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਰੋਪੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵੇਰ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਵਾਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਜਿਸ ਦਿਨ ਦੀ ਭਰਿੰਡਾ ਲੜੀ ਸੀ, ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਵੀ ਭਰਿੰਡਾ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਪਰ ਮੈਥੋਂ ਕਦੇ ਕੋਈ ਭਰਿੰਡਾ ਨਾ ਮਰਦੀ। ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਕਦੇ ਭਰਿੰਡਾ ਮਾਰਨ ਦਾ ਹੀਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ।

ਜਦੋਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਭਰਿੰਡਾ ਮਾਰਦਾ ਇਧਰ ਉਧਰ ਭੱਜਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਛੋਟਾ ਕਾਕਾ ਬਾਬੀ ਉਸ ਨੂੰ "ਬਾਂਦਰ ਸੈਨਾ" ਕਹਿਕੇ ਖਿੜਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਭਰਿੰਡਾ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਜੱਰਾ ਡਰਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਟੋਂਕਣ ਤੇ ਵੀ ਉਹ ਨਾ ਹਟਦਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੀ ਲਾਲ ਨਿੱਕਰ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਂਦਰ ਸੈਨਾ ਕਹਾਉਣ ਦੀ-ਜੁਮੇਵਾਰ ਸੀ।

ਲਾਲ ਨਿੱਕਰ ਉਸ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਰਿਹਾੜ ਪੈ ਕੇ ਸਮਾਈ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਨਿਰਾਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਇਕ ਰਾਮ ਲੀਲਾ ਮੰਡਲੀ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਆਈ। ਹਨੂਮਾਨ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਲਾਲ ਕਪੜੇ ਪਹਿਨੇ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਉਸ ਕਾਰਨ ਲਾਲ ਨਿੱਕਰ ਸਵਾਉਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਉਸ ਨੇ ਹਨੂਮਾਨ ਦੀ ਸੈਨਾ ਵਾਂਗ ਕਈ ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਬਣਾਏ। ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਉਹ ਤੀਰ ਹਵਾ ਵਿਚ ਛੱਡਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਇੰਜ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਲਾਉਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮੈਂ ਬੁਰੁੰਡੇ ਵਿਚ ਅਜੇ ਪਿੱਠ ਸਿੱਧੀ ਕਰੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਭਰਿੰਡਾ ਇਕ ਦੋ, ਤਿੰਨ, ਚਾਰ, ਕਰਕੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ-ਦਿਤਾ ਤੇ ਸ਼ਾਬੀ ਆਪਣੀ ਆਦਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੂੰ ਛੇੜਨ ਲਗ ਪਿਆ, "ਉਹ ਬਾਬਿਆ, ਬਾਂਦਰ ਸੈਨਾ ਨਾ ਆਖ ਇਹ ਲਾਲ ਸੈਨਾ" ਸੁਤੇ ਸਿਧ ਅੰਦਰ

ਬੈਠੇ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਪੈਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਜੈਲਦਾਰ ਇਹ ਛੱਤਾ ਲੁਹਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਕਈ ਵਾਰ ਕਹਿਣ ਤੇ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨ ਤੇ ਜ਼ੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਰਕੀ। ਭਲਾਂ ਭਰਿੰਡਾ ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ? ਉਹਦੇ ਵੀ ਲੜ ਸਕਦੇ ਐ, ਉਹਦੀ ਪਤਨੀ ਤੇ ਜੁਆਕਾਂ ਦੇ ਵੀ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਸੋਚ ਨੇ ਫੇਰ ਕਰਵਟ ਲਈ ਉਹਨੂੰ ਕੀ ਲੋੜ ਐ? ਨੌਹਰੇ ਵਿਚ ਸਾਲ ਛਮਾਹੀ ਗੋੜਾ ਮਾਰਦਾ ਹੋਏ। ਮੇਘਾ ਝਿਉਰ ਧਾਰ ਕੱਢਦੇ, ਸੀਰੀ ਪੱਠੇ ਪਾਉਂਦੇ ਤੇ ਸੀਰਣ ਗੋਹਾ ਕੂੜਾ ਕਰਦੀ ਐ। ਨਾ ਇਥੇ ਜੈਲਦਾਰਨੀ ਆਵੇ ਤੇ ਨਾ ਜੈਲਦਾਰ, ਜੈਲਦਾਰ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਕੀ ਕਰਨੇ? ਪੱਕੀ ਹਵੇਲੀ ਦੁੱਧ ਚੋਂਦਿਆ ਦੁਵਾਇਆ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ, ਫੇਰ ਇਕ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦੂਜੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਪਿਛੋਂ ਤੀਜੀ ਜੈਲਦਾਰ ਦੀ ਕਰਤੂਤ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਘੁੰਮਣ ਲਗੀ ਉਸ ਦੇ ਖਰਬੇ ਬੋਲ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਂੜਨ ਲਗੇ।

ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਜਦ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਤਕਾਵੀਆਂ ਵੇਲੇ ਜੱਟਾਂ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਆ ਬਗਲਿਆ, ਜੈਲਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਕੁੱਕੜ ਰਿੰਝੇ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਉਡੀਆ ਦਿਤੀ ਵੱਡੀ ਜਦ ਜੈਲਦਾਰ ਰਾਹੀਂ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਜਾ ਕੇ ਸੂਤ ਆਈ ਗਲ।

ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰਕੜਦਾ ਹਾਂ। ਭਲਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਵਗਾੜੀਐ? ਬਸ ਇਹੋ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਆਖੇ ਪੰਚਾਇਤ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਵੋਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਈ। ਅਫੀਮ ਮੇਰੇ ਘਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੁਟਵਾਈ ਗਈ ਤੇ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਤੋਂ ਘਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲਾਂ ਪੁਲਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ, ਹੁਣ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ 'ਚਲੋ ਵੋਟ ਤਾਂ ਜੈਲਦਾਰ ਆਖੇ ਪਾ ਦਿੰਦੇ ਪਰ ਇਹਦਾ ਕੀ ਪਤਾ ਓਝਾਂ ਦੀ ਗਧੀ ਦਾ, ਇਹਦਾ ਕੋਈ ਚੀਨ ਨਹੀਂ, ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜੀ ਸਰਕਾਰ ਆਵੇ, ਉਸੇ ਦਾ ਬਣ ਬਹਿੰਦੇ। ਠਾਣੇ, ਤਹਿਸੀਲ ਇਹਦੀ ਚਲਦੀ ਐ। ਦੋ ਸੌ ਵਿਚੋਂ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਤਿੰਨ ਸੌ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪਾ ਲਿਆ। ਘੋੜੀ ਮੀਰੂ ਮਰਾਸ਼ੀ ਦੀ ਤੇ ਟੌਹਰ ਜੈਲਦਾਰ ਦੀ। ਜਦ ਠਾਣੇਦਾਰ ਆਉਂਦੇ ਬਸ ਆਵੇ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਸਕੂਟਰ ਦੇ ਕੇ ਤੇ ਕਦੇ ਮੀਰੂ ਦੀ ਘੋੜੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ, ਅੱਧਿਓ, ਵਧ ਕੰਮ ਕੱਢ ਲੈਂਦੇ। ਵਿੱਡਲ ਠਾਣੇਦਾਰ, ਮੋਟੇ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਵਾਲੀ ਐਨਕ ਵਾਲੀ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ ਤੇ ਹੋਰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਮਲੇ ਵੇਲੇ ਵਾਰੇ ਸੋਚ ਕੇ ਮੇਰੀ ਨਫਰਤ ਜਿਵੇਂ ਹੋਰ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਸਰਮਾ ਤਾਂ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਉਂਦਾ ਜਾਂ ਸੱਥ ਵਿਚ ਸਿਧਾ ਜਾਂਦਾ। ਜੈਲਦਾਰ ਦੇ

ਉਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਿਆ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੱਟ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਬਦਲੀ ਬੇਟ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀ ਗਈ।

ਸਾਰੇ ਅਫਸਰ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਪਰ ਜੋ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਦੇ ਮੋਚ ਨਾ ਆਵੇ, ਉਹ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਅਜੇ ਸੋਚ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਚੀਕ ਮਾਰੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੀਕ ਉਹ ਭਰਿੰਡ ਲੜਨ ਤੇ ਹੀ ਮਾਰਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਬਾਬੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਬਾਂਹ ਤੇ ਚਾਕੂ ਘਸਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। “ਕੇ ਲਿਆ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਅੰਬ ਦਾ ‘ਚਾਰ ਜੇ ਮਾੜੀ ਮੁਟੀ ਜਹਿਰ ਚੜਨ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਵਾਂ।’ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਚੀਸ ਵਟਦੀ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ, “ਲੈ ਮੰਮੀ ਜਿਹੜੀ ਭਰਿੰਡ ਤੇਰੇ ਲੜੀ ਸੀ ਨਾ ਉਹ ਤਾਂ ਚਿੱਪੜੀ” ਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਅੰਬ ਦਾ ਅਚਾਰ ਲੈਣ ਲਈ ਰਸੋਈ ਵਿਚ ਵੜ ਗਿਆ।

“ਫੂਕ ਦਿਓ ਵੇ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਭਰਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਨਿੱਤ ਲੜਦੀਐਂ। ਐਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਜਾਣਾ ਇਸ ਘਰ ਵਿਚ,” ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਡੁਸਕਦੀ ਡੁਸਕਦੀ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ। “ਇਕ ਦੋ ਭਰਿੰਡਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਲ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ, ਇਸ ਛੱਤ ਨੂੰ ਹੀ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿਓ।” ਇਹ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ। ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਹੋਰ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਏਨੀ ਹੱਲਾ ਸ਼ੇਰੀ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਬਾਰ ਖੋਲ ਕੇ ਸੱਘੜ ਨਾਈ ਤੇ ਮੋਘੂ ਝਿਉਰ ਦੇ ਨਿਆਣਿਆ ਨੂੰ ਹਾਕਾਂ ਮਾਰਨੀਆ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ। “ਆਓ ਉਦੇ ਛੱਤਾ ਫੂਕੀਏ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਦਾ।” ਸੁਣ ਉਸ ਦੇ ਕਈ ਹਾਣੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ। ਵੇਖਦੇ ਹੀ ਵੇਖਦੇ ਵਿਕ ਵੰਜ ਤੇ ਕਪੜਾ ਲਪੇਟ ਕੇ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੋਲ ਛਿੜਕ ਲਿਆ ਗਿਆ ਬਾਂਸ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਸਭ ਤੋਂ ਅਗੇ-ਤੁਰ ਪਿਆ, ਲਾਲ ਸੈਨਾਂ ਦਾ ਜਿਵੇਂ ਸੈਨਾ ਪਤੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

ਹਲਾ ਹਲਾ ਕਰਦੇ ਅਗਵਾੜ ਦੇ ਹੋਰ ਨਿਆਣੇ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ ਸਨ। “ਕਿਉਂ? ਛੱਤਾ ਫੂਕਨ ਚਲੇਉਂ।” ਪਾਬੀਆਂ ਸਿਪਾਈਆਂ ਕਰਦੀ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਦੀ ਸੀਰਣ ਬੋਲੀ। ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਬਿਨਾਂ ਬੋਲੇ ਹਾਂ ਵਿਚ-ਸਿਰ ਹਲਾ ਕੇ ਲੰਘ ਗਿਆ। “ਚੰਗਾ ਪੁੱਤ, ਇਹ ਤਾਂ ਬਾਹਲਾ ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ ਤੂੰ। ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਜ਼ੈਲਦਾਰਨੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲਗੀ ‘ਅਸੀਂ ਨੂੰ ਪਾਪ ਕਰਨਾ।’ ਭਲਾ ਭਰਿੰਡਾ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਕਾਹਦਾ ਪਾਪ ਐ? ਚੰਗਾ ਪੁੱਤ ਬਾਹਲਾ ਈ ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ।” ਸੀਰਣ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਬੋਲੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਰੱਬ ਦਾ ਸੋ ਸੋ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।

ਪੰਝੀਆਂ ਚੜਦੇ ਚੜਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਗਲ ਮੇਰੇ

ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਖੜਕ ਪਈ ਅਜ ਛੱਤਾ ਫੂਕੀਐ, ਕੰਧ ਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਧਰੇ ਗਈ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਫੇਰ ਆ ਚਿਮਟਣਗੀਐਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਰਲ ਕੇ ਕੰਧ ਈ ਡੋਗਣੀ ਪਈ। ਉੱਚੀ ਲੰਬੀ ਝਿਉੜਾ ਵਾਲੀ ਕੰਧ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕੋਠੇ ਤੇ ਖੜਾ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੱਗ ਦਾ ਭੰਮੂਕਾ ਕਬੂਤਰ ਦੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਤੋਂ ਬੱਝਾ ਜਿਹਾ ਹੀ ਉਰ੍ਹਾਂ ਸੀ। ਸੱਚਿਆਂ ਕਿਤੇ ਨਿਆਣੇ ਮੱਤ ਵਿਚ ਆਲ੍ਹਣਾ ਨਾ ਫੂਕ ਦੇਣ, ਕਿਤੇ ਕਬੂਤਰ ਨਾ ਮੱਚ ਕੇ ਵਿਚਾਰਾ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਨਾਂ ਮਾਰਿਆਂ ਜਾਵੇਂ। ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਬੜੀ ਦੁਸਤੀ ਨਾਲ ਛੱਤੇ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮਿਟਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਬਹੁਤੀਆਂ ਭਰਿੰਡਾਂ ਹੌਲਾ ਵਾਂਗ ਭੁਜ ਗਈਆਂ। ਕੁਝ ਏਧਰ ਉਧਰ ਉੱਡਣ ਲਗ ਪੀਆਂ। ਕਈ ਜ਼ਿਵਾਕ ਡਰਦੇ ਮਾਰੇ ਪਿਛੇ ਨੂੰ ਹਟ ਗਏ। ਪਰ ਸੱਘੜ ਨਾਈ ਦਾ ਕਰੇਲੂ ਤੇ ਮੋਘੂ ਝਿਉਰ ਦਾ ਚੰਦ, ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਦਲੇਰ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਭਰਿੰਡਾਂ ਬੈਂਦਲ ਕੇ ਹੋਠਾ ਡਿੱਗਦੀਆਂ, ਉਹ ਰੋੜੇ ਮਾਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੋਪੜੀ ਜਾਂਦੇ। ਇਕ ਭਰਿੰਡ ਕਰੇਲੂ ਦੀ ਖੱਤੀ ਬਾਂਹ ਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਆ ਬੈਠੀ ਉਦੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਜਦੋਂ ਕਰੇਲੂ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਉਈ, ਕੰਜਰ ਦੀਆਂ ਮਰਦੀਆਂ-ਮਰਦੀਆਂ ਵੀ ਪੰਗਾ ਲੈਣੋ ਨਹੀਂ ਹਟਦੀਆਂ।” ਉਸ ਨੇ ਗਲ ਵਿਚਲਾ ਸਿੰਗ ਤਕੀਤ ਲਾਹਿਆ ਲੋਹੇ ਦਾ ਇਹ ਸਿੰਗ ਖੱਬੀ ਬਾਹ ਤੇ ਪੰਜ ਸੱਤ ਵਾਰੀ ਘਸਾਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਭਰਿੰਡਾਂ ਵਲ ਰੋੜੇ ਮਾਰਨ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਗਿਆ। ਚੰਦ ਵਨੂੰ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਕਈ ਭਰਿੰਡਾ ਵਧਦੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਵੁਰਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਕੂੜਤਾ ਲਾਹਿਆ ਦੋ, ਤਿੰਨ, ਭਰਿੰਡਾਂ ਨੂੰ, ਕੂੜਤਾ ਹਵਾ ਵਿਚ ਵਗਾਹ ਕੇ ਭੁਜੇ ਸੁਟ ਲਿਆ। ਭੇਲੂ ਬਾਣੀਏ ਦੀ ਘੁਕੀ ਦੇ ਵੀ ਇਕ ਭਰਿੰਡ ਲੜ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਬਾਈ-ਬਾਈ ਕਰਦੀ ਵਿਲਕਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਲ ਤੁਰ ਪਈ। ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਕੋਠੇ ਤੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਖੜੀ ਰਹੀ ਉਹ ਕਦੇ ਆਪਣਾ ਨੱਕ ਮਲਦੀ, ਕਦੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਚਦੀ, ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਰਕਤ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਨਫਰਤ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਲ ਵਧਦੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਭਰਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਬੜੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਬਚਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਭਰਿੰਡਾਂ ਮੱਚ ਗਈਆਂ ਸੋ, ਮੱਚ ਗਈਆਂ। ਬਾਕੀ ਜੁਆਕਾਂ ਨੇ ਰੋੜੇ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿਤੀਆਂ। ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਅਜੇ ਵੀ ਛੱਤੇ ਦੀ ਰਹਿਦ-ਖੂੰਹਦ ਨੂੰ ਵੰਝ ਨਾਲ ਖੁਰਚ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਅੱਜ ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਜਾਪਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਛਿਪਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਸੂਰਖੀ ਕੱਚੀ ਮੋਟੀ ਕੰਧ ਅਤੇ ਭਰਿੰਡਾਂ ਦੇ ਛੱਤੇ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।

ਮੈਂ 'ਨਾਲਾਇਕ' ਹੋਣਾ ਹੀ ਸੀ,

ਨਿਰਮਲ ਕੌਰ

ਮੈਂ ਵੀ ਸਤਿਕਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਸਾਂ ਕਦੀ।

ਮੇਰੇ ਬੋਲ ਵੀ ਪੱਥਰ ਤੇ ਲਕੀਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਪਿਓ ਮੇਰੇ ਨੇ ਚੰਗਾ ਖਾਣ ਨੂੰ ਦਿਤਾ,

ਚੰਗਾ ਹੰਡਾਉਣ ਨੂੰ ਦਿਤਾ।

ਜਿਵੇਂ ਸੌਣੇ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ 'ਚ ਕੈਦ,

'ਗੰਧੂ' ਨੂੰ ਚੂਰੀ ਘਾਈ ਦੀ ਏ।

ਜਾਂ ਜਿਵੇਂ 'ਚੀਨੇ' ਕਬੂਤਰਾਂ ਲਈ,

ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਚੀਣਾ ਖਲੋਰਦਾ ਏ।

ਸਾਬਣ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਲਿਆਂ ਵੇਲਿਆਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਹੈ ਇਹ,

ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਉਂ ਹੁੰਦਾ,

ਜਿਵੇਂ ਅਕਾਲੀ ਤਖਤ ਤੋਂ ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ,

ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ, ਸਮੇਤ ਮੋਹਰ ਦੇ।

ਜਿਸ ਤੇ ਭੋਰਾ ਵੀ ਕਿੱਤੂ ਕਰਨਾ,

ਅਕਾਲਤਖਤ ਦੇ ਮੁਖੀ ਦੀ ਬੇ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਸੀ।

ਉਦੋਂ 'ਕਲਪਨਾਵਾਂ' ਦੀ ਉਗੰਠੀ ਸਾਂਹਮਣੇ,

ਚਕਾਚੂੜ ਸੀ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਰੋਸ਼ਨੀ।

ਉਦੋਂ 'ਨਹੀਂ' ਸਾਂ ਜਾਣਦੀ,

ਵਿਅਕਤੀ ਸਮੂਹ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਏ,

ਸਮੂਹ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਏ।

ਜਦੋਂ 'ਕਲਪਣਾ' ਹੱਕੀਕਤ ਨਾਲ ਟਕਰਾਈ,

ਮੈਂ ਅੱਖਾਂ ਉਘੋੜ ਕੇ ਤਕਿਆ,

ਉਸ ਜਗੀਰੂ ਸਮਾਜਕ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ,

ਜਿਥੇ ਔਰਤ 'ਲਾਹੜੀ' ਏ।

ਧੀ ਦਾ ਜੇਮਣਾ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਏ।

ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਦਾਜ ਦੀ,

ਅਗਨੀ ਦੀ ਭੋਟਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਏ।

ਮਾਸੂਮੀਅਤ ਮਾਨਣ ਦੀ ਪੱਸੂ-ਬਿਰਤੀ ਦਾ,

ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਏ।

ਚੰਦ ਦਮਤਿਆਂ ਬਦਲੇ, ਹਰੀਜਨ ਕੁੜੀ,

ਜਗੀਰਾਂ ਦੀ ਹਵਾਸ ਦੀ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਏ।

ਔਰਤ ਨੂੰ 'ਪੰਥ ਦੀ ਜੁੜੀ' ਤੇ 'ਗੁੱਤ ਪਿਛੇ ਮੱਤ'

ਵਰਗੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਨਾਲ ਸਿੰਗਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਏ।

ਮਹਿੰਦਰੀ ਲਾ ਕੇ, ਵੰਗਾਂ ਪਾਂ ਕੇ,

ਇਕ ਕੈਦ 'ਚ ਦੁੱਜੀ ਕੈਦ 'ਚ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਏ।

ਹਾਂ ਜੀ...ਹਾਂ ਜੀ...ਹਾਂ ਜੀ।

'ਹਾਂ ਜੀ' ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜਿਵੇਂ

ਉਹ ਹੋਰ ਕੁਝ ਜਾਣਦੀ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਸਾਬਣ! ਅੱਗ ਤਾਂ ਪੱਥਰ 'ਚ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਏ।

ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੀਨੇ 'ਚ ਦਿਲ ਰੁਖ਼ਦੀ ਹਾਂ।

ਦਿਲ, ਜਿਹੜਾ ਕਰੜਾ ਕੰਮੀਆਂ ਦੇ,

ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਲਬਰੰਜ ਏ।

ਦਿਲ, ਜਿਹੜਾ ਲੁੱਟੀ-ਲੁੱਟੀ ਦੀ ਮੁਕਤੀ

ਦੀ ਤਾਪ ਰੱਖਦਾ ਏ।

ਦਿਲ, ਜਿਹੜਾ ਬਿਹੱਬਲ ਏ,

ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਜੰਜੀਰਾਂ ਤੋੜਨ ਲਈ।

ਦਿਲ, ਜਿਹੜਾ ਲੱਲਕਾਰ 'ਏ,

ਹਰ ਬੁਲਾਰੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਮੋੜਨ ਲਈ।

ਪਰ ਵੀਣੀ ਨੂੰ ਚੂੜੇ ਦੀ ਕੈਦ 'ਚ

ਵਲੰਗਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ,

ਕਿ ਕੋਮਲ ਹੱਥ ਵੱਲਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਰਖਦੇ ਨੇ।

ਇਹ ਲਾਲੀ ਮਹਿੰਦਰੀ ਨਹੀਂ, ਹਥਿਆਰ ਫੜਣਗੇ।

ਤਾਂ ਜੋ ਕਿਸੇ ਭੋਟ ਦੀ ਅਸਮਤ ਤੇ ਡਾਕਾ ਨਾ ਵੱਜੇ ਸਕੇ।

ਕਿਸੇ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਤਾਲਾਂ ਨਾ ਲੱਗ ਸਕੇ।

ਕੋਈ ਜਵਾਨੀ ਦਾਜ ਦੀ ਭੋਟਾ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਜਾਏ,

ਕੋਈ ਮਾਸੂਮੀਅਤ ਨੂੰ ਚੋਰੀ ਦੇ ਧੋਕੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਜਾਏ।

ਔਰਤ ਸਿਰਜੇਨਹਾਰ ਹੈ ਆਪ ਆਪਣੀ ਤਕਦੀਰ ਦੀ,

ਕੈਦ ਨਹੀਂ ਕੋਟਗੀ ਉਹ ਮਹੰਦ ਦੀ ਜੰਜੀਰ ਦੀ।

ਸਾਬਣ! ਬੱਸ ਇਸ ਲਈ 'ਉਹ'

'ਨਾਲਾਇਕ' ਗਰਦਾਨਦੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ।

ਮੈਂ 'ਨਾਲਾਇਕ' ਹੋਣਾ ਹੀ ਸੀ।

ਤਾਂ ਜੋ ਭੁਲੇ ਖੁੰਨ ਨਾਲੇ-ਵਡਾ ਨਿਭਾਈ ਜਾ ਸਕੇ।

ਤਾਂ ਜੋ ਗੁਲਾਮ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦਿਵਾਈ ਜਾ ਸਕੇ

0

ਹਿੰਦੀ ਕਵਿਤਾ

ਕੰਗੜੀ ਕੁਲੜੀ

ਕੁਮਾਰੇਦ ਪਾਰਸਨਾਫ ਸਿੰਹ

ਬਾਬੂ, ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ

ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਬਹੁਤ ਚਿੰਤਾ ਕਰਦੇ ਹੋ

ਪਰ ਵੇਖਦੇ ਤਾਂ ਹੋ

ਕਿ ਤਮਾਸ਼ ਰੋਲੇ-ਗੋਲੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ

ਮੈਨੂੰ ਲੋਕ ਅੱਡੀ ਥੱਲੇ ਮਸਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ

ਤੇ ਜਿੰਨਾ ਲੁੱਟਣਾ ਹੈ, ਉਹ ਮੇਰੀ ਇਜ਼ਤ ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੇ

ਲੁੱਟ ਗਈ ਲੈਂਦੇ ਨੇ।

ਤੇ ਇਹ ਸਭ ਵੇਖ ਕੇ

ਮੈਂ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ ਬਾਬੂ

ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਇਸ ਸਭ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ —

ਤੁਹਾਡੇ ਦੁਖ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਮੇਰੇ ਸੁਖ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਮੇਰੀ ਇਜ਼ਤ ਲੁਟਣ ਦਾ ਅਧਰੰਗ ਇਕ ਦਿਨ
ਤਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਜਕ ਕਿ ਬਾਬੂ

ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਬਲਾਤਕਾਰ ਤੋਂ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ
ਅਗੇ ਵਧੋ ਸੀ।

ਇਕੱਲੇ ਹੋਸਲਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਅਗੇ ਵਧੋ ਸੀ
ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸੁਣਿਆ —

ਉਸ ਰਾਤ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ
ਤੇ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਖੂਨ ਵਿਚ ਲੱਥ ਪੱਥ ਬੇਹੋਸ਼ ਪਏ ਸੀ
ਤੁਹਾਨੂੰ ਰੱਸਾ ਬੰਨ ਕੇ ਥਾਣੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
ਮੈਨੂੰ ਇਸਦਾ ਦੁਖ ਹੈ —
ਬਹੁਤ ਦੁਖ ਹੈ।

ਪਰ ਬਾਬੂ ਪੁਛਦੀ ਹਾਂ

ਇਸ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋਏਗਾ ?

ਜਦ ਤੁਕੁ ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੀ ਛੱਤ ਅਤੇ ਦੀਵਾਰਾਂ ਪੁੱਖਤਾ ਨਹੀਂ
ਹੁੰਦੀਆਂ।

ਤਦ ਤਕ ਤੁਹਾਡੇ ਜਾਨ ਦੇ ਦੇਣ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਕਿਥੇ ਬਚਾਂਗੀ
ਹੁਣ ਤਕ ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਾਲੇ

ਦਾਰੂ ਦੀ ਬੋਤਲ ਤੇ ਤਾੜੀ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ
ਕੈਦ ਹੋਣ ਲਈ

ਆਪਣੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਹੱਥ ਕਟਾਏ ਰਹਿਣਗੇ

ਤਦ ਤਕ ਮੇਰੀ ਖੈਰ ਕਿਥੇ ਹੈ ?

ਤੇ ਬਾਬੂ, ਜ਼ਰਾ ਇਹ ਤਾਂ ਦਸ

ਕਿ ਇਹ ਭੰਗੀ ਤੇ ਅਛੂਤ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

ਜਿਸ ਦੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪੈਸਾ

ਤੇ ਹੱਥ ਵਿਚੋਂ ਅਧਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ

ਉਹ ਆਦਮੀ ਫਿਰ ਦੂਸਰਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ?

ਬਾਬੂ, ਇਹ ਦੂਸਰਾ ਆਦਮੀ

ਚਾਹੇ ਮੇਰੀ ਝੋਪੜੀ 'ਚ ਹੋਵੇ, ਚਾਹੇ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਵਿਚ

ਉਸਦੀ ਜਾਤ ਇਕੋ ਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਨਾ ਛੋਟਾਪਨ ਖਰਾਬ ਹੈ, ਨਾ ਵੱਡਾਪਨ ਖਰਾਬ

ਤੁਹਾਡਾ ਇਹ ਦੂਸਰਾ ਆਦਮੀ ਹੈ —

ਬਿਲਕੁਲ ਜੱਲਾਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ —

ਰਾਕਸ਼ਸ !

ਬਾਬੂ, ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਦੂਸਰੇ ਆਦਮੀ ਦਾ
ਹਿਸਾਬ ਕਰੋ।

ਤੇ ਫਿਰ ਮੇਰੀ ਛੱਤ ਤੇ ਦੀਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ

ਆਪਣੇ ਵਾਂਗ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰੋ —

ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਫੈਲਣ ਦੀ

ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਆਇਤਨ ਨੂੰ ਬਦਲੋ —

ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੋਲਣ

ਤੇ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਠਣ ਦਾ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੌਕਾ ਦਿਉ।

ਸੱਚ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ ਬਾਬੂ,

ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਵਿਚ
ਉਠਣ ਤਾਂ ਦਿਉ।

ਫਿਰ ਦੇਖਣਾ

ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਰਖਿਆ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕਰਲਾਂਗੀ।

ਤਦ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਮੱਥੇ ਦਾ ਭਾਰ ਨਾ ਹੋ ਕੇ

ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੀ —

ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਤਕ ਨਹੀਂ ਹੋਏਗਾ

ਜਦ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਹਰਿਆਲੀ ਬਣ ਕੇ
ਲਹਿਰਾਂਦੀ ਰਹੇਗੀ।

ਬਲਕਿ ਬਾਬੂ,

ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ-ਵਾਨੂੰਨ ਦਾ ਤੁਹਾਡਾ ਚੱਕਰ ਕੀ ਹੈ ?

ਕਾਨੂੰਨ ਨਾਲ ਵੀ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਹੈ ?

ਬੋਲੋ ਨਾ, ਕੌਣ ਵੱਡਾ ਹੈ —

ਕਾਨੂੰਨ ਜਾਂ ਆਦਮੀ ?

ਏ ਬਾਬੂ

ਬਣਾਨਾ ਹੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਦਮੀ ਬਣਾਓ !

ਨਾ ਛੋਟਾ, ਨਾ ਵੱਡਾ

ਨਾ ਛੂਤ, ਨਾ ਅਛੂਤ

ਬਸ ਆਦਮੀ !

ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਸਭ ਸਮਝਦੇ ਹੋ ਬਾਬੂ,

ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਕਹਿਣੈ !

ਉਚ ਤੇ ਨੀਚ ਦਾ

ਕਾਲੇ ਅਤੇ ਗੋਰੇ ਦਾ ਫਰਕ ਖੂਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ

ਜਿਥੋਂ ਵੀ ਕਟੋ, ਖੂਨ ਲਾਲ ਹੀ ਨਿਕਲੇਗਾ।

[ਅਨੁ:ਅਵਤਾਰ ਜੋੜਾ]

੦

ਟੁਟਦੇ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਫਾਵੇ

ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਹਿਰਾਮ

ਤਾਰਿਆਂ ਜੜੀ ਰਾਂਤੇ

ਟੁਟੀ ਜਿਹੀ ਮੰਜੀ ਤੇ ਪਈ ਮਾਂ

ਕਿਸੇ ਟੁਟ ਰਹੇ ਤਾਰੇ ਨੂੰ ਤਕ ਕੇ

ਅਕਸਰ ਤੁਕ਼ਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ

ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਬੁਕਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ;

ਬਹੁਤ ਬਦਸ਼ਗਨ ਹੈ ਰਾਤ

ਦੇਖ ਕੁੱਤੇ ਵੀ ਕੂਕ ਰਹੇ ਹਨ

ਇਹ ਜਦੋਂ ਵੀ ਰੋਵਣ

ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੰਤ ਮੰਗਦੇ ਨੇ।

ਨਾ ਜਾਣੇ ਕਿੰਨਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਰਲ ਕੇ
ਸਹਿਮ ਦੀ ਇਕ ਲੜੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ
ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਦਿਨੇ ਕੁਝ ਹੋਰ
ਤੇ ਰਾਤੀਂ ਹੋਰ ਵਧ ਜਾਵਣ ।

ਬਿਮਾਰ ਪਤਨੀ ਲਈ
ਸਰਕਾਰੀ ਹਸਪਤਾਲੋਂ ਲਿਖਵਾਈ
ਦਸ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਪਰਚੀ
ਕਿੰਨੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਜੇਬ ਵਿਚ
ਸੂਲਾਂ ਵਾਂਗ ਚੁਭ ਰਹੀ ਹੈ
ਅਤੇ ਪੁਛਣ ਤੇ ਹਰ ਵੇਰ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਹੈ
ਅਜੇ ਇਹ ਦੁਆਈ
ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਈ
ਉਫ... ਕਿੰਨਾ ਡਰਾਉਣਾ ਸਫਰ ਹੈ
ਪਰਚੀ ਤੋਂ ਕੈਮਿਸਟ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤਕ ਦਾ ।
ਨਿੱਕੀ ਭੈਣ ਅਸਮਾਨੀ ਰੰਗੇ ਸੂਟਦਾ ?
ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੋਈ
ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਕੂਲੋਂ ਪਰਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ।
ਹੋਝੂਆਂ ਨਾਲ ਗਿਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਲੈ ਕੇ ।
ਕਦੀ ਕਦੀ ਤਾਂ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ
ਕਿ ਅਕਾਸ਼ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਤਾਂ
ਉਸਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਵਰਦੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਰਗਾ
ਕਿਉਂ ਨਾ ਇਹਨੂੰ ਲੰਗਰ ਦੇ ਕੇ
ਭੈਣ ਲਈ ਸੂਟ ਬਣਾ ਦੇਵਾਂ ?

ਹੁਣ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਹਾਂਗਾ
ਕਿ ਕੁਤਿਆਂ ਦਾ ਰੋਣਾ
ਤੇ ਤਾਰਿਆਂ ਦਾ ਟੁਟਣਾ
ਬਦਸ਼ਗਨੀ ਨਹੀਂ ਮੁਏਂ
ਇਹ ਤਾਂ ਹਰ ਕੰਨੇ ਤੋਂ ਟੁਟਦੇ ਨੇ
ਇਹਨੂੰ ਇਕੱਲੀ ਤੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ
ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਭ ਲੋਕ ਤਕਦੇ ਨੇ ।
ਬਦਸ਼ਗਨ ਜੇ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿਰਫ
ਸ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਬੇਸੂਰੀ ਤਰਜ਼ ਹੈ
ਤਾਂ ਆਉ ਹੁਣ ਆਪਾਂ
ਟੁਟਦੇ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਬਹਿ ਕੇ
ਇਸ ਬੇਸੂਰੀ ਤਰਜ਼ ਨੂੰ
ਸੁਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀਲਾ ਕਰੀਏ ।

ਭਲੇ ਦੀ ਗੱਲ

ਸੁਰਜੀਤ ਬਰਾੜ

ਉਹ ਅਕਲ ਲਤੀਫ਼ ਹਨ : ਸੁੱਚੀ ਰਦੀਫ਼ ਹਨ
ਉਹ ਪੜ ਪੰਚ ਨੂੰਹਿਕਾਰਤਾ ਨਾਲ ਨਿੰਦਦੇ ਹਨ
ਉਹ ਮੁਛਲਿਸਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਨ
ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚੌੜੇ ਚੱਪੇ ਮੱਥੇ ਉਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ
ਇਕ ਮੰਜ਼ਲ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ...
ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਜੁਗ ਗਰਦੀ ਦਾ ਪਲੰਦਾ ਹੈ
ਉਹ ਬੇਦਾਰ ਮਗਜ਼ ਨਹੀਂ ! ਤਪਾਕ ਦਾ ਸਾਗਰ ਹਨ
ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਤਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਹੈ
ਉਹ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਤੇ ਜਨੂੰਨੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਵਦਾਨੀ ਸੱਟ ਹਨ
ਉਹ ਅਨੇਕਤਾ ਅਪੇਖਸ਼ ਲਾਮਬੰਦੀ ਹਨ : ਏਕਤਾ ਹਨ
ਉਹਾ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਲਿਬਰੇਜ਼ ਗੀਤ ਹਨ
ਉਹ ਰੁਪਹਿਰੀ ਨਿਤ : ਨਛੱਤਰੀ ਅਫਸਾਨਾ ਹਨ
ਉਹ ਬੇਪਤ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਪੈਜਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਪਹਿਰਾ ਹਨ
ਉਹ ਅਮੋਲਕ ਤਰਕ ਤੇ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਤੀਫਲ ਹਨ
ਉਹ ਬਿਖਮ ਰਾਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰ ਹਨ
ਉਹ ਨਦਾਰਾਂ ਦੇ ਛਤਰਪਤੀ ਤੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਰਾਖੇ
ਆਉ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਫਾਂ ਵਿਚ ਰਲੀਏ ਆਪਾਂ ਵੀ
ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ
ਉਹ ਏਸੇ ਰਾਹ ਗਏ ਹਨ : ਸਿਧੇ-ਸਤੋਰ
ਉਹ ਬਲਕਾਰੀ : ਭਗਉਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਜਾਰੀ
ਸਾਨੂੰ ਨਿਜਾਤ ਦੁਆਉਣਗੇ...
ਉਹ ਮਨੋਹਰ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੇ - ਰਾਗ-ਦਰਸਾਉ ਕਿਤਾਬਦੇ
ਜੋ ਨਵਾਂ ਜੁਗ ਲਿਆਉਣਗੇ...
ਆਉ ਕਾਫ਼ਲਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਰਲੀਏ ਆਪਾਂ ਵੀ
ਉਹ ਕਾਫ਼ਲੇ ਹਨ ਲਾਸਾਵਲੇ
ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲੇ...
ਉਹ ਪ੍ਰਣ ਹਨ : ਉਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹਨ
ਉਹ ਢਾਰਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਆਸ ਹਨ
ਉਹ ਸ਼ਹਾਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਤੈਲਾਸ਼ ਹਨ
ਉਹ ਪਾਬਲੋ ਨਾਰੂਦਾ : ਹੋਚੀ ਮਿਨ੍ਹ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੀਤਾਂ ਹਨ
ਉਹ ਅਨੂਠੇ ਵਿਰਸੇ ਦੀਆਂ ਕ੍ਰਿਤਾ ਹਨ -
ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਪੱਕੇ ਮਹਿਲ ਦੀ
ਕੈਚ ਵਿਚੋਂ ਛੁਡਾਉਣ ਦਾ ਅਕੀਦਾ ਹਨ -
ਕਹਿੰਦੇ : ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਹ ਰਾਜ
ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਿਆ : ਸਰਮਾਏ ਤੋਂ ਖੋਹ ਲਿਆ
ਤਾਂ ਇਥੇ ਕੰਡਿਆ ਦੀ ਥਾਂ ਸਰੂ ਉਗੇਗਾ ।
ਤੇ ਮਲ੍ਹੇ ਦੀ ਥਾਂ ਮਹਿੰਦੀ ਦਾ ਰੁਖ -
ਤਾਂ ਇਥੇ 'ਸਤ੍ਰਿਹਾਂਦ' ਦੀ ਥਾਂ ਅਤਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਫੈਲੇਗੀ

ਤੇ ਸੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰੰਦੇ ਉਦਾਲੇ ਉਵੇਂ ਹੀ ਰਾਸਾ ਮੱਚਿਆ ਕਰੇਗਾ
 ਤਾਂ ਇਥੇ ਰੋੜਾਂ ਫਿਰ ਤੋਂ
 ਪਿਦੇ-ਖੂਡੀ ਲਈ ਆਖਾਦੇ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ
 ਤੇ ਫਿਰ ਆ ਜਾਵੇਗੀ ਸੋਣ ਭਾਦੋਂ ਵਿਚ
 ਕੁੜੀਆਂ ਲਈ ਮਾਮੇ ਦੀ ਦਿਤੀ ਖੱਟੀ ਚੁੰਨੀ ਲੈਣ ਦੀ ਰੁੱਤ —
 ਬੋਹੜ ਹੇਠਾਂ ਉਵੇਂ ਹੀ ਤੀਆਂ ਲਗਿਆ ਕਰਨਗੀਆਂ
 ਫਸਲਾਂ ਫਿਰ ਤੋਂ ਝੂਮ ਝੂਮ ਕਵਾਲੀਆਂ ਗਾਇਆ ਕਰਨਗੀਆਂ
 ਭੰਗੜੇ ਪਾਇਆ ਕਰਨਗੀਆਂ...
 ਪਿੰਦ ਕੋਹ ਕਾਫ਼ ਬਣ ਜਾਏਗਾ
 ਜਿਥੇ ਲਾਲ ਪਰੀਆਂ ਲਾਲ ਫੁੱਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ
 ਜੀਵਨ ਅਨੰਦ ਮਾਣਨਗੀਆਂ — ਤੇ ਫਿਰ
 ਆਉ ਉਹਨਾਂ ਸਿਰਲੱਖਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਵਿਚ ਰਲੀਏ
 ਜੋ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਨਾਮ ਲਈ ਅਨੰਤ ਨਿਸ਼ਾਨ ਬਣਨ ਤੁਰੇ ਹਨ
 ਜੋ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਸਦੀਵ ਕਰਨ ਤੁਰੇ ਹਨ
 ਆਉ ਆਪਾਂ ਵੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਕ ਰਹਿਣ ਦਾ ਕੋਈ ਬਿੰਦੂ ਬਣੀਏ
 ਤੇ ਬਣਦਾ ਹਿੱਜਾ ਪਾਟੀਏ : ਏਸੇ ਵਿਚ ਭਲਾ ਹੈ
 ਸਭ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦਾ...ਤੇ ਸਾਡਾ ।

ਸਿਪਾਹੀਆਂ • ਦਰਸ਼ਨ ਬੁਲੰਦਵੀ

ਹਰੀ ਵਰ੍ਹਦੀ 'ਚ ਪਰੇਡ ਕਰਦਾ
 ਤੇਰਾ ਵਜੂਦ ਨਹੀਂ
 ਪੇਟ ਦਾ ਅੰਭਾਸ ਹੈ
 ਜਿਹਦੀ ਖਾਤਰ ਤੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਚਿਣਿਆ ਗਿਆ
 ਮੋਰਚਿਆਂ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ
 ਤੇ ਤੇਰੇ ਹੀ ਅਭੁੱਕ ਸਿਰ ਬਣਦੇ ਰਹੇ
 ਸਰਹੱਦਾਂ ਦੇ ਨੀਂਹ ਪੱਥਰ
 ਤੇ ਜੰਗਾਂ ਦੀ ਕਾਲਖ ਰਾਤੇ
 ਤੇਰੀ ਸੂਰੀ ਜਵਾਨੀ ਲਟ ਲਟ ਬਲੀ
 ਤਾਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਲਾਜ
 ਅੰਤਿਮ ਇੱਛਾ ਦੇ ਇਕਰਾਰ ਤਕ ਨਿਭੇ
 ਪਰ ਤੇਰੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਬਤ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ
 ਪ੍ਰੇਰੇ ਵਡਿਉਂਦੇ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਨਿਵਾਜਦੇ ਭਾਸ਼ਨ
 ਕਦੀ ਨਾ ਵੇਖ ਸਕੇ —
 ਤੇਰੇ ਘੋਰ ਦੀ ਟੁਟ ਰਹੀ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ
 ਤੇ ਛਤ ਤੋਂ ਹੀ ਲੁੱਟੀ ਜਾਂਦੀ
 ਚਾਂਦੀ-ਚਾਨਣੀ ਦੀ ਬੂੰਦ ਬੂੰਦ ਵਰ੍ਹੀ
 ਸਗੋਂ ਵੇਖਦੇ ਰਹਿੰਦੇ —
 ਤੇਰੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦੇ ਕੁਤਬ ਚੜ੍ਹੇ
 ਕਿ ਰਾਜ ਗੱਦੀਆਂ ਦਾ ਬੂਹਾ
 ਕਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਟਲਰ ਪੈਰਾਂ ਵਲ ਖੁਲ੍ਹਦਾ

ਤੇ ਫਿਰ ਰਾਜ ਸਤਾ ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਰੱਖ ਚੜ੍ਹੇ
 ਤੇਰਾ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਮਿੱਧ ਜਾਂਦੇ ਨੇ
 ਆਤਮਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ — ਬਣੇ ਕਾਸ਼ਨੀ ਰੰਗ ਦੇ ਲੀਰੇ ਖੇਤ
 ਝੋ ਅੰਤ ਤੇਰੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨੂੰ —
 ਮਾਲਤੂ ਸੁਰਖੀਆਂ ਵਿਚ ਲਾਉਂਦੇ
 ਤਗਮਿਆਂ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਗਾਰਦੇ
 ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਸਲਾਮੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰਦੇ
 ਤੇਰੇ ਅੰਦਰਲੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡ ਜਾਂਦੇ ਨੇ
 ਸਿਪਾਹੀਆਂ...!

੦

ਗੀਤ

ਸਰਘੀ ਦੀ ਲੋਅ..... ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਮਾਨ'

ਬੜਾ ਚਿਰ ਪੀਤੀਆਂ ਨੇ, ਕਾਲਖਾਂ ਹਨੇਰੇ ਰਹਿ ਕੇ
 ਲੱਭਣੇ ਨੇ ਚਾਨਣੀ ਦੇ ਚੋਅ ਹਾਣੀਓ...
 ਅਸਾਂ ਬੀਜਣੀ ਹੈ
 ਅਸਾਂ ਬੀਜਣੀ ਹੈ ਸਰਘੀ ਦੀ ਲੋਅ ਹਾਣੀਓ...
 ਸਿਖਰ ਦੁਪਿਹਰੇ ਅਸੀਂ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਮਰਦੇ ਹਾਂ
 ਫਿਰ ਵੀ ਹਾਂ ਸੌਂਦੇ ਭੁਖੇ ਭਾਣੇ ਲੋਕੋ ਵੇ...
 ਇਹ ਦਿਨ ਕਦੋਂ...
 ਇਹ ਦਿਨ ਕਦੋਂ ਸਾਡੇ ਉੱਤਾਂ ਜਾਣੇ ਲੋਕੋ ਵੇ...
 ਉਚੀਆਂ ਅਟਾਰੀਆਂ ਨੇ ਪੁੱਪ ਸਾਡੀ ਰੋਕੀ ਹੋਈ
 ਹੋਏ ਹਾਂ ਜੁਆਨ ਅਸੀਂ ਖਾਕੇ ਛਾਵਾਂ ਹੋ...
 ਖੋਹ ਲਈ ਰੋਟੀ ਸਾਡੀ...
 ਖੋਹ ਲਈ ਰੋਟੀ ਸਾਡੀ ਉੱਡਦੇ ਅਮੀਰ ਕਾਵਾਂ ਹੋ...
 ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੇ ਮੱਟ ਸਾਡੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਗੁੰਮ ਹੋਏ
 ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਬਾਤ ਕਾਲੀ ਰਾਤ ਹੋਈ ਆ...
 ਤੇਰੇ ਜੁਲਮਾਂ ਦੀ...
 ਤੇਰੇ ਜੁਲਮਾਂ ਦੀ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਬਰਸਾਤ ਹੋਈ ਆ
 ਨਵੇਂ ਸੂਰਜਾਂ ਦੇ ਸੰਗ ਤੁਰੇ ਪੂਰੀ ਤਾਲ ਦੇ ਕੇ
 ਨਵੀਆਂ ਹੀ ਸੋਚਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿੰਗਾਰ ਕਰਕੇ...
 ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਜੀਣਾ ਵਿਹਲੜਾਂ ਦੀ ਮਾਸ ਜਰਕੇ...
 ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਪਿੜ ਵਿਚ ਅੱਗ ਬਾਲ ਏਕਤਾ ਦੀ
 ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨੋਂ ਤੁਰੇ ਸੱਚ ਜਾਣ ਕੇ...
 ਪਾੜ੍ਹੇ ਠੇਕੇ ਤਾਈਂ...
 ਪਾੜ੍ਹੇ ਠੇਕੇ ਤਾਈਂ ਸੂਰਿਓ ਸੰਗੀਨਾ ਤਾਣ ਕੇ...
 ਬੜਾ ਚਿਰ ਪੀਤੀਆਂ ਨੇ ਕਾਲਖਾਂ ਹਨੇਰੇ ਰਹਿ ਕੇ
 ਲੱਭਣੇ ਨੇ ਚਾਨਣੀ ਦੇ ਚੋਅ ਹਾਣੀਓ...
 ਅਸਾਂ ਬੀਜਣੀ ਹੈ...
 ਅਸਾਂ ਬੀਜਣੀ ਹੈ ਸਰਘੀ ਦੀ ਲੋਅ ਹਾਣੀਓ...

੦

ਅਸੀਂ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਰਾਜੀਵ ਤੀਵਾੜੀ

[ਕੋਰਲਾ ਵਿਚ ਕਾਲੀਕਟ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਇਕ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿੰਸਿਪਲ ਡਾਕਟਰ ਜਾਰਜ ਉਤੇ ਇਕ ਲੋਕ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸੁਣਾਈ ਸਜ਼ਾ ਨੂੰ ਬਾਕਾਇਦਾ ਨੇਪਰੇ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਲੋਕ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਭਰ ਦੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਬੜਾ ਚਰਚਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਸਮਤਾ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਰੀਪੋਰਟ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਜੋ ਬੰਬਈ ਦੀ ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਅਖਬਾਰ ਦੇ 13 ਸੰਤਬਰ ਵਾਲੇ ਅੰਕ ਵਿਚ ਛਪੀ ਹੈ। ਇਹ ਰੀਪੋਰਟ ਰਾਜੀਵ ਤੀਵਾੜੀ ਵਲੋਂ ਹੈ, ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਬੰਬਈ ਤੋਂ ਕਾਲੀਕਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਹ 'ਰੀਪੋਰਟ ਕਾਲੀਕਟ ਦੇ ਆਮ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਹੈ : — ਸੰਪਾਦਕ]

ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਧੱਮਕੀ ਦਾ ਉਸ ਉਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕਈ ਹੋਲੇ ਗੋਲੇ ਉਹਨੇ ਖਾਧੇ ਪੀਤੇ ਸਨ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਰੋਲਾ ਅਤਿਵਾਦੀ ਨਕਸਲੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਸੀ। ਉਹਦਾ ਕੋਈ ਕੀ ਕਰ ਲਵੇਗਾ? ਜੇ ਗਲ ਬਹੁਤੀ ਵਧ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਮਦਦ ਲੈ ਲਵੇਗਾ। ਇਹ ਪੁਲਸ ਆਖਰ ਹੈ ਕਿਸ ਲਈ? ਇਹ ਡਾਕਟਰ ਜਾਰਜ ਦਾ ਪੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦਾ ਕੋਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦਾ। ਡਾਕਟਰ ਜਾਰਜ ਕੋਰਲਾ ਵਿਚ ਕਾਲੀਕਟ ਦੇ ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਹਸਪਤਾਲ ਦਾ ਹੱਡੀਆਂ ਜੋੜਣ ਦਾ ਮਾਹਿਰ ਡਾਕਟਰ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਲੀਕਟ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਦਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਰੋਲੇ ਗੋਲੇ ਤਾਂ ਪੈਂਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਲੋਕ ਨਾਅਰੇ ਮਾਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫੇਰ ਥੱਕ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਗੇ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਕੋਈ ਵੱਖਰੀ ਗਲ ਥੋੜੀ ਹੋਣ ਲਗੀ ਹੈ? ਆਖਦੇ ਨੇ ਮੈਂ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ ਹਾਂ। ਹੋਵਾਂਗਾ। ਪਰ ਕੋਈ ਪੁਛੇ ਕਿ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਜ ਕਿਹੜੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ? ਫੇਰ ਡਾਕਟਰਾਂ ਉਤੇ ਹੀ ਉਂਗਲ ਕਿਉਂ ਰਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ? ਚਲ ਵੇਖੀ ਜਾਏਗੀ, ਪਾ ਲੈਣ ਰੋਲਾ, ਮੇਰੀ ਸਿਹਤ ਤੇ ਕੀ ਫਰਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ?

ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਡਾਕਟਰ ਜਾਰਜ ਦਾ ਇਹ ਖਿਆਲ ਗਲਤ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਐਤਕੀ ਉਹਦਾ ਕਿਹੜੇ ਬੰਦਿਆ ਨਾਲ ਵਾਹ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੱਚੀ ਗਲ ਏ, ਇਤਹਾਸ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸੱਬਕ ਸਿਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਤਹਾਸ ਦੇ ਇਕ ਵਰਕੇ ਨੂੰ ਹੀ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਲਿਖਣ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਤਹਾਸ ਦਾ ਇਹ ਵਰਕਾ ਲੋਕ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਸੁਣੇ ਗਏ ਉਸ ਪ੍ਰਸਿਧ ਲੋਕ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਬਾਹਰ ਇਕ ਚੌਂਕ ਦਾ ਬੜਾ ਲੋਕ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਬਦਲਿਆ ਗਿਆ। ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਸਨ, ਡਾਕਟਰ ਜਾਰਜ ਅਤੇ ਉਹਦੇ

ਸਾਥੀ ਡਾਕਟਰ, ਮੁਕੱਦਮਾ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਸਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਅਤੇ ਫਰਿਯਾਦੀ ਸਨ ਉਹ ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕ, ਜਿਹੜੇ ਇਹਨਾਂ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਸਤਾਏ ਹੋਏ ਸਨ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਤੋਂ 'ਜੱਨਕੀਆ ਸਮਸਕਰੀਕ' ਵੇਦੀ (ਲੋਕ ਸਭਿਆਚਾਰ ਮੰਚ) ਦੇ ਕਾਲੀਕਟ ਸ਼ਾਖਾ ਵਲੋਂ ਕਾਲੀਕਟ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿਰੁਧ ਇਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਬਗ਼ੈਰ ਤਲੀ ਗਰਮ ਕੀਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਰੀਜ਼ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਲਈ ਉਂਗਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਚੁਕਦੇ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਮਰੀਜ਼ ਮਰਨ ਕਿਨਾਰੇ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਹਸਪਤਾਲ ਸਰਕਾਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਥੇ ਇਲਾਜ ਮੁਫਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਇਲਾਜ ਕਰਵਾਉਣ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਗ਼ਰੀਬ ਤੱਕਕੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰਖਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਦੀਵਾਸੀ ਦਿਹਾੜੀਦਾਰ ਮਜ਼ਦੂਰ ਹੀ ਬਹੁਤੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਗ਼ਰੀਬ ਦਿਹਾੜੀਦਾਰ ਤਾਂ ਦਵਾਈਆਂ ਦਾ ਖਰਚ ਵੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਉਤੋਂ ਕੀ ਦੇਣਾ ਹੋਇਆ?

ਕਾਲਜ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਝ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਹ ਕੋਈ ਅੱਚਰਜ ਗਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਵੇਦੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅੱਚਰਜਤਾ ਸੀ। ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਰ ਅੰਗ ਵਿਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਲੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ਿਅਸੀ ਪਾਰਟੀ ਬਰੀ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਪਰ ਵੇਦੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਨਵਾਂ ਚਰੂਰ ਸੀ।

ਵੇਦੀ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਕੇਰਲਾ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਮੰਚ ਤੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸੰਸਥਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੀ. ਪੀ. ਆਈ. (ਐਮ. ਐਲ.) ਦੀ ਰੀਓਰਗਨਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਹੀ ਇਕ ਸ਼ਾਖਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਇਹੋ ਜਹੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਐਮ-ਐਲ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਘੋਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕੰਮ ਆਂਦੇ ਹਨ। ਡਰਾਮਾ, ਕਲਾ, ਸਾਹਿਤ ਬਾਰੇ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਚਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿਰੁਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਥਿਥੇ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਕੰਮ ਹਨ, ਉਥੇ ਜੂਆ, ਸ਼ਰਾਬ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਗੀਆਂ ਸਮਾਜ ਦੁਸ਼ਮਣ ਆਦਤਾਂ ਵਿਰੁਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਵੀ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਵੇਦੀ ਵਾਲੇ ਭਾਵੇਂ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਮਸਲੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਉਸ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਸਿਸਟਮ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਇਹ ਮਸਲੇ ਉਹਨਾਂ ਸਿਪੀਆ ਸਿਆਸੀ ਮੰਗਾਂ ਤੋਂ ਵਖਰੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਗਟਾਵਾ ਜ਼ਮੀਨੀ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉਜਰਤਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਟਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨ ਮੰਗਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਦਾ ਘੋਰਾ ਸਿਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਤੇ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿਚ ਵਿਖਰੇਵਾਂ ਭਾਵੇਂ ਬੜਾ ਬਰੀਕ ਹੋਵੇ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਯਕੀਨ ਨਾਲ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸਿੱਕੇ ਦੇ ਦੋ ਪਾਸੇ ਵਾਲਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਇਕ ਦਵੰਦਾਤਕ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਖ ਵਖ ਮੰਚ ਤੇ ਰਖਣਾ ਇਕ ਲਾਹੇਵੰਦ ਗਲ ਹੈ। ਇਹ ਵੇਦੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਯਕੀਨ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਵੀ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਵੇਦੀ ਦੇ ਅਸਰ ਦੇ ਘੋਰੇ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਹੀ ਵਚਣਬੰਦ ਵਰਕਰ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਬਹੁਤੇ ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕ ਹੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ, ਵਕੀਲ ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਸਾਰੇ ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਦਮਨ ਬਾਰੇ ਚੇਤਣ ਹਨ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੰਚ ਤੋਂ ਇਸਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜ਼ਗੀਰਦਾਰੀ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਖਲੋਤਾ ਇਹ ਸਾਰਾਂ ਸਿਸਟਮ ਇਨਕਲਾਬੀ ਤਬੀਲੀਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਇਹ ਕੰਮ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਕੰਮ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਤਕ ਪ੍ਰਚਾਣ ਵਿਚ ਵੇਦੀ ਵਰਗੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਸਹਾਇਕ ਸਾਬਤ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ

ਹਨ।

ਵੇਦੀ ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅੰਗ ਉਤੇ ਵੀ ਟੋਕ ਰਖਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸਟੂਡੈਂਟ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਥੇਬੰਦ ਹੈ। ਵੇਦੀ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਇਕ ਮਿੱਥੀ ਹੋਈ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਐਕਸ਼ਨ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰੈਲੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਮਸਲਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੱਖ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਲੋਕ ਇਸ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਚੁਣ ਕੇ ਐਕਸ਼ਨ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਇਕ ਜਮਹੂਰੀ ਰੂਪ ਦੇ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਗੋਂ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਮਸਲੇ ਦੇ ਹਲ ਹੋਣ ਤਕ ਚਲਾਂਦੀ ਹੈ।

ਕਾਲੀਕਟ ਦੇ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਦੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ ਡਾਕਟਰਾਂ ਵਿਰੁਧ ਕਾਰਵਾਈ ਇਸ ਮਿਥੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਚਲਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਜਾਰਜ ਦੀ ਟਿਹ ਰਿਪੋਰਟ ਮਿਲੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਟਿਹ ਕਿਆਸ ਹੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਕਿ ਗਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਧ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹਦਾ ਤਾਂ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਐਵੇਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਖੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਰੋਲਾ ਹੈ, ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਮੱਠਾਂ ਪੈ ਜਾਏਗਾ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ, ਗਲ ਕਾਫੀ ਅਗੇ ਨਿੱਕਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਦਸ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਧਰਨਿਆਂ ਅਤੇ ਰੈਲੀਆਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵੇਦੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਲੋਕ ਉਭਾਰ ਏਨਾਂ ਸਿੱਖਰ ਤੇ ਪੁਜ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਅਗੇ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਗਲ ਇੱਕ ਘੋਰ ਮਾਝੂਜ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਏਨੀ ਮੋਹਨਤ ਨਾਲ ਗਲ ਲੋਕਾਂ ਤਕ ਪ੍ਰਚਾਈ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਸਾਰੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਬਾਰੇ ਜੇਕਰ ਉਹ ਚੁਪ ਦੜਕ ਬਣੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਸਿਰਾਂ ਤੋਂ ਉਤੇ ਲੰਘ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਚ ਸਕੇਗਾ। ਵੇਦੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਕੰਮ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਘੁੱਖ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਨੌਸ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ ਡਾਕਟਰਾਂ ਬਾਰੇ ਕੱਚਾ ਚਿੱਠਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਰੀਪੋਰਟ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਵਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਰੀਪੋਰਟ ਵਿਚ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਟਿੱਟਰਵੀਦਿਆਂ ਛਾਪੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਹਾਉਸ ਸਰਜਨਾਂ ਅਤੇ ਮੈਡੀਕਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਕਲਮਬੰਦ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਇਸ ਰੀਪੋਰਟ ਵਿਚ 14 ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਆਮ ਦੱਸੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਿਸਟ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵਡਾ ਦੌਲ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਹਦਾ ਨਾਂ ਉਤਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਸੀ। ਡਾਕਰ ਜਾਰਜ ਦਾ ਨਾਂ ਇਸ ਲਿਸਟ ਵਿਚ

ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਸੀ।

ਇਹ ਰੀਪੋਰਟ ਛਾਪਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਲਾਕੇ ਭਰ ਦੀ ਇਕ ਐਕਸ਼ਨ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਾਲੀਕਟ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਦਿਹਾਤੀ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕ ਸਨ। 22 ਮਾਰਚ ਤਕ ਸਾਰੀ ਲਹਿਰ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਪਕੜ ਗਈ ਸੀ ਵੇਦੀ ਵਲੋਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਅਦਾਲਤ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋਸ਼ੀ ਡਾਕਟਰ ਜਾਰਜ ਹੀ ਹੋਵੇ।

ਸੋਮਵਾਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਆਈ। ਡਾਕਟਰ ਜਾਰਜ ਰੌਜ਼ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀ ਕਾਰ 'ਚ ਹਸਪਤਾਲ ਆਇਆ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਾਰ ਤੋਂ ਉਤਰਿਆ ਹੀ, ਉਹਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੇ ਬੜੀ ਪੁਖਤਾ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ "ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਬਾਹਰ ਚੌਂਕ ਤਕ ਆਵੋ" ਡਾਕਟਰ ਜਾਰਜ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੇਖਕੇ ਇਕਦਮ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਡਾਕਟਰ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਪੁੱਜਿਆ ਇਹ ਅਹਿ-ਸਾਸ ਡਰ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਿਆ, ਕੋਈ 300 ਲੋਕ ਇਸ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਤੋਂ ਰੋਹ ਸਾਫ਼ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਕਿਸੇ ਉਮੀਦ ਦੀ ਆਸ ਨਾਲ ਪੁਲਸ ਚੌਂਕੀ ਵਲ ਵੇਖਿਆ, ਜਿਹੜੀ ਚੌਂਕ ਦੇ ਥੱਲੇ ਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਸਵੇਰੇ ਸਵੇਰੇ ਅੱਠ ਵਜੇ ਉਥੇ ਕਿਨੀ ਕੁ ਨਫਰੀ ਹੋਈ ਸੀ? ਚੌਂਕ ਤੇ ਇਕ ਆਰਜ਼ੀ ਥੜਾ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਅਦਾਲਤ ਉਸ ਥੜੇ ਤੇ ਬੈਠੀ ਤੇ ਕਾਰਵਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਵੇਦੀ ਦੇ ਹੀ ਇਕ ਵਰਕਰ ਨੇ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਦੋਸ਼ਾ ਚਿਠਾ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਇਹ ਪੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ, ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਆਵਾਜ਼ੇ ਕਸੇ ਗਏ, ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਨਫਰਤ ਨੂੰ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿਹੜੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਪੱਖ ਦਸਨਾ ਹੈ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਉਹ ਕੀ ਦਸਨਾ ਸੀ? ਹਰ ਇਕ ਗਲ ਸੱਚ ਤਾਂ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਏਨਾਂ ਹੀ ਕਿਹਾ, "ਮੈਨੂੰ ਗਲਤ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ" ਲੋਕ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਮੁਜਰਿਮ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਸਜ਼ਾ ਕੀ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ? ਭੀੜ ਵਿਚ ਇਕ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ "ਇਸ ਨੂੰ ਥਾਂ ਤੇ ਹੀ ਵਟੇ ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਰ ਦੇਵੋ" "ਹਰਾਮੀ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਤੋੜ ਦੇਵੋ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਤੋੜੀਆਂ ਹਨ" ਇਕ ਹੋਰ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ?

ਆਖਰ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਜੁਤੀਆਂ ਦਾ ਹਾਰ ਪਾ ਕੇ ਜਲੂਸ ਕਢਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਹਸਪਤਾਲ ਦਾ ਇਕ ਗੋੜਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਹਾਰ ਪਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਹਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਇਕ ਗਤਾ ਫੜਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ "ਮੈਂ ਕਸੂਰਵਾਰ ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਭ੍ਰਿਵਾਰੀ ਮੁਆਫ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ" ਹਸਪਤਾਲ ਦਾ ਇਕ ਗੋੜਾ ਮੁਕਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਪੁਲਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਪੁੱਜ ਗਈ। ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਹੋਇਆ। ਵੇਦੀ ਦੇ 43 ਵਰਕਰ ਗ਼ਿਰਫਤਾਰ ਵੀ ਹੋਏ। ਪੁਲਸ ਨਾਲ ਝੜਪ ਵੀ ਹੋਈ। ਵੇਦੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਬੰਦੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ, ਪੁਲਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁਝ ਝਰੀਟਾਂ ਆਈਆਂ ਪਰ ਇਤਹਾਸ ਦੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਕਾਡ ਨੇ ਜਨਮ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ।

ਕੈਰਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਬੜੀ ਚਰਚਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਕੈਰਲਾ ਵਿਚ ਨਕਸਲਾਂਦੀਟ ਸਿਰ ਚੁਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਰੁਨਾਕਰਨ ਵਰਗੇ ਵਿਰੋਧੀ ਦੱਲ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਚੀਕ ਚਿਹਾੜਾਂ ਪਾਇਆ ਕਿ ਕੈਰਲਾ ਅਤਿਵਾਦੀ ਅਨਸਰਾਂ ਵਲੋਂ ਅਗ ਅਗੇ ਸੁਟਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਜਮਹੂਰੀ ਫਰੰਟ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਇਸ ਗਲ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਬੇਨਾਮ ਚਿਠੀ ਮਿਲੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਿਆ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਉਹ ਸਲੂਕ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੋ ਡਾਕਟਰ ਜਾਰਜ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਚਿਠੀ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵਧੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਇਸ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਭਾਵੇਂ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਇਹ ਚਿਠੀ ਜਾਅਲੀ ਹੀ ਸੀ।

ਇਸ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਨਾਇਆਨਾਰ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਐਸੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਜਨਮ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਸਥਾਪਤ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਉਲਟਾ ਦੇਵੇਗੀ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ, ਜਦੋਂ ਇਕ ਵਡੇ ਜਗੀਰਦਾਰ ਮਥਾਈ ਨੂੰ ਲੋਕ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਕੇ ਇਕ ਗੁਰੀਲਾ ਟੁਕੜੀ ਵਲੋਂ ਉਹਦੀ ਸਜ਼ਾਏ ਮੌਤ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਗਈ। (ਸਮਤਾ ਸਤੰਬਰ ਅੰਕ ਵਿਚ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ)।

ਵੇਦੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਰਗਰਮ ਵਰਕਰ ਫੜੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਰੁਧ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਥ ਲੈਣ ਦੇ

ਮੁਕੱਦਮੇ ਵੀ ਚਾਇਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਰ-
ਜ਼ੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਵੇਦੀ ਵਾਲਿਆਂ
ਨੇ ਇਸ ਇਕ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਜਿਤ
ਲਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹਾਂ ਇਹਨਾਂ
ਵਿਚ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੀ ਸਨ ਜਿਹੜੇ
ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਦੀ ਕਰੋਪੀ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਰਹੇ ਹਨ।
ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਬੋਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਕਦੇ
ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਭਵਿਖ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥ
ਵਿਚ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਬੋਲਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹਦਾ
ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਮੈਡੀਕਲ ਕੋਰਸ ਅੱਠ ਦਸ ਸਾਲ ਤਕ
ਲਟਕਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ
ਵਿਚ ਐਡਵੋਕੇਟ ਸਨ, ਜੱਜ ਸਨ ਪਤਰਕਾਰ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ
ਸਭ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਜੇਕਰ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਪੈਸੇ ਵਾਲੇ
ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਗੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੈ, ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਲੋਕ
ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣ। ਚੀਫ ਜਸਟਿਸ ਚੈਦਰ ਚੂਦ ਦਾ ਇਹ
ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਇਸ ਇਕ ਕਾਰਵਾਈ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ

ਨੂੰ ਲਿਆ ਕੇ ਚੁਰਾਹੇ ਤੇ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਬੜੇ ਅਰਥ
ਰਖਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਗ਼ਲਤ ਤਰੀਕ਼ੂਰ ਵਿਚ ਈ.ਪੀ.ਆਈ.
ਦੇ ਵਡੇ ਲੀਡਰ ਤੇ ਕੈਰਲਾ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਮੁਖ-ਮੰਤਰੀ ਨੇ
ਪਬਲਿਕ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਕਹੀ ਹੈ।

ਪਬਲਿਕ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ
ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਕਾਇਦਾ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਸੁਣਾਨੀਆਂ ਅਤੇ
ਇਹ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨੇਪਰੇ ਵੀ ਚੜ੍ਹਾਉਣਾ,
ਇਹ ਸਥਾਪਤ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਚੈਲਿੰਜ ਕਿਹਾ ਜਾ
ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅੰਨ੍ਹੇ ਬੋਲੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਤੇ
ਕੰਨ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਸਿਵਾਏ ਇਹਦੇ ਰਾਹ ਵੀ
ਹੋਰ ਕਿਹੜਾ ਹੈ? ਵੇਦੀ ਵਾਲਿਆਂ ਉਤੇ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰੰਗੀ ਹੋਣ
ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਕੌਣ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰੰਗੀ ਹੈ ਤੇ
ਕੌਣ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਹੈ, ਇਹਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਕਤ
ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਤਹਾਸ ਦਾ
ਇਹ ਸਬਕ ਸਾਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੁਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

o

ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤ

ਮੌਜੂਦਾ ਵਿਦਿਅਕ ਢਾਂਚਾ -- ਨਿਕਾਰੇ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸਾਂਚਾ

ਪ੍ਰੋ. ਐਮ. ਸੀ. ਭਾਰਦਵਾਜ ,

[ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਅਮਲ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਚੰਗੇਰਾ
ਖਲਾਉਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਇਹ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਖੇਤ੍ਰ ਵਿਚ ਆਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਭਾਰਦਵਾਜ ਦੇ ਸਮਤਾ
17 (ਅਕਤੂਬਰ 1981) ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਇਹ ਸਿਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿਆਸਤ ਸਾਡਾ
ਪਰਮੇਸ਼ਰਮ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਸ ਸਿਆਸਤ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿੱਸਾ ਬਣਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਇਸਦੇ
ਵਿਚ ਸਹੀ ਤੌਰ ਤੇ ਤਾਂ ਹੀ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੇਕਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ
ਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵਿਦਿਆ ਸਿਸਟਮ ਬਾਰੇ ਪੂਰਾ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਵਿਦਿਆ ਪਾ ਰਹੇ
ਹਨ। ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ. ਭਾਰਦਵਾਜ ਨੇ ਸਾਡੇ ਵਿਦਿਆ ਸਿਸਟਮ ਦੀ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ
ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਚੀਰ ਫਾੜ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਵਿਦਿਆ ਨੀਤੀ
ਕਿਸ ਲੀਹਾਂ ਤੇ ਚਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਲੇਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀ
ਵਰਗ ਨੂੰ ਚੰਗੇਰੇ ਭਵਿਖ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

— ਐਡੀਟਰ]

ਅਜ ਕਲ੍ਹ, ਹਾਕਮ ਜਮਾਤ ਵਲੋਂ ਦਿਨੋ-ਰਾਤੀਂ
ਇਹੋ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ..... ਕਿ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ
ਨੂੰ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਭਾਗ ਨਹੀਂ ਹੈ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ.....
ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਲਿਟਿਕਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਣਾ
ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ.....ਪਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਥੋਂ ਹੀ ਪੁਛਦਾ ਹਾਂ ਕਿ
ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ-ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰਲੀ ਪਾਲਿ-
ਟਿਕਸ ਤੋਂ ਲਾਭੇ ਰਖਣ ਨਾਲ ਕੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ
ਸਮਾਜ ਦੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਮੁਖ ਵਰਗਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰ-ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ
ਹੱਥੀਂ ਆ ਜਾਵੇਗੀ.....? ਕੀ ਕਿਹਾ ਜੇ.....? ਬਿਲਕੁਲ
ਨਹੀਂ ਆ ਸਕੇਗੀ??

ਤੇ ਜੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਵਾਲੀ ਵਾਗਡੋਰ
ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ-ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ-ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ-ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ
ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਹੀ ਹਮੇਸ਼ਾ
ਰਹੇਗੀ.....? ਬਿਜਨੈਸਮੈਨ ਦੇ ਹੱਥੀਂ!

ਬਿਲਕੁਲ ਦਰੁਸਤ — ਬਿਜਨੈਸਮੈਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥੀਂ!
ਮੱਟੇ-ਮੱਟੇ ਬਿਜਨੈਸਮੈਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥੀਂ — ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਦੇ
ਹੱਥੀਂ, ਅਜਾਰੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥੀਂ।

ਤੇ ਹੋਰ 'ਸਾਡੀ' ਸਰਕਾਰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਵੀ ਕੀ
ਹੈ.....???

ਸੋ ਪਿਆਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਓ, ਵੇਖਿਆ ਜੇ, ਚਲਾਕ

ਹਾਕਮ, ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਖਾਤਰ, ਜੈਤਾ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਿਆਸਤ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹੋ ਤਾਂ ਜੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਕਾ ਦੀਆਂ ਲੁੱਟਾਂ ਬਗ਼ੈਰ ਰੋਕ-ਟੋਕ ਦੇ ਜਾਰੀ ਰਹਿ ਸਕਣ !!

ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਦੁਖ ਵਾਲੀ ਗਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਮ ਲੋਕ ਵੀ, ਹਾਕਮ ਜਮਾਤ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡੇ ਤੋਂ 'ਪਭਾ-ਵਿਤ ਹੋਇਆਂ ਅਜ ਦੇ ਪਾੜਿਆਂ (ਕਲ ਦੇ ਮੁੱਲਾਜ਼ਮਾਂ) ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਚਲ ਰਹੀ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਵਰਜਨ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ.....ਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਅਨਪੜ੍ਹਾਂ, ਖੁਦਗਰਜ਼ਾਂ, ਚਰਿਤਰਹੀਨਾਂ, ਦਗਾਬਾਜ਼ਾਂ, ਸ਼ਧਰੋਹੀਆਂ, ਭਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀਆਂ, ਸੋਸ਼ੋਬਾਜ਼ਾਂ, ਅਕਿੱਤਘਣਾ, ਕੰਮਚੋਰਾਂ, ਗਦਾਰਾਂ, ਹਰਾਮਖੋਰਾਂ, ਗੈਰਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰਾਂ, ਆਪਹੁਦਇਰਿਆਂ, 'ਨਾ ਤਜਰਬਾਕਾਰਾਂ' ਜੋਕਰਾਂ, ਉੱਸਭਾਂ, ਅਲਗਰਚਾਂ, ਲਗੋਚਿਆਂ, ਵਾਜਿਆਂ, ਧੌੜੀਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾਂ, ਕੱਝਛਦੀਨਾਂ, ਪੱਗੜ ਸਿੰਘਾਂ, ਮਹੰਤਾਂ-ਮਸੰਦਾਂ, ਵਾਹ ਯਾਤੀਆਂ, ਟਟਪ੍ਰਜੜਾਂ, ਚੌਰਾਂ-ਉੱਚਕਿਆਂ, ਠੱਗਾਂ-ਠੱਗਾਂ ਬੁਰਫ਼ਾਗਰਦਾਂ, ਅਵਾਰਾਗੋਰਦਾਂ, ਬਲੈਕਮਾਰਕੀਟਰਾਂ, ਸਮੱਗਲਰਾਂ, ਕੋਟਾ-ਹੱਥਪ੍ਰਾਏ, ਸਵੈਦਪੱਸ਼ਾਂ, ਜ਼ੈਲਦਾਰਾਂ-ਟਾਉਟਾਂ, ਜੀ ਹਜ਼ੂਰੀਆਂ, ਬੇਗ਼ੈਰਤੀਆਂ, ਸ਼ਰਾਬੀਆਂ-ਕਬਾਬੀਆਂ, ਬਿਕਰਕੇ, ਵਹਿਸ਼ੀਆਂ ਗੁੱਡਿਆਂ, ਡਾਕੂਆਂ, ਬਲਾਤਕਾਰੀਆਂ, ਦੌਲਿਆਂ, ਦਲਾਲਾਂ ਘੁੱਗੂਆਂ, ਅਕਲ ਦੇ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ, ਅਵਲ ਦਰਜੇ ਦੇ ਬੇਵਕੂਫ਼ਾਂ, ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤਾਂ, ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਸਤਾਂ..... ਕੁਣਬਾਪਰਵਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥੀ 68 ਕਰੋੜ ਦੇਸ਼ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਤਕੜੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। .....ਸੈਂ, ਕੋਈ ਗਲਤ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਕਹਿ ਗਿਆ ?

...ਅਤੇ-ਫਿਰ ਜੋ ਰੋੜ ਇਹ ਚਮਕੀਲੇ-ਭਾਬਕੀਲੇ-ਹਠੀਲੇ-ਲਚਕੀਲੇ ਤੇ ਰੰਗੀਲੇ, ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨੀਂ ਹਮਦਰਦ (ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਜੰਮਾਦਰੂ ਏਜੰਟ) ਵਖਾਉਂਦੇ ਹਨ.....ਜੋ ਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਇਹ ਲਾਗੂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਵੇਖ ਕਬਰਾਂ ਵਿਚ ਸੁੱਤਾ ਹੋਇਆ ਮੁਹੰਮਦ-ਤੁਗ਼ਲਕ ਵੀ ਇਕ ਵੇਰ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਸ਼ਰਮਸ਼ਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਡਾਕਟਰਾਂ ਇੰਜੀਨੀਅਰਾਂ ਟੈਕਨੀਸ਼ੀਅਨਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਬੁਧੀਜੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਡੇ ਲਾਈਨ ਲਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ... ਕਾਮੇ ਗ਼ਰੀਬੀ-ਰੋਖਾ ਤੋਂ ਕੰਗਾਲੀ ਵਲ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ...ਕਲ੍ਹ ਦੇ ਪਾੜਿਆਂ (ਅਜ ਦੇ ਮੁੱਲਾਜ਼ਮਾਂ-ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ) ਦਿਆਂ ਦਿਮਾਗ਼ਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗ ਲਗ ਚੁਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜ ਦੇ ਪਾੜਿਆਂ (ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ) ਦਾ ਭਵਿਖ-ਕਾਲਾ, ਸ਼ਾਹ-ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ...ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ

ਗੀੜ ਦੀ ਹੱਡੀ ਦਾ (ਚਿੱਟਾ ਅਤੇ ਹਰਿਆ ਇਨਕਲਾਬ ਆ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ) ਕੜਾਕਾ ਨਿਕਲ ਚੁਕਾ ਹੈ..... ਅਜ਼ਾਦੀ-ਭਰੇ 34 ਸਾਲ ਗ਼ੁਜਰ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਉਹ 70 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਅਗੇ ਲੰਘਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਹਾਂ ਤੇ ਪਾਠਕ ਸੋਚਣੋ, ਪਾੜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਆਸਤ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਖਣ ਵਿਚ ਇਕ ਡੂੰਘੀ ਸਾਜਿਸ਼ ਫੁੱਧੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਸਾਜਿਸ਼ ਦਾ ਵਡਾ ਭਗ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਵਿਦਿਯਾ ਨਿਸ਼-ਟਮ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕਾਮਿਅ ਰਖਿਆ ਜਾਏ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਿਦਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਨਕਾਰਾ ਹੋ ਕੇ ਨਿਕਲੇ। ਹੁਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਫਿਕਰ ਉਸ ਉਤੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਹਾਵੀ ਹੋਵੇ। ਨਾ ਉਹ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਸਕੇ ਤੇ ਨਾ ਸਮਾਜ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਸਕੇ। ਇਕ ਮਾਯੂਸ ਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਨਿਬੜਕੇ ਉਹ ਦੌਰਬੱਦਲ ਪੱਕੇ ਖਾਂਦਾ ਰਵੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੋਕਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਸਰਗਰਮ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿਖਿਅਕ ਸਿਸਟਮ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ ਤੇ ਇਹਦੇ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਇਹ ਲੇਖ ਇਸ ਮੰਤਵ ਨੂੰ ਹੀ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਪਤਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਾਕਮ ਬਣੇ। ਵਪਾਰੀ ਤੋਂ ਹਾਕਮ ਬਣਿਆ ਅੰਗਰੇਜ਼, ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਗਰਮ ਮਸਾਲੇ ਹੀ ਸ਼ਸਤੇ ਭਾਅ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਖਰੀਦ ਕੇ ਲੰਡਨ ਖੜਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਬੰਦ ਸਾਲਾਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਪਟਸਨ ਅਤੇ ਅਸਾਮ ਦੀ ਚਾਹ ਤੇ ਆਣ ਟਿਕੀ। ਆਸਾਮ-ਬੰਗਾਲ (ਸਮੇਤ ਬੰਗਲਾ ਦੇਸ਼) ਦੇ ਦੂਰ-ਦਰਾਡੇ ਪਿੰਡਾਂ-ਫੰਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਸੈਂਕੜੇ ਮਣ ਪਟਸਨ, ਚਾਹ, ਰੇਸ਼ਮ, ਸੰਦਲ ਦੀ ਲਕੜੀ, ਕਾਫੀ, ਪੈਟਰੌਲ ਵਗ਼ੈਰਾ ਵਗ਼ੈਰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਖੜਨ ਵਾਸਤੇ ਕੱਲਕਤੇ ਦੀ ਬੰਦਰ-ਗਾਹਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਿਲੀਗੁੜੀ ਤੀਕ ਰੇਲਾਂ ਦਾ ਜਾਲ ਵਛਾਇਆ ਗਿਆ। ਗੁਹਾਟੀ, ਤਿਨਸੁਕੀਆ, ਤੇਜਪੁਰ, ਸ਼ਿਲਾਂਗ, ਬਰੋਨੀ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸੜਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ। ਗਰਮ ਮਸਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਧੀਆ ਕਿਸਮ ਦੀ ਲਕੜੀ, ਸੁਨੰਹਰੀ ਰੇਸ਼ਮ ਪਟਸਨ, ਚਾਹ ਆਦਿ ਦੇ ਵੀ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਲੰਡਨ ਪੁੱਜਣ ਲਗੇ ਪਰ ਲਾਲਚੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਹਵਾਸ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋਈ। ਬੰਗਾਲ, ਬਿਹਾਰ, ਯੂ.ਪੀ. ਤੋਂ ਵਧਦਿਆਂ-ਵਧਦਿਆਂ ਫਰੇਂਗੀ ਨੇ ਪੰਜ-ਆਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਲ ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਮੋੜੀਆਂ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਜਲੰਧਰ, ਲਹੌਰ, ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ ਵਰਗੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਣਕ-ਕਪਾਹ, ਜੌਂ-ਛੱਲੇ,

ਆਲੂ-ਬਤਾਉਂ, ਕੋਲੇ-ਸੇਬ, ਬਟਮ-ਅਖਰੋਟ ਵੀ ਹਿੰਦੂ-ਸਤਾਨੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਖੋਹ-ਖੋਹ ਕੇ, ਫਰੰਗੀ ਆਪਣੇ ਟੱਬਰਾਂ ਵਾਸਤੇ ਵਲੰਤ ਲੈ ਜਾਂਦੇ। ਕਣਕ, ਕਪਾਹ, ਸ਼ਹਿਦ, ਮੱਖਣ ਸਿਰਫ ਇੰਗਲੈਂਡ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਖੜਦੇ ਸਗੋਂ ਹੋਰਨਾਂ ਯੂਰਪੀਅਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅਗੋਂ ਮਹਿੰਗੇ ਭਾ ਵੇਚ ਛੱਡਦੇ। ਵਪਾਰ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਮੁਨਾਫਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ; ਸਵਾਇਆ, ਡਿਊਚਾ, ਦੁਗਣਾ, ਤਿਗੁਣਾ — ਹਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਮਾਲ ਹੀ ਬਾਹਰ ਭੇਜੀ ਜਾਂਦੇ। ਵਧੇਰੇ, ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਐਕਸਪੋਰਟ ਕਰਨ ਖਾਤਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਲਵੇ, ਮਾਝੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਨਵੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਬਣਾਉਣ ਬਾਬਤ ਸੋਚਿਆ ਤਾਂ ਜੂ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ, ਲਾਇਲਪੁਰ ਦੀਆਂ ਬਾਰਾਂ ਤੋਂ (ਜੰਗਲ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਕੇ) ਵਧੀਆ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਣਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਣ। ਲਾਇਲਪੁਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਕਣਕ ਦੀ ਬਖਲਰੋਟੀ ਗੋਰੇ-ਗੋਰੀਆਂ ਬੜੇ ਸਵਾਦ ਨਾਲ ਖਾਂਦੇ ਸਨ।

* ਨਵੀਆਂ ਦਾ ਜਨਮ *

ਨਵੀਆਂ ਰੇਲਾਂ, ਨਹਿਰਾਂ, ਸੜਕਾਂ ਕਢਣ ਵਾਸਤੇ ਓਵਰਸੀਅਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ, ਸਰਵੇਅਰਾਂ ਅਤੇ ਪਟਵਾਰੀਆਂ-ਕਾਨੂੰਨ ਗੱਦੀ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ। ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲ ਤਾਂ ਓਵਰਸੀਅਰ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਖੇਅੰਤ ਨਹਿਰਾਂ ਬਣਾਉਣ ਖਾਤਰ ਚੋਰ ਸਾਰੇ ਓਵਰਸੀਅਰਾਂ, ਸਰਵੇਅਰਾਂ ਡਰਾਫਸਮੈਨਾਂ (ਨਕਸ਼ਾ ਨਵੀਸਾਂ) ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਲੰਡਨ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਗੋਰੇ ਓਵਰਸੀਅਰਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਭੱਤੀ ਦੇਣੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਸੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਦੇਸੀ ਓਵਰਸੀਅਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਬਾਬਤ ਸਕੀਮ ਬਣਾਈ ਤਾਂ ਜੂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਮਾਮੂਲੀ ਤਨਖਾਹਾਂ ਉਪਰ ਹਿੰਦੀ ਓਵਰਸੀਅਰ ਮਿਲ ਸਕਣ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਤਹਿਤ ਹੀ, ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰੁੜਕੀ-ਇੰਨਜੀਨਰਿੰਗ ਕਾਲਜ ਸੰਨ 1840 ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਪੁਰਾਣੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਲਜ-ਖਾਲਸਾ-ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਇਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਥਾਮਸਨ ਪਾਲੀ-ਟੈਕਨੀਕ ਰੁੜਕੀ ਅਤੇ ਰੂਲ ਪਾਲੀਟੈਕਨੀਕ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਇੰਨਜੀਨਰਿੰਗ ਦੇ ਦੋ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਅਦਾਰੇ ਹਨ।

ਸਮੇਂ ਦੇ ਗੁਜ਼ਰਨ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਰਟਸ ਸਾਇੰਸ ਕਾਲਜ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਦਕਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹੇ ਰੇਲਾਂ, ਸੜਕਾਂ ਨਹਿਰਾਂ, ਸਕੂਲਾਂ, ਹਸਪਤਾਲਾਂ, ਡਿਜਲੀ ਅਤੇ ਬਿਲਡਿੰਗ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਖਾਤਰ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸੀ ਕਲਰਕ ਬਾਬੂ, ਮੁਲਸ਼ੀ, ਸਰਵੇਅਰ, ਮਕੈਨਿਕ, ਪਟਵਾਰੀ, ਅਕਾਊਂਟੈਂਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ। ਸੰਨ 1880-1930 ਦੇ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ

ਵਿਚ ਰੇਲਾਂ-ਸੜਕਾਂ-ਸਕੂਲਾਂ-ਨਹਿਰਾਂ-ਕਾਲਜਾਂ-ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਦੇ ਮਹਿਕਮਿਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਵਿਰਾਸਤ ਥੀਤਾ। ਪਰ ਇਥੇ ਇਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰਨ ਖਾਤਰ ਨਹੀਂ ਆਏ ਸੀ, ਭਾਰਤਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਟਹਿਲ-ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਆਏ ਸਨ। ਰੇਲਾਂ-ਨਹਿਰਾਂ-ਸੜਕਾਂ ਦੇ ਜਾਲ, ਉਹਨਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ 'ਵਧੇਰੇ' ਪੈਦਾਵਾਰ ਕਰਵਾ ਕੇ, 'ਸੋਖਿਆ', ਇੰਗਲੈਂਡ ਪੁਜਦਾ ਕਰਨ ਖਾਤਰ ਵਿਛਾਏ ਸਨ। ਰੇਲਾਂ-ਸੜਕਾਂ ਜ਼ਰੀਏ ਹੀ ਉਹ ਪੁਲੀਸ-ਫੌਜ ਦੂਰ-ਦੁਰੇਡੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ, ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜ ਸਕਦੇ ਹਨ !! ਇਹ ਜਾਲ ਵਿਛਾਉਣ ਖਾਤਰ ਹੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਇੰਨਜੀਨਰਿੰਗ/ਆਰਟ/ਸਾਇੰਸ ਕਾਲਜ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਏ ਸਨ !! ਖੈਰ, ਸਮਾਂ ਗੁਜਰਦਾ ਗਿਆ ਤੇ 1947 ਆ ਪਹੁੰਚਾ। ਲਾਲਕਿਲੇ ਤੇ ਯੂਨਾਨ ਜੈਕ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤਰੰਗਾ ਝੁਲਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ 10-15 ਸਾਲਾਂ ਦੁਰਾਨ ਹੀ ਭਾਖੜਾ ਡੈਮ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਬਣ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ ਵਜੋਂ ਸਦਿਆ ਜਾਣ ਲਗਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਸਦਕਾ ਬਿਜਲੀ-ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਸੈਂਕੜੇ ਕਾਰਖਾਨੇ, ਮਿੱਲਾਂ, ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈਆਂ। ਪਰ 1960 ਟਪਦਿਆਂ ਹੀ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਰਫਤਾਰ ਮਧਮ ਪੈਣ ਲਗੀ ਜੋ ਆਇਸਤਾ-ਆਇਸਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ 1970 ਤੀਕ ਪ੍ਰਾਣ ਛੱਡ ਗਈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਚਾਲ ਜ਼ੂ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਕਰਨ ਲਗੀ, ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ 1955 ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਭਰਿਸ਼ਟਾ-ਚਾਰੀ ਨੇ ਜੜ੍ਹਾਂ ਫੜਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ। ਭਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਨਥਾਪਰਵਰੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਰੰਗ ਵਖਾਉਣ ਲਗੀ। ਸੰਨ 1957 ਦੁਰਾਨ, ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਇੰਤਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਸਲਾਹ ਤੇ (ਉਸ ਵਕਤ ਇਹ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ), ਬਿਨਾਂ-ਵਜ੍ਹਾ, ਕੈਰਲਾ ਦੀ ਦੀ ਨੰਬੇਦਰੀਪਾਦ-ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਡਿਜ਼ਾਇਨ ਕਰਨਾ ਜਵਾਹਰਲਾਲ ਹੋਰਾਂ ਵਲੋਂ ਇੰਦਰਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪਰੋਜੈਕਟ ਕਰਨਾ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਹੀਰੋਇਨ ਬਣਾਉਣਾ ਸੀ।

ਕੁਣਬਾਪਰਵਰੀ ਅਤੇ ਭਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ-ਮੰਤਰੀ ਕੌਰੋਂ ਅਤੇ ਜੰਮੂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਮੁੱਖ-ਮੰਤਰੀ ਬਖਸ਼ੀ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਹੋਰਾਂ ਦੇ 'ਸਪੁਤਰਾਂ' ਦੇ ਨਾਉਂ ਵੀ ਜੁੜਨ ਲਗੇ। ਬਸ ਜਿਉਂ ਹੀ ਭੂਆ-ਭਤੀਜੀ (ਕੁਣਬਾਪਰਵਰੀ ਭਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ) ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈਆਂ, ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਦੁਰਪ੍ਰਬੰਧ ਨੇ ਜਨਮ ਲੈ ਲਿਆ। ਕੁਰੱਪਟ ਮੰਤਰੀ, ਮੁੱਖ-ਮੰਤਰੀ ਆਪਣੇ ਹੇਠ-ਲਿਆਂ ਅਫਸਰਾਂ ਤੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਮਿਲਾ ਕੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਢਵਾ ਸਕਦੇ। ਅਫਰਾਹੀ ਦੀਆਂ

ਵਾਗਾਂ ਢਿਲੀਆਂ ਪੈਣ ਦੀ ਹੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਦੁਰ-ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਦੀ ਕੁੱਖ ਵਿਚ ਅਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਨੌਂ ਮਹੀਨੇ ਵੀ ਨਾ ਟਿਕੀ... ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਪਰ ਕੇਵਲ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿਚ !! ਅਜ ਵੀ ਅਗਰ, ਪੂਰਣ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਸਹਿਤ ਬੀਨਡੈਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਤਮਾਮ ਕਾਗਜ਼ੀ-ਕਾਰਵਾਈ, ਫਾਈਲਾਂ, ਅਖਬਾਰੀ, ਕਿਆਨਾਂ ਆਦਿ ਤੇ ਪਿਛਲੇ 200 ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੁਰਾਨ ਲਗੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਉਪਰ ਟਿਕਾ ਕੇ ਰਖ ਦਈਏ ਤਾਂ ਲੇਖਕ ਦਾਹੜੇ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੀਨਡੈਮ ਤਾਂ ਕੀ, ਫਾਈਲਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਦੀ ਉਚਾਈ ਭਾਂਖੜਾਡੈਮ ਤੋਂ ਵੀ ਉਪਰ ਟੱਪ ਜਾਵੇਗੀ !! ਉਂਜ ਵੇਸੇ ਬੀਨਡੈਮ ਦੀ ਨੀਂਹ ਪੁਟਣ ਵਾਸਤੇ, ਕਹੀ ਦਾ ਆਡਰ ਕਿਸੇ ਲੁਹਾਰ ਨੂੰ ਹਾਲੇ ਤੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ।

ਇਕ ਹੱਥ ਵਿਕਾਸ ਮਨਫੀ ਹੋ ਗਿਆ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਬੀ.ਏ., ਐਮ.ਏ., ਬੀ.ਐਡ., ਐਮ.ਐਡ. ਤੁਰੇ ਹੀ ਆਏ...ਤੁਰੇ ਹੀ ਆਏ, ਜਿਸਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਸੱਲ੍ਹਾਂ-ਸੱਲ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਨੌਜਵਾਨ ਬੱਤੀ-ਬੱਤੀ ਸਾਲ ਦੇ ਹੋ ਜਾਣੇ ਹਨ ਪਰ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਲਭਦੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਦਿਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਾ ਘਰਦੇ ਰਹਿਣ ਨਾ ਘਾਟ ਦੇ - ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੈਰ-ਪੈਰ ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਵਾਇਆ ਜਾਂ ਤਾਂ ਰਿਹਾ ਕਿ ਅਗਰ ਉਹ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਚਲ ਰਹੀ ਚੰਗੀ (ਜਾਂ ਭੈੜੀ) ਪਾਲੇਟਿਕਸ (ਜਾਂ ਪਤੀਨਿੰਗ) ਉਪਰ ਬਿਲਕੁਲ ਕਿੰਤੂ ਪਤੰਤੂ ਨਾ ਕਰਨ...ਸ਼ਾਂਤ ਰਹਿਣ ਤਾਂ ਭਵਿਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਹੈ...ਉਹੀ ਕਲ ਦੇ ਨੈਂਗੂ ਅਤੇ ਗਾਂਧੀ ਹੋਣਗੇ... ਅਗਰ ਨੈਂਗੂ ਗਾਂਧੀ ਨਾ ਵੀ ਬਣੇ ਤਾਂ ਟਾਈਟਲਰ, ਗਰਬੇ, ਧਰਿੰਦਰ ਬਰਮਚਾਰੀ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣ ਜਾਣਗੇ ਮਗਰ ਉਹ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਹੀ ਧਿਆਨ ਰਖਣ... ਕੇਵਲ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ! ਇਸਦੇ ਫਲ ਸਰੂਪ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅਖੌਤੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਡਿਗਰੀਆਂ ਕੱਛੀ ਮਾਰੀ ਅਜ ਦੇ ਘੋਰ ਅੰਧਕਾਰ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਨੌਜਵਾਨ ਆਪਣਾ "ਸੁਨਹਰੀ" ਭਵਿਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਲਾਈ ਬੈਠੇ ਹਨ...

'ਟੋਟਲ ਰੈਵਲੂਸ਼ਨ' ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕਦੋਂ ਦੇ ਖੁਦ ਟੋਟਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ...ਮੁਹਾਰਜੀ ਡੀਸਾਈ ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਲਈ ਨੌਕਰੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਵਾਉਂਦੇ-ਦਵਾਉਂਦੇ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਗਵਾ ਬੈਠੇ ਹਨ...ਵੀਹ ਨੁਕਾਤੀ ਪ੍ਰਗਰਮ ਦਾ ਘੋਰਤੂ ਕਦੋਂ ਦਾ ਵਜ ਚੁਕਾ ਹੈ...'ਗਰੀਬੀ...ਹਟਾਓ' ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੁੰਡ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਿਤੇ "ਭਾਂਡੇ ਕਲੀ...ਕਰਾਓ" ਦਾ ਹੋਕਾ ਦੇਣ ਲਗ ਪਏ ਹਨ, ਪੰਜ ਨੁਕਾਤੀ ਵਾਲਾ ਕਤੂਤਰ ਕਦੋਂ ਦਾ ਫੁਰਹ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਪੰਜ ਲੱਖ ਨੌਕਰੀਆਂ ਵਾਲੀ

ਸਕੀਮ ਕਦੋਂ ਦੀ ਨੁੱਸ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ (ਇਹ ਸਕੀਮ ਸੰਨ 1972 ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਮਗਰੋਂ ਚਲਾਈ ਗਈ ਸੀ 5 ਲੱਖ ਨੌਕਰੀਆਂ ਹਰ ਸਾਲ, ਇਹ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਸੀ।)

* ਭਾਰਤ-ਵਰਸ਼ ਜਾਂ ਬੇਕਾਰ-ਵਰਸ਼...? *

ਭਾਰਤ ਅੰਤੜਾ ਸਾਰ 80 (ਸਫਾ 297 ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਨ 1956 ਤੀਕ, ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਐਵੇਂ ਨਾਂ ਮਾਤਰ ਹੀ ਸੀ। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ (1956-66) ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਪੈਣੇ ਦੇ ਲੱਖ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਜੀ ਦੀ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠਣ ਦੀ ਹੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਨੇ ਵੀ ਭਾਰੀ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ? ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ 14 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਰਾਜਪਾਟ ਦੁਰਾਨ, ਘਟੋ-ਘਟ ਸਤ ਗੁਣਾ ਵਾਧਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੰਨ 1966 ਵਿਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਫਤਰਾਂ ਦੇ ਰਜਿਸਟਰਾਂ ਮੁਤਾਬਕ 25 ਲੱਖ ਦੇ ਕਰੀਬ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਮਨ ਪਰ 1981 ਤੀਕ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧ-ਵਧ ਕੇ 175 ਲੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਟੱਪ ਚੁਕੀ ਹੈ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਐਸਤਨ 10,00,000 ਸਾਲਾਨਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਐਨੀ ਅਬਾਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ - ਜਿੰਨਾਂ ਵਾਧਾ ਸਾਡੀ ਬੇਕਾਰ-ਸੈਨਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦਸ ਲੱਖ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ ਤਾਂ ਐਸਤਨ ਵਾਧਾ ਹੈ, ਅਗਰ ਪਿਛਲੇ ਚੰਗੇ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਤੇ ਝਾਤੀ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਵਾਧਾ 17 ਲੱਖ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ ਦਾ ਬਣਦਾ ਹੈ !! ਇਹ ਗਿਣਤੀ-ਮਿਣਤੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰਾਂ ਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਉਂ 'ਬੇਕਾਰ-ਦਫਤਰਾਂ' ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਵਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਉਂ ਹੀ ਕਿਤੇ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕਰਵਾਏ (ਜਾਂ ਕਰਵਾਏ ਕਈ-ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਕਟਵਾਈ ਬੈਠੇ ਹਨ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਗਿਣਤੀ ਲਈ ਸਰਵੇ ਕਰਨ ਖਾਤਰ ਹੀ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀਆਂ ਮਿਲਣ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਰੱਦ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ। ਹਾਲੇ ਤਾਂ ਰੱਬ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਕਿ 'ਅਜ਼ਾਦ' ਹਿੰਦੋਜਤਾਨ ਵਿਚ 25 ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ 24 ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ (17-23 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦਿਆਂ ਨੂੰ) ਕਦੇ ਕਾਲਜ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਹੀ ਮੌਕਾ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਵਰਨਾ ਹੁਣ ਤੀਕ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਨਾਉਂ ਭਾਰਤ-ਵਰਸ਼ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸ਼ਾਇਦ ਬੇਕਾਰ-ਵਰਸ਼ ਹੀ ਪੈ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ।

* ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਕਿਉਂ...? *

* ਗੋਰੇ ਉਪਯੋਗੀ ਵਿਦਿਆ *

ਸਾਡੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਵਾਤ ਆਰਟਨ ਹੀ ਆਰਟਨ, ਬੀ.ਏ., ਐਮ.ਏ., ਬੀ.ਐਡ., ਐਮ.ਐਡ., ਜੇ. ਬੀ. ਟੀ., ਪੜ੍ਹਾਈ

ਗਦ, ਸਭਾ ਹੇਠਲੇ ਅੰਕੜੇ ਵੇਖੋ :

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਪਧਰ ਤੇ

ਕੁਲ ਕਾਲਜ ਜਾ ਰਹੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ = 30 ਲੱਖ

ਸ਼ੁਧ ਆਰਟਸ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ = 22 ਲੱਖ

ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ, ਮੈਡੀਕਲ, ਐਗਰੀਕਲਚਰ ਅਤੇ

ਤਕਨੀਕੀ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ
(ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨਲ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ) = 1 ਕੁ ਲੱਖ (4 ਲੱਖ)

ਹਾਈ/ਹਾਇਰ ਸਕੈਂਡਰੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ

ਵਿਦਿਆਰਥੀ = ੫

ਆਈ. ਟੀ. ਆਈ. ਵਰਗੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ

ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ = 2 ਲੱਖ
(ਛਾਈ ਫੀ ਸਦੀ)।

ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹਾਈ/ਹਾਇਰ ਸਕੈਂਡਰੀ ਸਕੂਲ
ਤੋਂ ਬੇਤਰੀਕ 50 ਹਜ਼ਾਰ ਹਨ ਮਗਰ ਸਹੀ ਟੈਕਨੀਕਲ
ਵਿਦਿਆ ਦੇਣ ਵਾਲੇ 1 ਹਜ਼ਾਰ ਸਕੂਲ ਵੀ ਨਹੀਂ।

ਪੰਜਾਬ ਪਧਰ ਤੇ :

ਹਾਈ/ਹਾਇਰ ਸਕੈਂਡਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ

ਵਿਦਿਆਰਥੀ = 3 ਲੱਖ

ਆਈ. ਟੀ. ਆਈ. ਵਰਗੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ

ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ = 25 ਹਜ਼ਾਰ (4 ਫੀ ਸਦੀ)।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਾਈ/ਹਾਇਰ ਸਕੈਂਡਰੀ ਸਕੂਲ

ਤੋਂ 2000 ਤੋਂ ਵਧ ਹਨ ਮਗਰ ਸਹੀ ਟੈਕਨੀਕਲ
ਵਿਦਿਆ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ 100 ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ।

ਉਪਰਲੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਗ਼ੌਰ ਨਾਲ ਘੋੜਨ ਤੇ
ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ 10
ਫੀਸਦੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹੀ ਉਪਯੋਗੀ ਟੈਕਨੀਕਲ
ਵਿਦਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ ਦਿਤੀ ਜਾ ਰਹੀ।

ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਘੱਟ ਵਿਕਸਤ ਹੋਏ ਦੇਸ਼ ਵਾਸਤੇ
100 ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਲਿਖਿਆਂ ਪਿਛੇ 9 ਟੈਕਨੀਕਲ ਵਿਦਿਆ
ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਾਲੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਮਗਰ ਇਥੇ ਹੋ
ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ 100 ਵਿਚੋਂ 90 ਗ਼ੌਰ
ਟੈਕਨੀਕਲ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

* ਚਰਾਸੀ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ...? *

ਸੋ ਜਿਥੇ 100 ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਮਗਰ ਕੇਵਲ 10
ਆਰਟਸ ਪੜ੍ਹੇ ਹੀ ਕਾਫੀ ਹੋਣੇ ਸਨ, ਸਾਡੇ 91 ਜਣੇ
ਆਰਟਸ ਪੜ੍ਹੀ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਇਕ ਅਧਾ
ਗੇੜ ਹੀ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਗਏ ਸਗੋਂ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਗੇੜੇ
ਤੇ ਗੇੜੇ.....ਗੇੜੇ ਤੇ ਗੇੜਾ ਉਲਟਾ ਹੀ ਦਈ
ਗਏ ਅਤੇ 84 ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਫਸ ਗਏ। ਹੁਣ

ਚਰਾਸੀ ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ ਵਿਚ ਫਸੀਆਂ ਚੁੱਧਾਂ ਦੀ ਮੁਕਤੀ
ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇਗੀ? ਜਿਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ 1.63,00,000
ਨੌਜਵਾਨ ਬੇਕਾਰੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ
ਹੁਜ਼ਗਾਰ ਦਫਤਰਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹਰੇ ਖੜੇ ਹੋਏ ਹੋਣ ਬੀ. ਏ.
ਐਮ. ਏ. ਪਾਸ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਪਲਾਟੀ, ਅਰਿਸਟੋਟਲ,
ਵਾਸਕੋਡੇਗਾਮਾ.....ਕੋਈ ਵੀ ਤਾਂ ਆ ਕੇ ਬਾਂਹ ਨਹੀਂ
ਹੈ ਫੜਦਾ।

* ਸਹੀ ਉਪਯੋਗੀ ਵਿਦਿਆ ਕਿਹੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ...? *

ਅਸੀਂ ਰੂਸ, ਚੀਨ ਵੀਤਨਾਮ, ਕਿਊਬਾ ਆਦਿ
ਦੀਆਂ ਸਰਹਾਰੀ ਪੌਲੀਟੀਆ ਨਾਲ ਪੂਰਣ ਤੌਰ ਤੇ
ਸਹਿਮਤ ਹੋਇਏ ਜਾਂ ਨਾ ਹੋਈਏ ਮਗਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜ-
ਵਾਦੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਲੋਂ ਉਠਾਏ ਗਏ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਲੱਖ ਹਿਤੈਸ਼ੀ
ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਤਰੀਫ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਬਿਨਾਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਵੇਂ ਵੀ
ਨਹੀਂ ਹੈ ਰਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜਨ ਸਧਾਰਨ ਲਈ ਬਣਾਏ
ਗਏ ਸੰਗਮਰਮਰੀ ਸੈਨੇਟਰੀਆ (ਹਸਪਤਾਲ), ਅਕਾਸ਼-
ਫੂਹਦੇ ਪਣ-ਬਿਜਲੀ ਡੈਮ, 'ਤੇਜ਼ ਰਫਤਾਰ ਚਲਣ
ਵਾਲੀਆਂ ਅੰਡਰਗਰਾਊਂਡ ਰੇਲਾਂ ਅਤੇ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰੇ ਰੇਲਵੇ
ਸਟੇਸ਼ਨ (ਟਿਊਬ ਸਟੇਸ਼ਨ) ਸ੍ਰੋ ਅਫਾਮ ਲਈ ਬੁਢਾਪਾ-
ਪੈਨਸ਼ਨ ਵਰਗੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ
ਭਾਂਦ੍ਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਤੇ ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਜਿਨੀ ਵੀ
ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ ਘਟ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ - ਉਹ ਹੈ
ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਲਾ 'ਵਿਦਿਆਕ੍ਰਮਸ਼ਿਸਟਮ'।

* ਸਮਾਜਵਾਦੀ 'ਸ਼ੁਲਕ' ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ *

ਸੁਰਹਿਦ ਲੇਖਕ, ਉੱਚਕੋਟੀ ਦੇ ਕਲਾਕਾਰ,
ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਆਪਣੇ ਰੂਸੀ ਸਫਰਨਾਮੇ (1965)
ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਅਠਵੀਂ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤੀਕ ਬੱਚੇ 'ਮਾਂ-ਬਾਂਪ ਪਾਸ
ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਠਵੀਂ ਤੀਕ ਦੇ ਸਲੇਬਸ ਵਿਚ ਕੇਵਲ
ਪਾਂਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਰੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਪੜ੍ਹਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
ਇਤਿਹਾਸਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪਹਿਲੂ ਵੀ
ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਬਚੇ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਤਰ 'ਬਾਬਤ ਹੀ ਦਸੇ
ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬੇ-ਮਤਲਬ, ਦੇਸ਼ਾਂ-ਬੇਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ
ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼, ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਅਤੇ ਮਿਡਲ ਲੈਵਿਲ
ਵਿਚ, ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਕਿ ਬੱਚਾ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਮੁਹੰਮਦ ਤੁਗ਼ਲਕ, ਚੀਨ ਦੇ
ਹਿਊਗਸਾਂਗ, ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਲਿੰਕਨ ਦੀ ਲੜਾਕੂ
ਪਤਨੀ ਟੈਂਡ ਬਾਬਤ ਬੇਸ਼ਕ ਨਾ ਜਾਣ ਸਕੇ ਮਗਰ ਉਸਨੂੰ
ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਸੂਬੇ ਉਜ਼ੇਬਕਸਤਾਨ, ਤਾਜਿਕਸਤਾਨ
ਦੇ ਨਦੀਆਂ-ਨਲਿਆਂ ਬਾਬਤ, ਸਮੁੰਦਰਾਂ-ਪਹਾੜਾਂ ਬਾਬਤ,
ਖੰਡਾਂ-ਗੁਫਾਵਾਂ ਬਾਬਤ, ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਅਤੇ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ
ਬਾਬਤ, ਕੌਮੀ ਸ਼ਹਿਦਾ ਬਾਬਤ ਗੌਰਕੀ-ਲੈਨਿਨ ਬਾਬਤ,

ਸਾਡੇ ਦੀ ਬੋਲੀ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਥਾਵਤ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਗਿਆ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਅਠਵੀਂ ਪਾਸ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਬੱਚਾ 13-14 ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ...ਆਪਣਾ ਆਪ ਸੰਭਾਲਣ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਹੁਚੀ ਮੁਤਾਬਕ ਕਿਸੇ ਇਕ ਕਿਤੇ ਬਾਬਤ ਪੂਰਣ-ਵਿਦਿਆ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਾਇਰ ਸਕੈਂਡਰੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਕੋਰਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਇਕ ਟਰੇਡ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਮਾਸਟਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ [ਇਹ ਕਿਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :- ਠਾਂਕੇ ਲਗਾਉਣਾ, ਵੇਲਡਿੰਗ, ਗੈਸ ਵੇਲਡਿੰਗ, ਅਲੈਕਟ੍ਰਿਕ ਵੇਲਡਿੰਗ, ਬਰਾਸ ਸੋਲਡਰਿੰਗ, ਮੋਟਰ ਮਕੈਨਕੀ, ਟਰੈਕ-ਟਰ ਡਰਾਇਵਰੀ, ਟਰੱਕ ਕਲੀਨਰੀਂ ਨਕਸ਼ਾ ਨਵੀਸੀ, ਟਰੇਸਿੰਗ, ਪਟਵਾਰ, ਸਰਵੇਂਗ, ਆਰਕੀਟੈਕਟ, ਇਮਾਰਤ ਸਾਜ਼ੀ, ਪਲੰਥਿੰਗ, ਲੁਹਾਰਾ-ਤਰਖਾਣਾ, ਫੋਟੋ-ਡਰੀ, ਸਮਿੰਥੀ, ਫਿਟਿੰਗ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੰਦ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸ਼ਮੀਨੀ ਪਰਖ, ਟੈਲੀਫੋਨਰ, ਵਾਇਰਲੈਸ, ਅਲੈਕਟਰੋਨਿਕਸ, ਸੈਲ ਬਨਾਉਣੇ, ਬੈਟਰੀਆਂ ਚਾਰਜ ਕਰਨੀਆਂ, ਟਾਇਰ ਟਰੈਡਿੰਗ, ਖਰਾਦ, ਬਾਰ ਬਾਈਡਿੰਗ, ਨਰਸਿੰਗ, ਕੰਮਪਾਉਡਰੀ, ਵੈਦਗੀਰੀ, ਕੈਮਿਸਟ, ਕਾਗਜ਼ ਗੱਤਾ, ਪਲਾਈਵੁਡ, ਮੌਮ-ਬੱਤੀਆਂ, ਫਰਨੀਚਰ ਬਨਾਉਣਾ, ਕਮਰੇ-ਸਜਾਵਟੀ, ਸਾਬਣ, ਖੁਸਬੂਦਾਰ ਤੇਲ, ਰੰਗ-ਰੋਗਨ, ਮਿੱਠਾ-ਸੋਡਾ ਨੀਲਾ, ਬੋਥਾ, ਟੁੱਬ ਪੇਸਟ, ਫਲ-ਫਰੂਟ ਸੰਭਾਲਣਾ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਡੱਬ-ਬੰਦ ਕਰਨ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਬੀਜਨ, ਬਾਗਬਾਨੀ, ਫੁੱਲ-ਬੀਜਣ, ਲਿਫਾਫੇ ਬਨਾਉਣਾ, ਗੱਤੇ ਦੇ ਡੱਬੇ ਬਨਾਉਣਾ, ਕੁਰਸੀਆਂ ਬੁਨਣਾ, ਦਰੀਆਂ ਉਨਣਾ, ਕਸ਼ੀਦਾਕਾਰੀ, ਰਫ਼ੂਗਿਰੀ, ਫੋਟੋਗਰਾਫੀ, ਬਲੂਯਾਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਸਿਨਮੈਗਰਾਫੀ, ਡਰਾਮਾਕਲਾ, ਪਤਰ-ਕਾਰੀ, ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਿਆ, ਇਨਸਟ੍ਰੂਮੈਨਟੇਸ਼ਨ, ਭੇਡਾਂ, ਬੱਕਰੀਆਂ, ਮਹੀਆਂ ਪਾਲਣਾ, ਡੇਰੀ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ, ਮੱਛੀ ਪਾਲਣਾ, ਪੋਲਟਰੀ, ਸੂਰ ਪਾਲਣਾ, ਕਰੋਸਬਰੀਡਿੰਗ ਆਦਿ ਕਢੂਜ਼, ਰਬੜ ਦੇ ਖਿਲੋਣੇ ਬਨਾਉਣਾ, ਹੁਮਾਲ, ਫਰਾਕਾਂ, ਬੂਟ-ਜੂਰਾਬਾਂ ਦਸਤਾਨੇ, ਸਵੈਟਰ ਬਨਾਉਣਾ, ਮੋਟਰ-ਵਾਈਡਿੰਗ, ਟਿਊਬਵੈਲ ਬੋਰਿੰਗ, ਕੋਨਸਟਰਕਸ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਬਾਬਤ, ਕਤਾਣਾ, ਬੁਨਣਾ, ਸ਼ਿਲਾਈ-ਕਢਾਈ, ਸਟੈਨੋਗਰਾਫੀ, ਟਾਈਪਿੰਗ, ਪੇਂਟਿੰਗ, ਸਕਲਪਚਰ (ਬੁੱਤ-ਤਰਾਸ਼ੀ) ਹੋਟਲੀਅਰ ਸਟਿੰਸ, ਘੜੀਆਂ ਮੁਰੰਮਤ, ਸਾਈਕਲ, ਪੱਖੇ, ਮਸ਼ੀਨਾ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਨੀਆਂ ਆਦਿ 2]

* ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਖਰਚਾ *

ਇਸ ਤਿੰਨ ਸਾਲੇ ਕਿਤਾ - ਕੋਰਸ ਦਾ ਤਮਾਮ ਖਰਚਾ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਪਲਿਉਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇ-ਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਹੋਸਟਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਾਇਸ਼ ਹੀ ਮੁਫਤ

ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸਗੋਂ ਰੋਟੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਰਚਾ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫੀਸਾਂ ਆਦਿ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਕਾਪੀਆਂ-ਕਿਤਾਬਾਂ-ਪੈਨਸਲਾਂ-ਰੰਗ ਸਭ ਕਾਲਜੋਂ ਮੁਫਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਘੁਮਣ-ਫਿਰਨ ਲਈ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਹੀ ਬੱਸਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇਬ-ਖਰਚੇ ਲਈ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ 30 ਰੁਪਏ ਦੇ ਕਰੀਬ ਮਹਾਵਾਰ (1965) ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਕੋਰਸ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਤੇ ਲੜਕਾ 16-18 ਸਾਲ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਗਰ ਉਹ ਹੋਰ ਅਗੇ ਪੜ੍ਹਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਹਾਇਰ ਸਟੇਂਡੀ ਵਾਸਤੇ ਕਿਸੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾਖਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਗਰ ਅਗੇ ਨਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਨੌਕਰੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਨੌਕਰੀ ਤੇ ਲਗ ਜਾਂਦੇ, ਹਨ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਵਿਚ 5 ਫੀ ਸਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਕਟਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਖਰਚਾ ਵਾਪਸ ਲੈ ਕੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ-ਡੈਣ ਭਰਾਵਾਂ ਉਪਰ ਵੀ ਖਰਚਿਆ ਜਾ ਸਕੇ.....!! ਹਾਇਰ ਸਕੈਂਡਰੀ ਵਿਦਿਆ ਦੁਰਾਨ ਹੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ (ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ) ਅਤੇ ਰੂਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਆਰਥਕ, ਸਮਾਜਕ, ਸਿਆਸੀ ਹਾਲਤਾਂ ਬਾਬਤ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ, ਕਿੱਤਾ-ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੀ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਟੇਜ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਾਲ ਕੋਮੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਸਿਖਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਇਤਿਹਾਸਕ, ਆਰਥਕ, ਭੂਗੋਲਕ, ਸਾਇੰਸੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ, ਕਲਚਰਲ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਬਾਬਤ, ਵਿਸਤਾਰ ਪੂਰਵਕ, ਕੇਵਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਧਰ ਤੇ ਹੀ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

* ਨਤੀਜੇ *

ਪਰੋਡਕਸ਼ਨ-ਓਰੀਐਂਟੇਡ (ਪੈਦਾਵਾਰ-ਕੇਂਦ੍ਰਤ ਵਿਦਿਆ ਸਦਕਾ ਬੇਰੁਜਗਾਰੀ ਹੀ ਅਲੋਪ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸਗੋਂ ਪੈਦਾਵਾਰ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹੇ ਦੁਗਣੀ-ਗਤ ਚੋਗਣੀ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ...? ਕੌਮ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮੁਲਕ ਤਰੱਕੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਮਾਂ ਬਾਪ ਤੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਣਦੇ। ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਬੇਕਾਰ-ਦਫਤਰਾਂ' ਦੇ ਚੱਕਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਟਣੇ ਪੈਂਦੇ। ਸ਼ਿਫਾਰਸ਼-ਵੱਢੀਆਂ ਦੀ ਨੋਬਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਕਿਸੇ ਇਕ ਹੁਨਰ ਵਿਚ ਮਹਾਰਤ (ਮਾਸਟਰੀ) ਹੋਣ ਕਾਰਣ, ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਘ ਹੁੰਦੀ ਹੈ...ਕੁਝ ਪੁਰਾਣਾ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਘ ਕੁਝ ਨਵਾਂ

ਉਸਾਰਨ ਦੀ ਤਾਂਘ... ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਫਰੱਸਟਰੇਸ਼ਨ (ਮਾਯੂਸੀ) ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਹੁੰਦੀ।

ਅਜ ਹਰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਪਰੀਵਾਰ ਵਿਚ ਧੀ-ਭੈਣ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਨਾ ਇਕ ਸਮੱਸਿਆ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਲੜਕੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਯੋਗ ਬਰਸਰੇ-ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਲੜਕੇ ਨਹੀਂ ਹਨ ਮਿਲਦੇ! ਘਟ ਨੌਕਰੀ ਸ਼ੁਦਾ ਲੜਕੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਜੋ ਨੌਕਰੀਆਂ ਤੇ ਲਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ — ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਡਿਮਾਂਡ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ.....ਲੜਕੇ ਵਾਲੇ ਲਾਲਚੀ ਪਰਵਾਰ ਹੁੱਜਤਾ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ.....ਮਾਂਬਾਪ, ਭੈਣ-ਭਰਾ, ਧੀ-ਭੈਣ ਲਈ ਯੋਗ ਅਤੇ ਸਾਫ਼ ਲੜਕਾ ਲਭਣ ਲਈ ਮਾਰੇ-ਮਾਰੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ.....ਧੀਆਂ-ਭੈਣਾਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਜਵਾਨ ਹੋ ਕੇ, ਮੁਰਝਾਉਣ ਲਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਾਲੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿਚ ਪੌਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਣ ਲਗਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮਾਯੂਸ ਮਾਂ-ਭਾਪ ਦੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ...? ਕਾਰਨ...?

ਕਾਰਨ ਇਕੋ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ! ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਲੜਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵੇਲੀ ਹੋਈ ਭਿਆਨਕ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ।

ਪਰ ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਬਾਪ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸ ਦੀ ਧੀ ਦੇ ਵਾਲ ਚਿੱਟੇ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਨੌਬਤ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ...ਕਿਸੇ ਵੀਰ ਨੂੰ ਭੈਣ ਲਈ ਸੁਹਾਗਾ ਲਭਣ ਖਾਤਰ ਟੱਕੇ-ਟੱਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਹੁੱਜਤਾਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕਰਨੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ...ਦਾਜ਼ ਦੇ ਲਾਲਚੀਆਂ ਹੱਥੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਕਿਸੇ ਧੀ-ਭੈਣ ਨੂੰ ਆਤਮ ਘਾਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ...ਉਥੇ ਕਦੇ ਸਟੋਪ ਨਹੀਂ ਫਟਦੇ — ਅਜਿਹੇ ਸਟੋਪ ਜੋ ਫਟਨ ਵਕਤ ਕੇਵਲ ਘਰ ਦੀ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਹੀ ਜਲਾ ਮਾਰਦੇ ਹੋਣ...।

ਸਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕਿੱਤਾ-ਵਿਦਿਆ ਵਲ ਧਿਆਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਦਿੰਦੀ?

ਗਰੀਬੀ ਹਟਾਊ ਸਰਕਾਰ, ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਵਿਦਿਆ ਬਾਬਤ ਕਿਨੀ ਕੁ ਗੰਭੀਰ ਹੈ — ਉਹ ਹੇਠਲਿਆਂ ਅੰਕੜਿਆਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ...।

ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ, ਕਿਸ ਕਿਸ ਨੇਤਾ ਨੇ ਕਿਨੀ-ਕਿਨੀ ਵੇਰ੍ਹਾਂ ਵਿਦਿਅਕ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਬਦਲਨ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ:—

ਭਾਰਤ ਦੇ ਤਾਮਸ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀਆਂ।

ਅਤੇ ਉਪ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀਆਂ 760 ਵੇਰ੍ਹਾਂ
ਦੇਸ਼ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਸਾਬਕਾ ਕਾਂਗਰਸੀ 500 ਵੇਰ੍ਹਾਂ
ਪ੍ਰਧਾਨ-ਮੰਤਰੀਆਂ
ਕੰਮ ਚਲਾਊ ਕਾਂਗਰਸੀ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੇ 3 ਵੇਰ੍ਹਾਂ

ਮੁਰਾਰਜੀ ਡੀਸਾਈ 30 ਵੇਰ੍ਹਾਂ
ਚੌਧਰੀ ਚਰਨ ਸਿੰਘ 7 ਵੇਰ੍ਹਾਂ
ਪੰਜਾ ਉਪ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀਆਂ 25 ਵੇਰ੍ਹਾਂ
ਕੇਂਦਰੀ ਵਿੱਦਿਆ ਮੰਤਰੀਆਂ 2100 ਵੇਰ੍ਹਾਂ
ਹੋਰ ਕੈਬਨਟ ਮੰਤਰੀਆਂ 7400 ਵੇਰ੍ਹਾਂ
ਮੁੱਖ-ਮੰਤਰੀਆਂ, ਗਵਰਨਰਾਂ
ਮੁੱਖ-ਸਕੱਤਰਾਂ, ਉਪ ਸਕੱਤਰਾਂ ਆਦਿ 2
(34 ਸਾਲਾਂ ਦੁਰਾਨ) ਕੁੱਲ 10815 ਵੇਰ੍ਹਾਂ

ਨੋਟ : ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਅੰਕੜੇ ਸੰਨ 1972 ਤੀਕ ਦੇ ਹੀ ਹਨ। ਇਹ ਅੰਕੜੇ 2-3 ਪੰਜਾਬੀ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ 73-74 ਦੁਰਾਨ ਛਪੇ ਸਨ। ਵਧ-ਵਧ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਇਕ ਰਿਸਰਚ (ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ. ਚੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ) ਨੇ ਇਹ ਅੰਕੜੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਸਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਅੰਕੜਿਆਂ ਮੁਤਾਬਕ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਬਦਲਨ ਵਾਸਤੇ ਭਾਵੇਂ ਸਾਡੇ ਮੰਤਰੀਆਂ-ਮੁੱਖ-ਮੰਤਰੀਆਂ-ਪ੍ਰਧਾਨ-ਮੰਤਰੀਆਂ ਆਦਿ ਨੇ ਗਿਆਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਵੇਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਪਰਨਾਲਾ ਉਥੇ ਦਾ ਉਥੇ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ।

* ਵਿਦਿਆ ਵਿਚਾਰੀ ਪਰ ਬੇਸਹਾਰੀ...? *

ਵਿਦਿਆ ਵਰਗੇ ਮਹਿਕਮੇ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਪਛਾੜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੰਤਰੀਆਂ, ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀਆਂ (ਸਮੇਤ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਗਾਂਧੀ) ਦੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਤਾਂ ਦੂਨ ਸਕੂਲ (ਡੇਹਰਾਦੂਨ), ਵਿਸ਼ਵਕਾਟੇਜ (ਸ਼ਿਮਲਾ), ਸਨਾਵਰ ਸਕੂਲ (ਕਸੋਲੀ), ਯਾਦਵਿੰਦਰਾ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ (ਪਟਿਆਲਾ) ਵਰਗੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਉੱਚ ਅਫਸਰਸ਼ਾਹੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਕਾਨਵੇਂਟਾਂ ਵਿਚ ਭੇਜਦੀ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ ਬੱਚੇ ਦਾ ਖਰਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਵੀ ਯਾਦ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਣ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਉਪਰ ਸਰਕਾਰ ਇਕ ਆਨਾ ਰੋਜ਼ ਦਾ ਖਰਚਣ ਲਗਿਆਂ ਵੀ ਮਿੱਟਦੀ ਹੈ ਜੋ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਅੰਕੜਿਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ —

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਭਰ ਦੇ ਸਾਢੇ 6 ਲੱਖ ਸਕੂਲਾਂ, ਸਾਢੇ 4 ਹਜ਼ਾਰ ਕਾਲਜਾਂ, 106 ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਦਸ ਕਰੋੜ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਖਾਸ ਬੇਹਤਰੀ ਵਾਸਤੇ 1974-78 ਦੇ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਦੁਰਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਖਰਚਾ 799 ਕਰੋੜ ਬਣਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਚਾਰ-ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੇਸ਼ੀਆਈ ਖੇਡਾਂ ਉਪਰ ਹੀ 800 ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਵਧ ਖਰਚਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਹ ਖੇਡਾਂ ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ 75 ਫੀ ਸਦੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਲੱਖਪਤੀ ਹੀ ਹੋਣਗੇ। ਅਗਰ ਇਹ 800 ਕਰੋੜ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਜਾਂ ਖੇਡਾਂ ਤੇ ਹੀ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁਖ ਨਾ ਹੁੰਦਾ, ਇਹਨਾਂ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਬਜਟ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਰਾਜ ਦੌਰਾਨ ਸਿਰਫ 20 ਕਰੋੜ ਦਾ ਸੀ। ਸੱਚ ਪੁਛੋ ਤਾਂ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਤੇ ਸਹੀ ਮਾਇਨਿਆਂ ਵਿਚ 8 ਕਰੋੜ ਵੀ ਖਰਚ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ। ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜੀ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਹੀ, ਸ਼ੁਕਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਜਟ 20 ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ 800 ਕਰੋੜ ਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਸੇ ਖਰਚੇ ਵਿਚੋਂ 16 ਵਡੇ ਵਡੇ ਹੋਟਲ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਉਸਾਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ...?

ਜ਼ਰਾ ਬੱਜਟ ਵਿਚ 'ਦਸ ਕਰੋੜ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਖਾਤਰ ਰਖੀ ਗਈ ਵਿਕੇਸ਼ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਵਲ ਵੀ ਝਾਤੀ ਮਾਰ ਲਓ।

ਸਾਲ 1974-78

ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਜੋ ਰਖੀ ਗਈ 257 ਕਰੋੜ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ
ਅਸਲ ਵਿਚ ਜੋ ਖਤਰਿਆ ਗਿਆ 200 ਕਰੋੜ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ

200 ਕਰੋੜ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਦਸ ਕਰੋੜ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ 20 ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਪੰਜ ਪੈਸੇ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ ਬੇਠਦਾ ਹੈ। ਡੀਂਗਾਂ ਭਾਵੇਂ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਆਰੀਆਭੱਟ ਉਪ-ਗ੍ਰਹਿ ਛੱਡਣ ਦੀਆਂ ਮਾਰੀਏ ਪਰ ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਵਿਦਿਆ ਅਸੀਂ ਇਕ ਪੰਜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੀ ਖਰਚ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸੱਤਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਮਗਰ ਇਕ ਬੱਚਾ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਤ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਘਟੇ ਘੱਟ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆਂ ਸਾਲਾਨਾ ਟੈਕਸ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਬੇਹਤਰੀ ਲਈ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਫ 20 ਰੁਪਏ ਖਰਚੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਭਾਵ ਸਿਰਫ 2 ਫੀ ਸਦੀ। ਇਹ ਅੰਕੜੇ ਹੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕਿੰਨੀ ਲੋਕ ਹਿਤਸ਼ੀ ਹੈ।

* ਮਾਸੂਮਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਬਖਸ਼ ਦਿਉ *

ਹੋਰ ਤੇ ਹੋਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਗਰ ਕਟੌਤੀ ਵੀ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਫੰਡ ਵਿਚੋਂ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰੋ - ਪੁਲੀਸ ਲਈ ਖਰੀਦੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਟੇਨਗਨਾਂ, ਬਰੇਨਗਨਾਂ, ਵਾਇਰਲੈਸਾਂ, ਬਖਤਰ-ਬੰਦ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰੋ - ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਰੱਖੇ ਫੰਡ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਟੌਤੀ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਸ਼ਰਮ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਪਰ 257 ਕਰੋੜ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵੀ 200 ਕਰੋੜ ਹੀ

ਖਰਚੇ ਗਏ ਹਨ! ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਅਗੇ ਨਾਲੋਂ ਤਿਗਣਾ ਅਨਾਜ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਚੌਗੁਣਾ ਕੋਲਾ, ਪੰਜ ਗੁਣਾ ਘਿਉ, ਛੇ ਗੁਣਾ ਖੰਡ, ਪੰਜ ਸੌ ਗੁਣਾ ਮਸ਼ੀਨੀ ਸੰਦ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾਡੀ (?) ਸਰਕਾਰ ਵਿਦਿਅਕ-ਬੱਜਟ ਨੂੰ ਹਰ ਸਾਲ ਯੋਜਨਾ ਵਿਚ ਹੀ ਰਗੜਾ ਲਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਬੱਜਟ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ (ਕਿਤਾਬ ਦਿੰਤੀਆ -

80 ਸਫ਼ਾ 204)

ਸਾਲ	ਵਿਦਿਆ ਉਪਰ ਬਜਟ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਖਰਚਾ
ਤੀਸਰੀ ਯੋਜਨਾ	6.9
1966-69	4.6
1969-74	5.0
1974-75	2.8
1975-76	2.9
1976-77	4.2
1977-78	4.4
1978-79	3.6
1979-80	2.2

ਪੰਡਿਤ ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਵਿਚ ਬਜਟ ਦਾ ਲਗ-ਪਗ 7 ਫੀ ਸਦੀ ਹਿੱਸਾ ਵਿਦਿਆ ਉਪਰ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ ਗਰੀਬ ਹਿਤਸ਼ੀ ਇੰਦਰਾ ਦੇਵੀ ਨੇ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠਦਿਆਂ ਹੀ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਵਾਸਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗਰਦਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਜਾ ਸਿੱਧਾ ਹੱਥ ਪਾਇਆ। ਬਜਟ 6.9 ਫੀ ਸਦੀ ਤੋਂ ਕੱਟ ਕੇ ਸਿੱਧਾ 4.6 ਫੀ ਸਦੀ ਕਰ ਦਿਤਾ - ਕੇਵਲ 33 ਫੀ ਸਦੀ ਕਟੌਤੀ!! ਨਾ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣ।.....

ਅਸੀਂ ਵੀ ਸੋਚੀਏ, ਹਰ ਨਵਾਂ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਬਣਨ ਨਾਲ ਨਵੀਆਂ ਏਅਰ ਕੰਡੀਸ਼ਨਡ ਕਾਰਾਂ, ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼, ਫਲੋਟਿੰਗ ਰੈਸਟੂਰੈਂਟਾਂ ਲਈ ਪੈਸਾ ਕਿਥੋਂ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ? ਲਗ ਗਿਆ ਜੇ ਨਾ ਪਤਾ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਬੱਜਟ ਤੇ ਕੱਟ ਲੱਗ ਕੇ ਪੈਸਾ ਕਿਧਰ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ...?

ਜੇ ਹਾਲੇ ਵੀ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਇਕ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠਾ ਹਾਲ ਸੁਣੋ -

* ਰੈਸਟ ਹਾਊਸ ਬਨਾਮ ਕਬੂਤਰਖਾਨਾ *

ਇਹ ਸੰਨ 1977-78 ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ! ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਖੇ ਨਾਭਾ ਚੁੰਗੀ ਨਜ਼ਦੀਕ ਐਲ.ਐਲ.ਬੀ. ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਕਲਾਸ ਪੜ੍ਹਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਲਾਲ ਰੰਗੀ ਇਮਾਰਤ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ! ਇਮਾਰਤ ਜੋ ਪੰਜਾਹ ਕੁ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਵਕਤ ਦੀ ਕਹਿੰਦੀ

ਕਹਾਉਂਦੀ ਇਮਾਰਤ ਹੋਵੇਗੀ ਮਗਰ 1977-78 ਡੀਕ ਉਸ ਵਾਲਾ ਘੋਰਤੂ ਵਜ਼ ਦੁਕਾ ਸੀ। ਡਿਸਟੈਂਪਰ-ਰੋਗਨ ਤਾਂ ਦੂਰ ਰਿਹਾ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਕਲੀ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ — ਬਾਰੀਆਂ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਵਲੋਂ ਢੁੱਲੀ, ਏਅਰ ਕੰਡੀਸ਼ਨਡ ਸੀ — ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਗਰਮ — ਸਰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਸਰਦ। ਕੁਰਸੀਆਂ ਪਰੋਫੈਸਰ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ! ਖੈਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਕਾਲਜ ਬਿਲਡਿੰਗ ਦੇ ਕਲਿਆਨ ਕਰਨ ਬਾਬਤ ਮਤਾ ਪਕਾਇਆ — ਬੇਨਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਅਰਜ਼ੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ — ਹੜਤਾਲਾਂ ਹੋਈਆਂ — ਮੁਜਾਹਰੇ ਹੋਏ — ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਹੋਏ (ਗੋਲੀ ਤੇ ਗੱਲੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜੁਡੀਸ਼ਲ ਇੰਨਕੁਆਰੀ ਦੀ ਨੌਬਤ ਆਉਂਦੀ ਆਉਂਦੀ ਰਹਿ ਗਈ) — ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਗੱਲ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਰੋਡਵੇਜ਼ ਬਲਾਕ ਕਰਕੇ, ਹਮਾਤੜਾਂ ਡਰਾ-ਵਰਾਂ ਨਾਲ, ਅਤੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ (ਸਿਪਾਹੀਆਂ) ਨਾਲ ਉਲਝਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਆਪਣਾ ਕੇਸ ਲੋਕ-ਤਰਹਿਰੀ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਪਟਿਆਲਵੀਆਂ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਬੂਤਰਖਾਨੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ — ਉਹਨਾਂ ਥਾਂ ਥਾਂ ਲਿਖਿਆ ਕਬੂਤਰਖਾਨਾ ਬੰਦ-ਕਰੋ — ਕਲਾਸਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੋ! ਅਸੀਂ, ਇਨਸਾਨ ਹਾਂ — ਕਾਂ-ਚਿੜੀਆਂ ਨਹੀਂ!!

ਮਗਰ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਗਜ਼ਟਿਡ ਅਫਸਰਾਂ ਵਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਕੌਲ — ਸੂਬਾ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਕੌਲ — ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਖਾਤਰ ਫੰਡ ਕਿਥੇ ਸਨ? ਵਕਤ ਪੈਣ ਤੇ ਗੱਲ ਰਫ਼ਾ ਦਫ਼ਾ ਹੋ ਗਈ — ਕਲਾਸਾਂ ਲਾਉਣ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੰਜ ਕੁ ਮੀਲਾਂ ਤੇ ਬਣੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ!

ਯੁੱਗ ਬਦਲਿਆ, ਮੁੜ ਧਰਿੰਦਰ ਬਰੁਮਚਾਰੀ ਦਾ ਰਾਜ ਆਇਆ।

ਖ਼ਾਲੀ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਸੁਣਾਈ ਹੋਈ! ਸੰਗ-ਮਰਮਰੀ ਪੱਥਰ ਆਏ — ਕਾਲੇ ਕਾਲੇ ਕੰਮੀਤੀ ਪੱਥਰ ਕੱਟੇ ਤੋਂ ਆਏ — ਚਮਕੀਲੀਆਂ ਟਾਈਲਾਂ ਬੰਬੇ ਤੋਂ ਆਈਆਂ — ਕਲੀ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਡਿਸਟੈਂਪਰ ਹੋਇਆ — ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਉਸਰੀ — ਮੀਨਾ ਕਾਰੀ ਹੋਈ — ਬਾਗ਼ ਬਗੀਚੇ ਬਣ ਗਏ — ਦਰੀਆਂ ਗਲੀਚੇ ਵਿਛ ਗਏ — ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਸੌਫ਼ੇ ਡੱਠ ਗਏ! ਢਾਈ ਹਜ਼ਾਰ ਖ਼ਰਚ ਬਾਹਰੀ ਬੋਰਡ ਬਣ ਗਿਆ ਜਿਸ ਉਪਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ — **P. W. D. Rest House** ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਇਕ ਅੱਧੀ ਵੇਰਾਂ ਉਥੇ ਚੀਫ਼ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਕੇ ਠਹਿਰਦੇ ਹਨ — ਵਰ੍ਹੇ-ਛਿਮਾਹੀ ਮੰਤਰੀ, ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ, ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰੀ ਵੀ —

ਠੀਕ ਹੀ ਕਿਸੇ ਕਿਹਾ ਹੈ — ਵਿਦਿਆ ਵਿਚਾਰੀ ਤੇ ਬੇ-ਸਹਾਰੀ।

* ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੇ ਹੋਰ ਮੁੱਖ ਕਾਰਣ *

ਗ਼ਲਤ ਵਿਦਿਆ ਪਾਲਸੀ, ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਮੱਠੀ ਦਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ਲੋਕ ਦੁਸ਼ਮਣ ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ ਦਾ ਬੋਲ ਬਾਲਾ! ਅਜ ਹਰ ਜਣੇ ਖਣੇ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕੰਮਪਿਊਟਰ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣੋਗੇ — ਕੰਮਪਿਊਟਰ ਇਹ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕੰਮਪਿਊਟਰ ਉਹ ਕਰਦੇ ਹਨ — ਪਰ ਜੋ ਕੰਮਪਿਊਟਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹਨ — ਉਸ ਦਾ ਖ਼ੁਦ ਇੰਜੀਨੀਅਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ! ਕੰਮਪਿਊਟਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੰਜੀਨੀਅਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਟੈਕਨੀਚੀ ਬਾਦਰ ਕਰਦੇ ਹਨ —? ਇਕ ਕੰਮ-ਪਿਊਟਰ — ਪੰਜ ਸੌ ਟੈਕਨੀਸ਼ੀਅਨਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ — ਹਜ਼ਾਰ ਕਲਰਕਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਮੱਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪਰੈਕਟਿਸ ਵਿਚ ਅਜ ਕੰਪਿਊਟਰ ਖ਼ਰੀਦਣੇ, ਕੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ, ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ, ਇੰਜੀਨੀਅਰਾਂ, ਟੈਕਨੀਸ਼ੀਅਨਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ..?

ਇਕ ਕੰਮਪਿਊਟਰ ਮਸ਼ੀਨ 6 ਕਰੜ ਤੋਂ ਘੱਟ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਆਉਂਦੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਰਖਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਖ਼ਾਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਏਅਰ ਕੰਡੀਸ਼ਨਡ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਹ ਲੱਖ ਸਾਲਾਨਾ ਉਸ ਦਾ ਚਲਨ-ਖ਼ਰਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਛੇ ਆਂ ਸਾਲਾਂ ਮਗਰੋਂ ਕੰਮਪਿਊਟਰ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਬਦਲਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਰੜ — ਦੋ ਕਰੜ ਖ਼ਰਚ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਬਦਲਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਦਸੋ ਕਿ ਇਹ ਕਿਨਾਂ ਕੁ ਸਾਡੇ ਹਿੱਤ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ.....? ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਇੰਜੀਨੀਅਰਾਂ ਦੀ ਛੇ ਆਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਉਸ ਤੋਂ ਅਧੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਣੇਗੀ! ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਜ਼੍ਹੇ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਕੰਮਪਿਊਟਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੱਖ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਕਰਦਾ...? ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਡੀਜ਼ਾਈਨ/ਸਵਾਲ ਉਸ ਤੋਂ ਕਢਵਾਉਣਾ ਹੋਵੇ — ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਸਵਾਲ/ਡੀਜ਼ਾਈਨ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਹੱਲ ਕਰਕੇ ਉਸ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਬੇਤੱਕ ਜਿੰਨੇ ਮਰਜ਼ੀ ਉਹੋ ਜਿਹੇ ਡੀਜ਼ਾਈਨ ਕਰਵਾਈ ਜਾਉ।

ਪਰ ਇਥੇ ਇਹ ਯਾਦ ਰਖਿਆ ਜਾਏ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਮਸ਼ੀਨ ਚਾਹੇ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਮਾਡਰਨ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਇੰਨ-ਸਾਨ ਤੋਂ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਹੋਂਦਕਦੀ ਫ਼ਿਉਂਕਿ ਉਸ ਮਸ਼ੀਨ ਦਾ ਡੀਜ਼ਾਈਨ ਵੀ ਤਾਂ ਆਦਮੀ ਨੇ ਖ਼ੁਦ ਆਪ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਲਕੱਤੇ ਦਾ 60-70 ਸਾਲ ਪੁਰਾਣਾ ਹਾਵੜਾ ਪੁਲ ਕਿਸ ਕੰਮਪਿਊਟਰ ਨੇ ਬਣਾਇਆ

ਸੀ.....? ਦਿੱਲੀ ਯਮੁਨਾ ਪੁਲ ਦਾ ਡੀਜ਼ਾਈਨ ਕਿਹੜੇ ਕੰਮਪਿਊਟਰ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ.....? ਕੁਤਬ ਦੀ ਲਾਟ, ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ, ਯਮੁਨਾ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤਾਜ ਮਹੱਲ, ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹਰਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੁਨੈਹਰੀ ਇਮਾਰਤ ਦਾ ਡੀਜ਼ਾਈਨ ਖੁਦ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤੇ ਸਨ ?

ਫਿਰ ਸਾਡੇ ਕੰਮਪਿਊਟਰ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਕਿਉਂ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ...?

ਤਾਂ ਜੁ ਅਸੀਂ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਹੋਟਲਾਂ ਦੀਆਂ 25-25 ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਦਾ ਡੀਜ਼ਾਈਨ ਤੁਰੰਤ ਕਰ ਸਕੀਏ — ਕਾਰਖਾਨੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਪਰੋਡਕਸ਼ਨ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਤੁਰੰਤ ਕਰ ਸਕੀਏ — ਲੋਕ-ਪੱਖੀ ਲੇਖਕਾਂ, ਕਲਾਕਾਰਾਂ, ਨੇਤਾਵਾਂ, ਦੀਆਂ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀਆਂ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਰਿਕਾਰਡ ਰਖ ਸਕੀਏ ਜੋ ਬਟਨ ਨੱਪਦਿਆਂ ਹੀ ਫੱਟ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕੇ ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਲੇਖਕ ਦੇ ਘਰ ਕੌਣ ਕੌਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਆਖ਼ਿਰੀ ਗੱਲ, ਇੰਜੀਨੀਅਰਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਖਰਚ ਕਰੀਏ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਜਾਂ ਕੇ ਕਰਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਜੰਮਣ ਬਾਬਤ ਵੀ ਕੰਮਪਿਊਟਰ ਹੀ ਨਸੀਹਤਾਂ ਕਰਿਆ ਕਰਨਗੇ ! ਅਮਰੀਕਾ, ਇੰਗਲੈਂਡ, ਪੱਛਮੀ ਜਰਮਨੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਟੈਕਨੀਕਲ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਅਦਾਰੇ ਖੋਲ੍ਹ ਰਖੇ ਹਨ (ਆਈ. ਆਈ. ਟੀ. ਮਦਰਾਸ ਦੀ ਪੱਛਮੀ ਜਰਮਨੀ ਮਦਤ ਕਰਦਾ ਹੈ) ਤਾਂ ਜੁ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੀ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਵਿਦਿਆ ਦਿਤੀ ਜਾ ਸਕੇ ਤਾਂ ਜੁ ਯੂਰਪੀਅਨਾਂ ਦੇ ਕੰਮਪਿਊਟਰ ਵਕਾਉਣ ਲਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਣ ?

* ਕੰਬਾਈਨ ਹਾਰਵੇਸਟਰ *

ਇਕ ਕਣਕ ਕੱਟਣ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨ ਪੰਜ ਲੱਖ ਦੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਢਾਈ ਸੌ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕਰੀਬ ਇਕ ਕਿੱਲਾ ਕੱਟਣ ਦਾ ਜ਼ਮੀਂਦਾਰ ਕੋਲੋਂ ਲੈ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਢਾਈ ਸੌ ਦੀ ਤੁੜੀ ਦਾ ਉਹ ਬੋਲੋ ਰਾਮ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਅਗਰ ਚਾਰ ਭਈਏ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਹੋਂ ਕਿੱਲਾ ਉਹ ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਕੱਟ ਦੇਣਗੇ। ਸੰਭਲਾਈ, ਫੜਾਈ (ਬਰੈਸਿੰਗ) ਦਾ ਖਰਚਾ ਪਾ ਲਾ ਕੇ, ਕੁਲ ਖਰਚਾ ਕਿਵੇਂ ਵੀ ਢਾਈ ਸੌ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਟੱਪੇਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਸ਼ੀਨ ਕਿਸਾਨ ਨੂੰ ਦੁੱਗਣੀ ਮਹਿੰਗੀ ਪਈ — ਮਜ਼ਦੂਰ, ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਗਏ। ਛਾਇਦਾ ਕੌਣ ਉਠਾ ਗਿਆ...?

ਤੁਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮਸ਼ੀਨ ਦੋ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿਚ ਕਿੱਲਾ ਪਸੇ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ — ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿੱਲੇ ਦੇ 12 ਕਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ 24 ਭਈਏ ਬਿਠਾ ਕੇ

ਦੋਨਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਵਾ ਦਿਉ। ਵੇਖਣਾ ਫਿਰ ਕਿੱਲਾ ਜੋ ਇਕ ਘੰਟੇ ਵਿਚ ਕੱਟ ਕੇ ਨਾ ਰਖ ਦੇਣ ?

ਤੁਸੀਂ ਕਹੋਗੇ, ਲੇਬਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਜ਼ਿੰਮੇ-ਦਾਰਾਂ ਲਈ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਤਸੀਲ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਕ-ਇਕ ਮਾਈਗਰੇਟਰੀ ਲੇਬਰ ਅਫਸਰ ਲਾ ਦਿਉ ਜਿਸ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਹੋਵੇ ਹਰ ਪਿੰਡ ਲਈ ਸੈ-ਸੈ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦਾ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਕੇ ਦੇਣਾ। ਬਿਹਾਰ, ਉੜੀਸਾ ਦੇ ਅੱਠ ਕਰੋੜ ਇਨਸਾਨ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਭੈੜਾ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼-ਗਾਰ ਮਿਲ ਜਾਏਗਾ — ਤੁੜੀ ਵੱਖ ਬਚ ਜਾਏਗੀ — ਬਲਦ ਸ਼ਕਤੀ ਤਬਾਹ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਵੇਗੀ। ਉਂਜ ਵੀ ਜਿੰਨੀ ਮਸ਼ੀਨਗੀ ਆਈ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਅਤੇ ਧਨੀ ਕਿਸਾਨੀ ਨੂੰ ਹੀ ਛਾਇਦਾ ਪੁਚਾਇਆ ਹੈ — ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਕਿਸਾਨ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਨੇ ਹੱਥਲ ਅਤੇ ਕੰਗਾਲ ਕਰਕੇ ਰਖ ਦਿਤਾ ਹੈ।

* ਅੱਠ ਕ੍ਰੋੜੀ ਸਕੀਮ *

ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਸੁਪਲਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਸੀ — ਅੱਠ ਕਰੋੜ ਦੀ ਸਕੀਮ — ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਵਡੇ-ਵਡੇ, ਤਾਹ-ਤੀਹ ਫੁੱਟ ਲੰਬੇ, ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਫੁਟ ਵਿਆਸ ਦੇ ਲੰਹੇ ਦੇ ਪਾਈਪ ਖਰੀਦੇ ਜਾਣ — ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਫੈਸਲਾ ਸੀ — ਚੀਫ਼ ਇੰਜੀਨੀਅਰ — ਸੈਕਟਰੀ — ਮਨਿਸਟਰ ਦੇ ਲੈਵਲ ਦਾ — ਸੌ ਖਰੀਦੇ ਫਰੋਖਤ ਵੀ ਕਿਸੇ ਉੱਚ ਕੰਪਨੀ ਤੋਂ ਹੋਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ — ਖੈਰ ਪਾਈਪ ਖਰੀਦ ਲਏ ਗਏ — ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਬੀਆਬਾਨ ਵਿਚ ਮੋਥਿਤ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਅੱਧੇ ਸੱਚੇ ਹੋ ਕੇ ਖਿੱਚ ਧਰੂਅ ਲਿਆਏ। ਇਕ ਦਾ ਪੈਰ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ ਦੂਜੇ ਦਾ ਹੱਥ।

ਵੈਸੇ ਇਸੇ ਅੱਠ ਕਰੋੜ ਵਿਚ ਅਗਰ 24 ਮੀਲ ਲੰਬੀ ਵੱਡੀ ਪੱਕੀ ਨਹਿਰ ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੱਕ ਬਣਾ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਕੀ ਢਿੱਡ ਪੀੜ ਹੋ ਜਾਣੀ ਸੀ.....? ਰੋਪੜ-ਮੋਹਾਲੀ ਦੇ ਦਿਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ — ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਲੰਘਦੀ, ਦੋ-ਢਾਈ ਸੌ ਪਿੰਡਾਂ ਲਈ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵੀ ਸਹੂਲਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ — ਪਾਣੀ ਵੀ ਦਸ ਗੁਣਾਂ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ — ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਏਕੜ ਬਰਾਨ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ — ਕਈ ਟੱਬਰ ਕੰਗਾਲੀ ਰੇਖਾ ਤੋਂ ਉਪਰ ਆ ਜਾਂਦੇ — ਅਨਾਜ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ — ਪਰ ਫਿਰ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਵਾਲੀ ਤਰੱਕੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਿਵੇਂ ਹੁੰਦਾ।

* ਸਿਸਟਮ ਦੇਰੁਸਤ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ *

ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਦਰੁਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿੰਨ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ:—

(ੳ) ਸਬੰਧਿਤ ਲੋਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਕਿ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਓਵਰ ਹਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ — ਭਾਵ ਕੰਮ ਕੌਮ ਦੇ ਇਨਟਰੈਸਟ ਵਿਚ ਹੋਵੇ।

(ਅ) ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ।

(ੲ) ਪਾਲਿਸੀਆਂ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸਰਕਾਰ (ਨੇਤਾ ਅਤੇ ਅਫ਼ਸਰਸ਼ਾਹੀ) ਪੱਕੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਓਵਰਹਾਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੇ।

ਆਉਂ ਇਕੱਲੇ ਇਕੱਲੇ ਨੁਕਤੇ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ! ਸਾਡਾ ਬਿਆਲ ਕੌਈ ਹੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਐਸਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਬੇ-ਹਸੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ, ਕੱਛੇ ਮਾਰੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਮਾਰਾ ਮਾਰਾ ਫਿਰਨਾ ਚਾਹੇ। ਤੇ ਐਸਾ ਕੌਈ ਮਾਂ ਬਾਪ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਚਾਹੇ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਬੱਚੇ-ਬੱਚੀਆਂ 'ਤੇਤੀ ਨੰਬਰ ਮਾਰਕਾ' ਰੁੱਖੇ-ਰੁੱਖੇ ਪਰਚੇ ਹੀ ਪਾਸ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ ਤੇ ਮੁੜਕੇ Baseless Education (ਬੀ.ਐੱਭ) ਅਤੇ Meaningless Education (ਐਮ. ਐੱਭ) ਦੇ ਸਰਟੀਫੀਕੇਟ ਫੜੀ, ਨਿੰਮੋੜ੍ਹਣੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸਹਿਕਦੇ ਫਿਰਨ...?

ਜੋ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਐਸੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ-ਸਿਸਟਮ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਪਾਈਏ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ-ਬੱਚੀਆਂ, ਸਾਡੇ ਭੈਣ-ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਕੌਈ ਭਵਿੱਖ ਹੋਵੇ...? ਅਜ ਹਰ 75 ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਮਗਰ ਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹਾਇਰੀ ਸਕੈਂਡਰੀ ਦਾ ਕੌਰਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 75 ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ 12 ਹਜ਼ਾਰ ਸਲਾਨਾ ਦੇ ਕਰੀਬ ਟੈਕਸ ਦਿੰਦੇ ਹਨ! ਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਸਹੀ ਕਿੱਤਾ-ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਤੇ, ਫਰੀ ਹੋਸਟਲ ਰਿਹਾਇਸ਼, ਮੁਫਤ ਕਿਤਾਬਾਂ-ਕਾਪੀਆਂ, ਮੁਫਤ ਰੋਟੀ ਉਪਰ ਅੰਦਾਜ਼ਨ ਕੌਈ ਡੇਢ ਕੁ ਸੌ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ ਖਰਚ ਆਏਗਾ ਭਾਵ 1800 ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਜੋ ਉਪਰੋਕਤ ਟੈਕਸ ਦਾ ਮਸਾਂ 15 ਫੀ ਸਦੀ ਬਣਦਾ ਹੈ — ਤੇ ਸਹੀ ਮਾਇਨਿਆਂ ਵਿਚ ਤਰੱਕੀ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਏਨਾ ਕੁ ਖਰਚਾ ਵਿਦਿਆ ਉਪਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮੰਤਰੀਆਂ-ਸੰਤਰੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਕਾਨਵੈਂਟ ਵਿਚ ਪੰਜ-ਪੰਜ ਸੌ, ਸੱਤ-ਸੱਤ ਸੌ ਮਹੀਨਾ ਖਰਚ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਕੀ ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ — ਸਾਡੇ ਹੀ ਟੈਕਸ ਵਿਚੋਂ 150 ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ ਖਰਚਣਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਾਇਜ਼ ਬਣਦਾ?

ਰਹੀ ਗੱਲ ਸਰਕਾਰ ਦੀ, ਅਗਰ 'ਸਾਡੀ' ਸਰਕਾਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਚਾਰ ਕੰਮ ਹੀ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਐਨੀ ਕੁ ਮਾਇਆ ਬਚਣ ਲੱਗ ਪਵੇਗੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹਰ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸੌਖੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹ ਸਕੀਏ।

1. ਜੋ 8500000000 ਰੁਪਏ ਦੇ ਮੱਲ ਦੀਆਂ ਜਰਸੀਆਂ-ਸਵੈਟਰ, ਆਲੂ-ਟਮਾਟਰ, ਅਬ-ਅਨਾਰ, ਮੁਰੱਬੇ-ਚਾਰ, ਵੇਰਕੇ ਦਾ ਮੱਖਣ, ਮਿਲਕ ਫ੍ਰੂਡ ਦਾ ਘਿਉ, ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਦੇ ਅਖਰੋਟ, ਕੁੱਲ੍ਹ ਦੇ ਸਿਉ — ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਣਕ — ਹਰਿਆਣੇ ਦਾ ਘਿਉ — ਮਦਰਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ — ਅਸਾਮ ਦੀਆਂ ਰੇਸ਼ਮੀ-ਰੱਸੀਆਂ ਆਦਿ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਭਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ — ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਜਾਂ ਘਟੇ ਘਟ 50% ਕੱਟ ਲਗਾਇਆ ਜਾਏ — ਤਾਂ ਜੂ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਕੇ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਘਰੇਲੂ ਦਸਤਕਾਰੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਜਾਣ — ਕਾਰਖਾਨੇ ਚਲਾਏ ਜਾਣ — ਜਿਥੇ ਅੱਜ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ (ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ) ਨੂੰ ਨੌਕਰੀਆਂ ਮਿਲ ਸਕਣ —?

2. ਸੱਤਰ ਅਰਬ ਦਾ ਜੋ ਪੈਂਟਰੋਲ ਬਾਹਰੋਂ ਮੰਗਵਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ—ਉਸ ਤੇ ਤੁਰੰਤ ਬੈਨ ਲਗਾਇਆ ਜਾਏ— ਇਥੇ ਘਾਦ ਰਖਿਆ ਜਾਏ ਆਪਣੀਆਂ ਬੱਸਾਂ, ਸਕੂਟਰਾਂ, ਮਿਲਟਰੀ ਗੱਡੀਆਂ, ਰੇਲ ਗੱਡੀਆਂ, ਇੰਜਣ ਆਦਿ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਤੇਲ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਤੇਲ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਵਿਚ 50 ਗੁਣਾਂ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਹਾਂ ਇਸ ਕੱਟ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਅਗਰ 50 ਫੀ ਸਦੀ ਕਾਰਾਂ ਅਤੇ 75 ਫੀ ਸਦੀ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਗੈਰਜਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਪੈ ਜਾਏ ਤਾਂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਏ।

ਮੁੱਠੀ ਭਰ 'ਬਦੇਸ਼ੀ' ਵੀ ਤਾਂ ਦੁਗਣੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਾਰਾਂ-ਜਹਾਜ਼ਾਂ, ਦੇ 150 ਸਾਲ ਰਾਜ ਕਰ ਹੀ ਗਏ ਸਨ — ਆਪਣਿਆਂ ਨੇਤਾਂ ਨੂੰ ਅਗਰ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਬੱਸਾਂ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਪੈ ਜਾਉ ਤਾਂ ਬਲੱਡ ਪਰੈਸ਼ਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ —?

3. ਜੋ ਦਸ ਅਰਬ ਮਾਰੂਤੀ ਕਾਰ ਕਾਰਖਾਨੇ ਵਾਸਤੇ ਰਾਖਵਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ — ਉਸ ਸਕੀਮ ਨੂੰ ਦਸ ਸਾਲ ਲਈ ਪੌਸਟਪੌਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਬੀਨ ਡੈਮ ਅਤੇ ਰੋਪੜ ਪਲਾਂਟ ਵਰਗੇ ਪਰੋਜੈਕਟਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਉਸਾਰਿਆ ਜਾਏ। ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਅਰਬ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੀਮੈਂਟ, ਗੱਤੇ, ਕਾਗਜ਼, ਕਪੜੇ, ਖੰਡ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ (ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹੈਵੀ ਇੰਡਸਟਰੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਮਤਰੇਈ ਮਾਂ ਵਰਗਾਂ ਸਲੂਕੇ ਹੁੰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ)। ਘਟੇ ਘਟ 20 ਵੱਡੇ ਉਦਯੋਗ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਅਰਬ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਨਾਲ ਉਸਰਸ ਕਣਗੇ — ਫਿਰ ਵੇਖਣਾ ਬੇ-ਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਕਿਵੇਂ ਪਰ ਲਾ ਕੇ ਉੱਡਦੀ ਹੈ। ਬੀਨਡੈਮ

ਵਰਗੇ ਹੀ 35-36 ਡੈਮਾਂ ਦੀ ਕਿੱਸਮਤ 'ਕਈਆਂ ਕਈਆਂ' ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਲਟਕਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ — ਇਹਨਾਂ ਡੈਮਾਂ ਉਪਰ ਜੰਗੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕੰਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

4. 50 ਕਰੋੜੀ ਹਵਾਈ ਬੱਸਾਂ ਅਤੇ ਬੋਇੰਗ ਜਹਾਜ਼ ਖਰੀਦਣਾ ਉਪਰ ਦਸ ਸਾਲ ਲਈ ਬੈਨ ਲਾ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਮੁੜ ਯਾਦ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਇਕ ਹਵਾਈ ਬੱਸ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ 2500 ਨਵੀਆਂ ਨਕੋਰ ਬੱਸਾਂ ਵੀ ਖਰੀਦੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਘੱਟੋ ਘੱਟ 20 ਹਜ਼ਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਅਤੇ 80 ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਸਿੱਧਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵੀ ਬਖਸ਼ਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਈ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ 2500 ਨਵੀਆਂ ਬੱਸਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਨਾਲੇ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕੀ ਹੈ — ਮਾੜੀ ਜਿਹੀ ਇੱਲ ਟਕਰਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਪੰਜਾਹ ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਮਨਫੀ ਪੰਜ ਕਰੋੜ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ — ਮਰਨ ਲਈ ਡੋਚ-ਡੋਚ ਲੱਖ ਪ੍ਰਤੀ ਜੀਅ ਬੀਮਾ ਵੀ ਤਾਂ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ —

* ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਫਰਜ਼ *

ਉਤਲੀ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਇਹ ਤੱਥ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡਾ ਵਿਦਿਆ ਬੱਸਟ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਿਗੂਣਾ

ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਬੋਝਾਇੰਦਾ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਤੇ ਤਾਂ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਪੈਸੇ ਖਰਚਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਵਿਦਿਆ ਉੱਤੇ ਖਰਚਣ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਹੱਥ ਘੁਟ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਜਿਹੜੀ ਵਿਦਿਆ ਦਿੱਤੀ ਵੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਕਾਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਵਧਾਉਣ ਤੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਮਾਯੂਸੀ ਫੈਲਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਸਰਕਾਰੀ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਲੋਂ ਦੂਰ-ਪਰਬੰਧ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਵਿਦਿਆ ਸਿਸਟਮ ਵਿਚ ਬਦਲੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਜਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਸਿਆਸਤ ਦਾ ਪੂਰਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ 'ਮੌਜੂਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਢਾਂਚਾ' — ਨਿਕਾਰੇ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸਾਂਚਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਬਦਲਣ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਚੰਗੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਅਜ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਪਾਠਕ, ਲੇਖਕ ਫੋਰਮ,

— ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਅੰਕਾਂ 'ਚ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰੋ. ਭਾਰਦਵਾਜ ਦੇ ਲੇਖਾਂ "ਇਹ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਹੈ" ਤੇ "ਕਹਾਣੀ ਇਕ ਹਸਪਤਾਲ ਦੀ" ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਮਤਾ ਨਾਲ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕਰਨ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਸਰਦਲ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਜੋ ਪਰਚਾ ਤੁਹਾਡੇ ਵਲੋਂ ਪਿਛਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਕਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੀ ਸਿਆਸਤ ਨਾਲ ਵਾਹ ਪਿਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਸੱਤ ਕੁ ਜਮਾਤਾਂ ਹੀ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਸਰਦਲ 'ਚ ਛਪੀਆਂ ਸੌਖੇ ਸੌਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਚ ਦਿਲ ਟੁੰਬਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ, ਗੀਤਾਂ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੇ ਲੇਖਾਂ ਨੇ ਜ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਹਲੂਣ ਕੇ ਹਰ ਅਗਾਂਹ ਵਧੂ ਪਰਚੇ ਦਾ ਪਾਠਕ ਹੋਣ ਤਕ ਆਪਣਾ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ — ਸਮਤਾ ਦੀ ਹੁਣ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਸਮੇਂ ਇਸ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਨਾਟਕ ਜਾਂ ਰੇਗਮੰਚ ਸੰਸਥਾ ਵਲੋਂ ਤਜਰਬੇ ਤੇ ਹੋਰ ਗੱਲਬਾਤ ਦੇ ਕਾਲਮ ਛਾਪਦੇ ਸੀ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਲਾਭਦੇਂਦ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਟਕ-ਮੰਡਲੀਆਂ ਨੂੰ ਖੇਡਣ ਲਈ ਸੰਕਰਿਪਣਾਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਲੋਕ-ਪੱਖੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਤਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਸਾਧਨ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਆ ਸਾਧਨ ਨਾਟਕ ਹੀ ਹੈ। ਸਮਤਾ ਵਿਚ ਜੋ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਹੋਰ

ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ, ਕਾਫੀ ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚ ਅੰਕਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਪਕੜ ਨਹੀਂ ਆਂਦੀ। ਕਈ ਲੇਖ ਵੀ ਅੱਖੇ ਹੁੰਦੇ-ਹਨ, ਪਰ ਭਾਰਦਵਾਜ ਦੇ ਲੇਖ ਕਾਫੀ ਦਿਲਚਸਪ ਤੇ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੌਖੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਲਿਖਣ-ਢੰਗ 'ਚ ਪੌਣੂ ਲਹਿਜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਾਲੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਤਾਬੇ ਨਾਮੇ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਦਾ, ਜਾਂ ਚੜ੍ਹਿਆ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਾਲੀ ਗੱਡੀ ਹੋਵੇ, ਪਿਸ਼ਾਬ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲ ਚੜ੍ਹ ਬੈਠਾ ਹੋਵੇ, ਇਥੇ ਕਹਾਣੀ ਇਕ ਹਸਪਤਾਲ ਦੀ ਤਾਂ ਸਾਫ ਹੈ — ਇਹ ਪਟਿਆਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ, ਜਿਥੋਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉਂਦਿਆਂ..... ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹਣ ਲਈ ਮਨ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਤੇ ਨਾਲੋਂ ਉੱਥੇ ਵੀ ਜ਼ਮੀਰ ਟੁੰਬਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਨੇ — ਅਜਿਹੇ ਲੇਖਾਂ ਤੋਂ ਤਾਂ ਇਹੋ ਆਸ ਬੱਝਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਮਤਾ ਸਰਦਲ ਵਲ ਸਫਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ — ਪਰ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਇਸ ਸਫਰ ਬਾਰੇ ਸ਼ੱਕ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

o ਮੰਦਰ ਸਿੰਘ — ਬਠਿੰਡਾ

— ਸਮਤਾ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਅੰਕ ਉਤਲੇ ਵਧੀਆ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੇ, ਜਿਨ੍ਹੇ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਭਾਂਜੀ ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਜਿਹੜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਕਾਂਗੀ

ਵਗੈਰਾ ਸਮਤਾ ਵਿਚ ਦਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ ਉਹ ਬੜੇ ਵਧੀਆ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਤੁਸੀਂ ਇਕਦਮ ਬੰਦ ਹੀ ਕਰ ਦਿਤੋ। ਉਸ ਨਾਲ ਸਮਤਾ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਕਾਫ਼ੀ ਵਧਿਆ ਸੀ। ਕਈ ਮੁੰਡੇ (ਜਿਹੜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਤਕਰੀਬਨ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ) ਤਾਂ ਸਮਤਾ ਖਰੀਦਦੇ ਹੀ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਨ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਛਪਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵੀ ਇੰਨੀਆਂ ਮਿਆਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਜਿਹੜੇ ਬਾਰੇ ਲੇਖ ਜ਼ਰੂਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਉਹ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਂਦੇ। ਪ੍ਰੋ. ਭਾਰਦਵਾਜ ਹਰ ਦਿਨ 'ਅੰਕੜੇ' ਵਧੀਆ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸਤੰਬਰ ਅੰਕ ਵਿਚ ਛਪੇ 'ਰਸਿੰਦਤਾ ਹਸਪਤਾਲ' ਬਾਰੇ ਲੇਖ ਨੂੰ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੀ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ? ਇੱਥੇ ਗੰਭੀਰ ਮਸਲੇ ਬਾਰੇ ਲੇਖ ਨੂੰ 'ਮਸ਼ਕਰਿਆ' ਵਾਂਗ ਲਿਖਣਾ, ਕੀ ਇਹ ਵਧੀਆ ਗੱਲ ਹੈ?

੦ ਅਮਰਜੀਤ ਸਰਮਾ — ਲਾਹੌਰ

— 'ਸਮਤਾ' ਬਕਾਇਦਾ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ — ਬਹੁਤ ਬਹੁਤ ਸ਼ੁਕਰੀਆ। ਇਸ ਵਾਰ ਤੁਹਾਡੀ ਸੰਪਾਦਕੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਭਾਰਦਵਾਜ ਦੇ ਲੇਖ ਬਹੁਤ ਮਾਅਰਕੇ ਦੇ ਫੀਬਰ ਹਨ ਅਤੇ ਪਾਠਕ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਹਲੂਣ ਗਏ ਹਨ।

੦ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਜੱਤ

— 1. ਸਮਤਾ ਲਗਾਤਾਰ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਤੱਥਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ, ਇਸ ਨੂੰ ਸਟਾਲ ਦੇ ਪਏ ਆਮ ਪਰਚਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਦੀ ਹੈ। ਗੱਲ ਸਿੱਧੇ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਹਿ ਸਕਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਰਖਣਾ ਹਾਰੀ ਸਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ।

2. ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ 'ਹੋਂਦ' ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬੂ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਅੰਦਰ ਹੋਈ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਬਹਿਸ ਹੋਈ ਸੀ, ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਭਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਹੈ, ਜਾਂ ਕੇਂਦਰੀ ਸਭਾ ਅੰਦਰ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਹੈ। 1969 ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਲੇਖਕ ਸਭਾ (ਅਨਰਜਿ) ਦੀ 'ਹੋਂਦ' ਤੇ 'ਖਾਤਮ' ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਸੀ। ਕੇਵਲ ਸਟੇਟ ਦੇ ਨਿਰਨੇ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਦੁਜੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਖੜੀ ਕਰਨਾ, ਉਥੇ ਦੀ ਗੱਲ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ 'ਨਿਰਨਿਆ' ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਸੋਲਾਂ-ਸਤਾਰਾਂ ਵੰਡੀਆਂ। 6 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਜਲੰਧਰ 53 ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਰਕਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ) ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

3. ਜਿਵੇਂ ਪੂਰਾ ਇਕ ਦਹਾਕਾ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਾਹਿਤ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਚਿੱਤਰ-ਪੇਂਟ ਤੇ ਛਾਇਆ ਰਿਹਾ, ਉਥੇ ਹੀ ਹੁਣ ਧੀਮੀ ਸੁਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਹੈ, ਸਭਾਵਾਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੀ ਚਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਦਾ ਵਧਾ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਦੱਸਣਾ,

ਉਥੇ ਦਾ ਮਾਰੂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ 70 ਤੋਂ 75 ਤੱਕ ਛਪਦੇ 'ਪਰਚਿਆਂ', ਵਿਚ 'ਬੇਸ ਏਰੀਆ', ਲਾਲ ਫੌਜਾਂ, ਹਥਿਆਰ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਡੀਂਗਾਂ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸਮਤਾ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਗੱਚਰੇ ਹਨ।

੦ ਲਾਲ ਸਿੰਘ — ਦਸੂਹਾ

— ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਰਾਹੀਂ ਮੈਂ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਇਰਾਨ ਵਲ ਦਿਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਇਰਾਨ ਬਾਰੇ ਜਿਹੜਾ ਉਹ ਹੀ ਘਟਨਾ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ਜੋ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਥੇ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਫਿਰ ਵੀ ਜੋ ਕੁਝ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਬਾਰੇ ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਡੱਟ ਕੇ ਉਥੇ ਜਦੋਂਜਿਹਦ ਕਰ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਕਾਫ਼ੀ ਅਫ਼ਸੋਸਨਾਕ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਥੋਂ ਦੀ ਇਕ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਤੂਦੇ' ਹੈ, ਨੂੰ ਰੂਸ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਪਾਰਟੀ ਆਇਤ ਉਲਾ ਖੋਮੀਨੀ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਬਿਨਾਂ ਤੇ ਕਿ ਰੂਸ ਕਿਸੇ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰੀਏ, ਠੀਕ ਹੈ? ਮੇਰੇ ਖ਼ਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਤੂਦੇ ਪਾਰਟੀ ਇਰਾਨ ਵਿਚ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੀ.ਪੀ.ਆਈ. ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੋ 'ਚੁਕਾ' ਹੈ। 29.9.81 ਤਕ ਪੁਜੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਰਫ਼ ਬਾਨੀ ਸਦਰ ਦੇ ਇਰਾਨ 'ਚੋਂ ਜਾਣ ਬਾਅਦ ਹੁਣ ਤਕ 1100 ਤੱਕ ਇਨਕਲਾਬੀ ਜੋ ਮੁਜਾਰੇਦੀਨ ਖ਼ਲਕ ਨਾਮ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਨ ਫਾਹੇ ਲਾਏ ਗਏ। ਗ਼ੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਸੂਤਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਗਿਣਤੀ 2000 ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੀਕ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਘਿਨਾਉਣਾ ਪੱਖ ਮੌਲਾਨਿਆਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਉਦੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਜਦ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਜਲੂਸ ਕਢ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਉਪਰ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਜਿਸ ਵਿਚ 150 ਵਿਅਕਤੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 8-9 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। 7000 ਸਕੂਲੀ ਬੱਚੇ ਜਿਹਲਾਂ ਵਿਚ ਹਨ। ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਇੰਤਹਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਇਤ ਉਲਾ ਲਾਜਵਰਕੀ ਨਾਮ ਦਾ ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਇਹ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ 12 ਸਾਲ ਤਕ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਫਾਹੇ ਲਾਏ ਜਾ ਸਕਣਗੇ। ਇਰਾਨ ਵਿਚ ਅਸਥਿਰਤਾ ਦਾ ਇਹ ਮਾਹੌਲ ਕੱਦ ਤਕ ਚਲੇਗਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਇਰਾਨ ਕੀ ਹਾਲਤ ਤਰਸਯੋਗ ਹੈ ਇਕ ਅਖ਼ਬਾਰੀ ਖ਼ਬਰ ਮੁਤਾਬਿਕ 20 ਤੋਂ 40 ਲੱਖ ਲੋਕ ਬੇਕਾਰ ਹਨ, 12 ਲੱਖ (ਬਾਰਾਂ ਲੱਖ) ਲੋਕ ਇਰਾਨ-ਇਰਾਕ

ਧੂਪ ਕਾਰਨ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਬਣ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਤ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਧੂਪ ਸੱਭ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਕਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚਲੇ ਕਾਮਰੇਡ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇਸ਼ ਬਾਰੇ ਧੂਪ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਗਈ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਰਾਨ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਰਾਜ-ਪਲਟਾ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕੋਈ ਲੋੜ ਇਨਕਲਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਅਗਰ ਕਦੀ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪਿਆ ਵੀ ਸੀ ਤਾਂ ਹੁਣ ਮੌਲਾਨਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕ-ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸਿੱਧ ਕਰ ਹੀ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੱਟੜ ਭਿਸ਼ਮ ਦੇ ਜਨੂੰਨੀ ਲੋੜ ਹਨ। ਇਰਾਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਫਿਰਕੂ ਜਨੂੰਨ ਸਿਰ ਚੁਕ ਰਿਹਾ ਹੈ।

੦ ਹਰਜੀਤ ਗਿੱਲ — ਪਟਿਆਲਾ

— “ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਪੰਜਾਬ” ਨਾਮ ਦੇ ਅਦਾਰੇ ਵਲੋਂ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ 6 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਗੋਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸਮਤਾ ਦੇ ਅਖ਼ਤੂਬਰ ਅੰਤ ਵਿਚ ਰੀਪੋਰਟ ਦਿੰਦਿਆਂ ਬਾਬੂ ਸਤਵਰਗ ਨੇ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਤਰਤੋੜ ਮਰੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੁਰਖ ਰੋਖਾ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਸੰਗੀਨ ਦੂਸਣ ਦੀ ਲਮੋਟ ਵਿਚ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਬਾਬੂ ਸਤਵਰਗ ਰੀਪੋਰਟਿੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੋਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਅਸੀਂ “ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਰਖਿਆ ਕਿ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਰਾਜਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਅਜੋਕੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਾਬੂ ਦੀ ਇਸ ਗ਼ਲਤ ਤਿਆਨੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਨੋਟ ਕਰਾ ਦਿਆਂ ਕਿ ਮੈਂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਤੋਂ ਕਦੀ ਕੰਨੀਂ ਨਹੀਂ ਖਿਸਕਾਈ। ਮੈਂ ਗੋਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਹਿਤ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਹਰ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਰਾਜਨੀਤੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸੰਦਰਭ ਦੇ ਇਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਗਰੁਪ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲਾਈਨ ਨੂੰ ਚੁਕ ਕੇ ਮਸ਼ੀਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਛਿੱਟ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇੰਝ ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀ-ਕਾਰੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਲਈ ਸਭਾ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਜ਼ਰੂਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋ ਜੋ ਉਸ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਗਰੁਪ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲਾਈਨ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਕ ਗਰੁਪ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲਾਈਨ ਸਭਾ ਦੇ

ਐਲਾਨਨਾਮੇ ਤੇ ਪਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਦੱਸ ਕਰਨ ਦੀ ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਮਤਲਬ ਤੁਹਾਡੀ ਇਸ ਚਾਹਤ ਵਿਚ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਨੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਗਰੁਪ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਹਨ ਉਨੀਆਂ ਹੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਾਹਿਤਕ ਸਭਾਵਾਂ ਬਣਨ। ਸੋ ਤੁਹਾਡੀ ਇਹ ਪਹੁੰਚ ਇਨਕਲਾਬੀ ਏਕਤਾ ਵਾਲੀ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਅਨੇਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਲਟ ਇਨਕਲਾਬੀ ਚਰਿਤਰ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੈ।

ਜੇ ਮੇਰੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਸੁਤੰਤਰ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸਾਹਿਤਕ ਕਿਰਤ ਦੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਹੋਣ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਕਸ਼ਸ ਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸ਼ਰਤ ਸਾਖੀ ਸਰਾਫ਼ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲਾਈਨ ਨੂੰ ਦਰਜ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੈ ਫਿਰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਉਲਟ ਇਨਕਲਾਬੀ ਬੁਰਜੂਆ ਸਾਹਿਤਕ ਕਿਰਤ ਇਸ ਲਾਈਨ ਨੂੰ ਦਰਜ ਕਰ ਲੈਣ ਨਾਲ ਅੱਖ ਦੇ ਫੇਰ ਵਿਚ ਹੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਤੇ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਗਰੁਪ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲਾਈਨ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਦੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਉਲਟ ਇਨਕਲਾਬੀ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ ਚਾਹੇ ਉਹ ਜਸਵੰਤ ਕੰਵਲ ਦੀ “ਲਹੂ ਦੀ ਲੋਅ” ਹੋਵੇ, ਬਾਬੂ ਦੀ ਆਪਣੀ “ਲਹੂ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ” ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਾਹਿਤਕ ਕਿਰਤ।

ਇਹ ਤੇ ਕਦੀ ਹੋਰ ਨੁਕਤੇ ਮੈਂ, ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਗੋਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਉਠਾਏ ਸਨ। ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਹਲਾ, ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ, ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਜੱਸ, ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ ਸੁਰਖ ਰੋਖਾ, ਬਲਦੇਵ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਮੇਤ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਗਰੁਪ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲਾਈਨ ਸਭਾ ਦੀ ਪੂਛ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਪਰ ਪਰਚਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ਼ਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੂਟੇ ਪੱਤੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਸੀਲ ਕਰ ਰਖੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦਲੀਲਗਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਆਪਣੀ ਆਦਰਸ਼ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਭੰਗ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਮੈਂ ਇਥੇ ਬੜੇ ਹੀ ਸੰਖੇਪ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਬਹਿਸ ਨੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਗੋਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪਰਚੇ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਹਿਚਕਚਾਵਾਂਗਾ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਅਜੇ ਵੀ ਬਾਬੂ ਸਤਵਰਗ ਤੇ ਉਹਦੇ ਬੇਲੀਆਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਗਰੁਪ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲਾਈਨ ਦੀ ਮੰਗ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਹੀ ਕੋਈ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਤੰਗ-ਨਜ਼ਰੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਲੋਕ ਜਮਹੂਰੀ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਤਮਾਮ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸੇ ਸਭਿੰਨ ਕੰਮ ਲਈ ਟਿਕੋਂ ਨੇ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਵਲ ਵਧਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

੦ ਸੁਖਪਾਲ ਸਿੰਘ — ਸ਼ਿਮਲਾ